

METODISKAIS MATERIĀLS SOCIĀLAJAM DARBAM

**ar vardarbībā cietušām
un vardarbību veikušām
personām**

METODISKAIS MATERIĀLS SOCIĀLAJAM DARBAM

ar vardarbībā cietušām
un vardarbību veikušām
personām

2020. gads

Labklājības ministrija

Metodika darbam ar vardarbībā cietušām un vardarbību veikušām personām un sociālo darbinieku apmācība īstenota Eiropas Sociālā fonda (ESF) projekta Nr. 9.2.1.1/15/I/001 “Profesionāla sociālā darba attīstība pašvaldībās” ietvaros.

Metodikas izstrādi īstenoja personu apvienība, kura sastāv no nodibinājuma “Centrs Dardedze”, biedrības “Skalbes”, biedrības “Centrs MARTA”, SIA “Mācību centrs MKB” un SIA “Ideju kapitāls”.

Metodikas izstrādes mērķis ir nodrošināt metodisko atbalstu pašvaldību sociālajos dienestos praktizējošiem sociālajiem darbiniekiem, kuri ikdienā strādā ar vardarbībā cietušām un vardarbību veikušām personām.

Metodika ietver metodisko materiālu drukātā formā, klātienē un tiešsaistes mācību programmas. Metodika izstrādāta un aprobēta, īstenojot klātienē mācības pilotprojekta ietvaros.

Sagatavots iespiešanai un iespiests SIA “DBA TEHNOLOĢIJAS”
Šampētera 2, Rīgā

Šis ir ar autortiesībām aizsargāts darbs un Labklājības ministrijas īpašums, 2020.

ISSN 2661-538X

Labklājības ministrija izsaka pateicību par izstrādāto metodisko materiālu un mācību programmām nodibinājumam “Centrs Dardedze”, biedrībai “Skalbes”, biedrībai “Centrs MARTA”, SIA “Mācību centrs MKB”, SIA “Ideju kapitāls” un ekspertu komandai:

Ilutai Lācei, biedrības “Centrs MARTA” vadītājai,

Lailai Balodei, nodibinājuma “Centrs Dardedze” valdes loceklei,

Zanei Avotiņai, biedrības “Skalbes” psiholoģei, vadītājai,

Sandrai Freimanei, SIA “Mācību centrs MKB” psiholoģei, vadītājai,

Sindijai Maulicai, Saldus novada pašvaldības aģentūras “Sociālais dienests” sociālajai darbiniecei,

Līgai Redlihai, nodibinājuma “Centrs Dardedze” klīniskajai psiholoģei,

Līgai Soverei, klīniskajai psiholoģei un psihoterapeitei,

Ivandai Šūpulniecei, SIA “Mācību centrs MKB” psiholoģei, psihoterapeitei,

Santai Ozoliņai, biedrības “Skalbes” psiholoģei,

Jurim Dilbam, biedrības “Centrs MARTA” Liepājas filiāles vadītājam,

Ilvijai Razgalei, izglītības ekspertei,

Tatjanai Golubai, biedrības “Skalbes” psiholoģei un psihoterapeitei,

Melīnai Skajai, organizācijas “Sieviešu Tiesības Globāli” ekspertei,

Līvai Matuzelei, biedrības “Centrs MARTA” politikas koordinatorei,

Esterei Glūdiņai, nodibinājuma “Centrs Dardedze” projektu vadītājai.

Tāpat Labklājības ministrija atzinīgi novērtē sadarbības partneru dalību pilotprojektā, tajā skaitā klātienes mācībās, šī metodiskā materiāla aprobēšanai praksē un pateicas **sociālo dienestu sociālajām darbiniecēm: Ilzei Ošenieci** no Aizputes novada, **Solveigai Troiņikovai** no Burtnieku novada, **Ilonai Volikovai** no Daugavpils, **Ivandai Strodei** un **Ligitai Banei** no Ķekavas novada, **Marinai Ivanovai** un **Diānai Keivišai** no Lielvārdes novada, **Lindai Zālītei** un **Līgai Raudiņai** no Limbažu novada, **Vēsmai Masai** no Lubānas novada, **Inetai Frombergai** un **Ancei Putniņai** no Mazsalacas novada, **Ingunai Begmanei** un **Villijai Pakalnei** no Ozolnieku novada, **Svetlanai Petrovai** un **Liliānai Kašai** no Rēzeknes, **Ingai Plaunovai** un **Solvitai Razgalei** no Rēzeknes novada, **Evai Līpiņai** un **Agritai Sležei** no Saldus novada, **Ievai Messingai** no Saulkrastu novada, **Montai Bērzei** no Siguldas novada, **Evitai Veikšai** un **Sarmītei Kalniņai** no Tukuma novada un **Ilzei Kaupei** un **Indrai Krūkliņai** no Valmieras.

Saturs

Lietoto saīsinājumu skaidrojums	7
Terminu skaidrojums	7
Ievads	11
1. nodaļa. Vardarbība kā sociāla problēma un tās veidi	13
2. nodaļa. Sociālā darba prakse	26
2.1. Ētika, aizspriedumi un sociālā darbinieka kompetences	26
2.2. Sociālā darbinieka kompetence darbā ar vardarbībā cietušu un vardarbību veikušu personu	36
2.3. Prevencija	40
2.4. Sociālā darbinieka praksē pielietojamās teorijas un gadījumu vadīšanas process	46
2.4.1. Praksē pielietojamās teorijas	46
2.4.2. Vardarbības gadījuma vadīšanas process	49
2.4.3. Saskarsme ar klientu	52
2.5. Sociālā darbinieka un klienta resursi darbā ar vardarbību veikušu un no vardarbības cietušu personu	60
2.5.1. Resursi sociālajam darbiniekam	60
2.5.2. Resursi klientam	62
2.6. Atbalsta pakalpojumi no vardarbības cietušām personām	65
2.7. Sociālā darba specifika un problemātika	66
3. nodaļa. Starpinstitucionālā un starpdisciplinārā sadarbība	69
3.1. Starpinstitucionālās sadarbības modeļi un labās prakses piemēri	69
3.2. Starpinstitucionālā un starpdisciplinārā sadarbībā iesaistīto profesionāļu kompetences un kompetenču robežas	76
3.3. Problēmjautājumi starpinstitucionālajā un starpdisciplinārajā sadarbībā	77
4. nodaļa. Sociālais darbs ar nepilngadīgu personu, kas cietusi no vardarbības	83
4.1. Viktimizācijas riska faktori	83
4.2. Vardarbības pazīmes un sekas	87
4.3. Problēmas identificēšana un definēšana darbā ar nepilngadīgu personu	97
5. nodaļa. Sociālais darbs ar pilngadīgu no vardarbības cietušu personu	104
5.1. Viktimizācijas riska faktori un viktimizācijas riskam pakļauto grupu raksturojums	104
5.2. Vardarbības pazīmes un sekas	109
5.3. Vardarbībā cietušo personu atpazīšana un risku izvērtēšanas instrumenti	113
5.4. Intervences plāna īstenošana un monitoringa	116
5.4.1. Gadījumu vadīšana	118
5.5. Labās prakses piemēri. Rīki sociālajam darbiniekam darbā ar cietušajiem	121

6. nodaļa. Sociālais darbs ar vardarbību veikušu personu	127
6.1. Vardarbības veikšanas riska faktori un vardarbības veikšanas riskam pakļautu personu raksturojums	127
6.2. Intervences plāna īstenošana un monitorings	131
6.3. Gadījuma vadīšana	133
Literatūras saraksts	137
Metodiskā materiāla pielikumi	141
1. pielikums – Veidlapu paraugi un vadlīnijas	
1.1. pielikums – DIALOGS: Uz Paolo Freire darbiem balstīta rokasgrāmata	
1.2. pielikums – Vardarbība pret vecāka gadagājuma cilvēkiem. Aizdomu indekss (EASI)	
1.3. pielikums – Ievainojamības (<i>vulnerability</i>) aspekti, kas ietekmē sieviešu iesaistīšanos prostitūcijā (papildināts pēc pētījumu rezultātiem)	
1.4. pielikums – Vardarbības ģimenē interviju rokasgrāmata	
1.5. pielikums – MARAC modeļa <i>Dash</i> anketa	
1.6. pielikums – Aizpildīšanas instrukcija pieteikumam par pagaidu aizsardzību	
1.7. pielikums – Uzskatu un rīcības izvērtēšanas anketa	
2. pielikums – Pētījumu un metodisko materiālu saraksts	
3. pielikums – Starpdisciplinārās komandas funkciju apraksts un pamatojums normatīvajos aktos	
4. pielikums – Resursu karte – sociālie pakalpojumi un atbalsts vardarbībā cietušām un vardarbību veikušām personām	

Lietoto saīsinājumu skaidrojums

BTAL	Bērnu tiesību aizsardzības likums
CT	Cilvēku tirdzniecība
ES	Eiropas Savienība
GRT	Garīga rakstura traucējumi
IL	Izglītības likums
IST	Atbalsta pakalpojumu sniedzējs cietušām personām Austrijā
KL	Krimināllikums
LPPa	Likums par pašvaldībām
LPPo	Likums "Par policiju"
LR	Latvijas Republika
NVA	Nodarbinātības Valsts aģentūra
NVO	Nevalstiskā organizācija
OECD	Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija
PMLP	Pilsonības un Migrācijas lietu pārvalde
PS	Pakalpojuma sniedzējs
PTSS	Post-traumatiskā stresa sindroms
SPSPL	Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums
VBTAI	Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija
VP ONAP	Valsts policijas Organizētās Noziedzības apkarošanas pārvalde

Terminu skaidrojums

Aizspriedumi	uzskati (parasti novecojuši), kas kļuvuši par šķērslī saprātīgam, pareizam spriedumam, saprātīgai, pareizai rīcībai.
Atkārtotā viktimizācija	parādība, kad vardarbībā cietušajam ir statistiski lielākā tendence ciest no vardarbības vai nozieguma atkārtoti – uzreiz pēc pirmās vardarbības pieredzes vai vēlāk (piemēram, kad cietušais bērns atkārtoti cieš pieaugušo vecumā). Atkārtotu viktimizāciju nereti veicina riska faktori, kas nav ņemti vērā pēc pirmās vardarbības pieredzes no palīdzozo institūciju puses vai cietušajam raksturīgas uzvedības un pārliecību tendences, kuras iegūtas traumatiskas pieredzes rezultātā.

Bērni ar kaitējošu seksuālu uzvedību	viena vai vairāku bērnu iesaistīšanās seksuālās diskusijās vai darbībās, kas nav atbilstošas viņu vecumam vai attīstības stadijai. Tās var variēt no nepārprotamu/atklātu seksuālu vārdu un frāžu izmantošanas līdz seksuālam aktam/penetrācijai ar citiem bērniem. (Kaitējoša seksuāla uzvedība, NSPCC).
Bullings	darbības divu personu attiecībās, kas vērstas vienam pret otru, lai pazemotu un izsmietu.
Dehumanizācija	jēdziens, kas apzīmē pilnīgu vai daļēju atteikšanos atzīt kāda cilvēka vai cilvēku grupas piederību cilvēku saimei. Tā ir apzināta vai neapzināta attieksme pret cilvēku vai cilvēku grupu kā pret nepilnīgiem vai nepilnvērtīgiem cilvēkiem.
Emancipācija	atbrīvošana vai atbrīvošanās no atkarības, pakļautības, aizspriedumiem; no visa, kas novecojis un konservatīvs. (Sast. Andersone, I., Čerņevska, I., Kalniņa, I. (2008). Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Avots, 1023 lpp.
Ievainojamības stāvoklis	apstākļi, kad personai nav citas reālas vai pieņemamas izvēles, kā vien pakļauties ekspluatācijai.
Intīmais partneris	pašreizējais vai bijušais intīmo attiecību partneris.
Konvencionāls	nosacīts – tāds, kas atbilst kādām tradīcijām, tāds, kas saistīts ar konvenciju, tai raksturīgs.
Līdzjūtības nogurums	emocionāla iztukšošanās, ko piedzīvo palīdzošajās profesijās strādājošie, parasti aprūpējot smagus pacientus ar hroniskām vai progresējošām slimībām, vai arī tādas, kuri pārdzīvojuši traumatiskus notikumus.
Mediācija	brīvprātīgs process, kurā konfliktējošās puses ar neitrālas trešās personas palīdzību pašas mēģina atrast konstruktīvu konflikta risinājumu.
Mobings	vairāku personu vēršanās pret vienu personu, tam izpaužoties kā ilgstošām darbībām grupā, kas tiek sistemātiski vērstas pret vienu vai diviem cilvēkiem ar mērķi viņus pazemot, izstumt, ignorēt.
Obligātais/nebrīvprātīgais klients	persona vai ģimene, kuriem ir jāsadarbojas ar sociālo darbinieku un/ vai sociālajam darbiniekam ir jāsadarbojas noteiktu mērķu sasniegšanā, neskatoties uz klienta nevēlēšanos sadarboties. Sociālā darba veikšanu ar obligāto/nebrīvprātīgo klientu visbiežāk nosaka formālās (normatīvās) prasības, piemēram, bērnu tiesību aizsardzībā, probācijā.
Pornogrāfija	Piedauzīgs, vulgāri naturālistisks cilvēka ķermeņa, dzimumdzīves, dzimumakta attēlojums (mākslā, kino u. tml.); darbi ar šādu attēlojumu.
Psihohigiēna	cilvēka rūpes par savu emocionālo, psiholoģisko veselību, kas novērš vai mazina izdegšanas riskus.
Stokholmas sindroms	stāvoklis, kad ķīlnieks attīsta vienotību ar savu sagūstītāju, izrāda empātiju vai simpātiju pret sagūstītāju.

Sekundārā viktimizācija	process, kura laikā sabiedrības, sociālo pakalpojumu sniedzēju, mediķu, tiesībsargājošo institūciju vai tuvinieku attieksme un izturēšanās veicina upurī atkārtotu traumējošā notikuma pārdzīvojumu, kā rezultātā cietušajam rodas psihisks stress, kauns, vaina, vēlme norobežoties, bezpalīdzības sajūta u.c. Sekundāro viktimizāciju veicina upura vainošana, neiejūtīga izturēšanās, nekorekta un nekvalitatīva palīdzība. Dažreiz sekundārā viktimizācija rodas gadījumos, kad cietušais ir spiests pārdzīvot traumatisko situāciju, atkārtojot stāstu par notikušo, satiekoties ar varmāku tiesā u.c.
Seksisms	jebkāda darbība, žests, vizuālā reprezentācija, runāti vai rakstīti vārdi, prakse, uzvedība, kas balstīta priekšstatā, ka persona vai personu grupa ir pakārtota, mazāk vērtā sava dzimuma dēļ.
Seksuālā ekspluatācija	pārdošana vai iesaistīšana seksuālu pakalpojumu sniegšanā vai pornogrāfiska materiāla ražošanā.
Sociāla problēma	vispārējie faktori, kas negatīvi ietekmē sabiedrību.
Stereotipisks pieņēmums	stabilis, noturīgs, pārspīlēts un neobjektīvs priekšstatu kopums personas prātā par kādu objektu vai subjektu.
Stereotipizācija	cilvēka, sociālās grupas, parādības vai notikuma uztveršana, kvalificēšana un vērtēšana atbilstoši noteiktiem shematiskiem priekšstatiem jeb stereotipiem.
Stigmatizācija	uzskatāma atšķirīgā un citādā vajāšana, kas tiek realizēta, vadoties pēc kādas noteiktas pazīmes.
Transfobija	iracionālas bailes vai nepatika pret transseksuāliem cilvēkiem.
Vardarbības sekas	parādība, ko izraisījusi kāda cita (iepriekš notikusi) vardarbīga parādība vai darbība.
Vardarbības primārā prevencija	valsts realizētu pasākumu kopums, kas vērsts uz to, lai kavētu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu valstī vai kādā tās reģionā.
Vardarbības sekundārā prevencija	prevencija, kas ietver visus pasākumus, kas mērķēti uz to sabiedrības daļu, kas ir identificēta kā riska klienti.
Vardarbības terciārā prevencija	prevencija, kas ietver visus tos pasākumus, kas domāti tiem sabiedrības locekļiem, kuri jau ir cietuši no vardarbības vai arī to veikuši.
Viktimizācija	Viktimizācija ir process, kura laikā persona kļūst par vardarbības upuri. Pamatā pastāv psiholoģiskās, fiziskās, finansālās viktimizācijas formas. Kaut gan jebkurš indivīds var tikt viktimizēts, tomēr pastāv noteiktās sabiedrības grupas, kuras ir vairāk pakļautas tādām riskam (bērni, veci cilvēki, cilvēki ar īpašām vajadzībām).

Ievads

Metodiskais materiāls sociālajiem darbiniekiem ir ceļvedis darbā ar personām, kas cietušas no vardarbības un veikušas vardarbību. Sociālais darbinieks, ikdienā strādājot ar vardarbībā cietušām personām, saskaras ar regulāru nepieciešamību pieņemt lēmumus un uzņemties atbildību par šiem lēmumiem. Informācija, kas pieejama, lai lēmumu pieņemtu, ir izteikti subjektīva. Tā prasa no sociālā darbinieka nepārtrauktu darbu ar sevi iekšēji un sadarbību ar citu profesiju pārstāvjiem, pārvarot neskaitāmas ētiskās dilemmas. Bieži vien klienti ir cilvēki ar smagiem dzīvesstāstiem, nonākuši kritiskās dzīves situācijās, kas no sociālā darbinieka prasa empātisku iedziļināšanos gadījuma būtībā. Tas ir sarežģīts uzdevums, neatkarīgi no darbinieka profesionalitātes līmeņa, un to ir problemātiski paveikt bez personiska līdzpārdzīvojumā, kas nes līdzīgu noteiktu daudzumu subjektivisma, ietekmējot risināmā gadījuma virzību.

Risināmie vardarbības gadījumi ietekmē ne tikai emocionāli, bet var atstāt ietekmi arī uz sociālā darbinieka profesionālajiem lēmumiem. Nevajadzētu arī aizmirst, ka, ilgstoši esot kontaktā ar klientu, nereti tiek atklātas detaļas, kas liek uz notikušo paraudzīties no citas perspektīvas nekā gadījuma risināšanas sākumā. Tas sociālajā darbiniekā (kā profesionālī) var radīt dažādas – ne vienmēr pozitīvas vai patīkamas emocijas attiecībā uz klientu. Šādās situācijās ir liels risks no atbalsta sniedzēja lomas nonākt “upura” vai pat vardarbības veicēja lomā. Svarīgi ir to apzināties un situāciju atbilstoši risināt. Tomēr ir gadījumi, kad šī lomu nomainīta nav laicīgi pamanīta, tāpēc sociālā darba un gadījuma vadības prognozējamais rezultāts ir nopietni apdraudēts. Sociālais darbinieks pozitīvu rezultātu darbā ar gadījumu gūst caur zināšanām par vardarbību, izprotot varas un kontroles apli, kā arī saredzot grūtības cietušajai personai pārtraukt vardarbīgās attiecības, apzinoties, ka atbildību jāuzņemas vardarbības veicējam.

Gan Latvijā, gan pasaulē vardarbība ir problēma visai sabiedrībai un katram sabiedrībā dzīvojošam indivīdam. Vardarbības fenomens var pastāvēt, jo tas ir cieši ieaudies cilvēku uztverē, paražās un dzīvesveidā, un bieži tiek attaisnots, vainojot upuri. Latvijā, līdzīgi kā pasaulē, trešdaļa sieviešu¹ ir cietušas no partnera fiziskas un/vai seksuālas vardarbības jau kopš 15 gadu vecuma. Eiropas Savienībā vidēji piektā daļa sieviešu ir cietušas no fiziskas un/vai seksuālas vardarbības. Latvijā katra piektā meitene un katrs desmitais zēns savā dzīvē ir cietis no seksuāla rakstura vardarbības² (sk. pielikumu Nr. 2). Divas trešdaļas ES sieviešu un meiteņu, kuras ir cietušas no cilvēku tirdzniecības, ir bijušas iesaistītas seksuālajā ekspluatācijā – prostitūcijā vai pornogrāfijā³. Ļoti bieži viens no cēloņiem, kāpēc sievietes un meitenes cieš no vardarbības, ir pastāvošie aizspriedumi un diskriminācija. 2019. gadā Eiropas Padome definēja seksismu kā vēsturiski nelīdztiesīgu varas attiecību izpausmi starp sievietēm un vīriešiem, kas noved pie diskriminācijas un kavē pilnu sieviešu potenciāla virzīšanu sabiedrībā. Seksistiska uzvedība sakņojas dzimumu stereotipos, kā arī sekmē to atražošanu. Seksisms ir jebkāda darbība, žests, vizuālā reprezentācija, runāti vai rakstīti vārdi, prakse, uzvedība, kas balstīta priekšstatā,

¹ Iegūts no: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-factsheet_lv.pdf (sk. 11.04.2019.)

² Pirsko, L. (2015). Seksuālā vardarbība pret vīrieti

Iegūts no: http://marta.lv/docs/1283/2019/10_Petijuma_zinojums_Marta_web_page.pdf (sk. 11.04.2019.)

³ Iegūts no: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20181204_com-2018-777-report_en.pdf (sk. 11.04.2019.)

ka persona vai personu grupa ir pakārtota, mazāk vērtā sava dzimuma dēļ. Tas var notikt gan publiskā, gan privātā jomā, gan interneta vidē.

Tiek meklēti efektīvi risinājumi gan cietušo personu aizsardzībai, gan cietušo personu tiesību ievērošanai Eiropas Savienības līmenī. 2012. gada 25. oktobrī tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes direktīva, ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI (turpmāk – Cietušo direktīva). Cietušo direktīvā uzsvērts, ka pret noziegumos cietušajiem būtu jāizturas ar cieņu, iekļautīgi, profesionāli un bez jebkādas diskriminācijas, kas balstīta uz tādiem apsvērumiem, kā rase, ādas krāsa, etniskā vai sociālā izcelsme, ģenētiskās īpašības, valoda, ticība vai pārliecība, politiskie vai jebkādi citi uzskati, piederība kādai nacionālajai minoritātei, īpašums, izcelsme, invaliditāte, vecums, dzimums, dzimuma izpausme, dzimumidentitāte, dzimumorientācija, uzturēšanās statuss vai veselība. Noziegumos cietušie būtu jāaizsargā no sekundāras un atkārtotas viktimizācijas, no iebiedēšanas un no atbaidības, tiem būtu jāsaņem piemērots atbalsts, kas sekmētu atlabšanu, un būtu jānodrošina pietiekama piekļuve tiesu sistēmai. Ir virkne dokumentu, kas paredz aizsardzību cietušajiem no dažādiem vardarbības veidiem, piemēram, seksuālas vardarbības pret bērniem, cilvēku tirdzniecības un citiem. Tāda ir Eiropas Padomes Konvencija par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu, Konvencija par cilvēku tirdzniecības un prostitūcijas izmantošanas no trešo personu puses novēršanu, Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/93/ES par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu.

Latvijas tiesību aktos ir nostiprināti šādi vardarbības veidi: fiziska, seksuāla, psiholoģiska, (attiecībā uz bērnu izmanto terminu "emocionāla vardarbība", kas tiek definēts Bērnu tiesību aizsardzības likumā), vardarbīga kontrole, kā arī vecāku nolaidība (bērna aprūpes un uzraudzības pienākumu nepildīšana), vajāšana, cilvēku tirdzniecība un terorisms. Pasaulē kā vardarbības formas sāk apzināt arī kibervardarbību, prostitūciju, pornogrāfiju, noziegumus, kas izdarīti, aizstāvot tā saukto "godu", un citus, ko Latvijas likumdošana specifiski nav definējusi, tomēr sociālajiem darbiniekiem jārod tām risinājumi, lai veiktu efektīvus preventīvus pasākumus un palīdzētu cietušajiem.

Metodiskais materiāls ir sadalīts vairākās daļās, kur:

- 1) **1. nodaļa** veltīta tam, lai atpazītu vardarbības fenomenu un vardarbību kā sociālu problēmu un to skaidrojošās teorijas;
- 2) **2. nodaļa** tiek iepazīta sociālā darba prakse vardarbības gadījumos, ētikas dilemmas, prevencija, specifisko gadījumu vadīšana, kā arī atpazīti resursi un kompetences darbā ar vardarbības gadījumiem, lai spētu veiksmīgi veidot saskarsmi ar vardarbībā cietušām un vardarbību veikušām personām;
- 3) **3. nodaļā** īpašs uzsvars ir likts uz starpdisciplināro un starpinstitucionālo sadarbību, labās prakses piemēriem;
- 4) **4. nodaļā** ir apskatīts sociālais darbs ar nepilngadīgu no vardarbības cietušu un vardarbību veikušu personu;
- 5) **5. nodaļā** ir iespēja iepazīt sociālā darba specifiku darbā ar pilngadīgu personu, kas cietusi no vardarbības, un izprast rīkus, kas var palīdzēt sociālajam darbiniekam ikdienā;
- 6) **6. nodaļā** apskatīts sociālais darbs un rīki darbā ar vardarbību veikušu personu, labās prakses piemēri no citām valstīm.

1

Vardarbība kā sociāla problēma un tās veidi

Vardarbība ir plaša sociālā problēma, kas ietekmē cietušo un vardarbības liecinieku ikdienas sociālo funkcionēšanu, kā arī atstāj ietekmi uz sabiedrību kopumā daudzos citos veidos. Ja vardarbību nepārtrauc un cietušie nesaņem atbalstu vai arī vardarbību veikušās personas netiek sauktas pie atbildības, vardarbības tradīcija tiek turpināta un nodota no paaudzes paaudzē. Eiropas Dzimumu līdztiesības institūts ir aprēķinājis, ka ar partneru vardarbību pret sievietēm saistītās izmaksas Latvijā varētu sasniegt 442 miljonus eiro gadā⁴. Vardarbības rezultātā cietušais nespēj apmeklēt darbu, cietušajam ir jāmeklē palīdzība tiesībsargājošās institūcijās, veselības iestādēs un sociālajos dienestos. Izmaksas rada ar pārvākšanos saistītie izdevumi, kas nepieciešami drošības palielināšanai, piemēram, tālruna, dzīvesvietas, darba vai izglītības iestāžu maiņa. Bieži ir nepieciešami specializēti pakalpojumi vardarbībā cietušām, kā arī vardarbību veikušām personām, lai tās spētu veiksmīgi atgriezties ikdienas dzīvē vai arī, lai apzinātos savas rīcības ietekmi, sekas un uzņemtos atbildību.

Pasaules Veselības organizācija vardarbību definē kā “tīšu, iedomātu vai reāla fiziska spēka vai varas apzinātu lietošanu pret sevi, citu personu, grupu vai kopienu, kas izraisa vai spēj izraisīt ievainojumu, nāvi, psiholoģisku kaitējumu, attīstības traucējumus vai zaudējumus”⁵.

Pasaules Veselības organizācija piedāvā arī vardarbības tipoloģiju⁶, kas palīdz izprast vardarbības rašanās kontekstus un to, kā notiek dažādu vardarbības veidu mijiedarbība.

Tipoloģija iedala vardarbību trīs lielās kategorijās atkarībā no tā, kas veic vardarbības aktu:

- pret sevi vērsta vardarbība – vardarbība, ko persona pauž pret sevi pašu;
- starppersonu vardarbība – vardarbība, ko personai nodara cits indivīds vai maza indivīdu grupa;
- kolektīvā vardarbība – izdarīta lielākā indivīdu grupā, un to var iedalīt sociālā, politiskā un ekonomiskā vardarbībā.

Šajā tipoloģiskajā iedalījumā starppersonu vardarbība ir iedalīta divās apakškategorijās: ģimenes/intīmo partneru vardarbība un sabiedrības vardarbība.

- **Ģimenes/intīmo partneru vardarbība** ir vardarbība pret bērniem, vardarbība pret intīmo partneri un vardarbība pret vecāka gadagājuma cilvēku.

⁴ Eiropas Dzimumu līdztiesības institūts (2014). Aplēses par izmaksām, ko rada ar dzimumu saistīta vardarbība Eiropas Savienībā. Eiropas Savienības Publikāciju birojs, Luksemburga

⁵ Iegūts: <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/> (sk. 13.06.2019.)

⁶ turpat

- **Sabiedrības vardarbība** – sabiedrības (kopienas) vardarbība tiek iedalīta šādi:
  - a) tuvinieku/paziņu veikta vardarbība;
  - b) svešinieku veikta vardarbība, kas, savukārt, ietver jauniešu veiktu vardarbību un svešinieku veiktu vardarbību, kā arī vardarbība, kas saistīta ar īpašumu, vardarbība darba vietā un citās institūcijās.

Savukārt vardarbība pret vecāka gadagājuma cilvēku tiek iedalīta šādi:

- tuvinieku/paziņu veikta vardarbība;
- svešinieku veikta vardarbība, kas, savukārt, ietver jauniešu veiktu vardarbību un svešinieku veiktu vardarbību, kā arī vardarbība, kas saistīta ar īpašumu, vardarbība darba vietā un citās institūcijās.

Lai skaidrotu vardarbības izcelsmi, Pasaules Veselības organizācija izmanto ekoloģisko ietvaru⁷, kas ir balstīts uz pierādījumiem, ka nav viena faktora, kas izskaidro, kāpēc dažiem cilvēkiem vai cilvēku grupām ir lielāks starppersonu vardarbības risks, bet citi cilvēki un cilvēku grupas ir vairāk aizsargāti no tā. Tā pamatā ir individuālu un konteksta faktoru mijiedarbība, redzot vardarbību kā daudzpakāpju faktoru ietekmi uz uzvedību. Modelis izdala četrus analīzes līmeņus: individuālo, attiecību, kopienas un sabiedrības.

To, kā indivīdi uzvedas, ietekmē personīgā vēsture un bioloģiskie faktori, palielinot viņu iespēju kļūt par vardarbības upuriem vai varmākām. Šajā līmenī pie riska faktoriem pieskaitāms tas, ka persona bērnībā cietusi no vardarbības, tai ir psiholoģiski vai personības traucējumi, alkohola un/vai narkotisko vielu atkarība, kā arī persona jau iepriekš ir bijusi vardarbīga.

Personīgās attiecības, piemēram, ģimene, draugi, intīmie partneri un vienaudži, var palielināt risku kļūt par vardarbības upuri vai veicēju. Piemēram, vardarbīgu draugu klātbūtne var ietekmēt to, ka jauniešs iesaistās vardarbībā vai kļūst par tās upuri.

Vardarbību ietekmē arī kopienas konteksts, kurā rodas sociālās attiecības, piemēram, skolas, apkaimes un darba vietas. Riska faktori šeit var ietvert augstu bezdarba līmeni, iedzīvotāju blīvumu, mobilitāti, kā arī narkotiku vai ieroču tirdzniecību.

Sabiedrības faktori ietekmē to, ka vardarbība tiek veicināta vai kavēta. Tajos ietilpst ekonomiskā un sociālā politika, kas uztur sociālekonomisko nevienlīdzību starp cilvēkiem, ieroču pieejamība, kā arī tādas sociālās un kultūras normas, kas attiecas uz iedomātu vīriešu dominanci pār sievietēm, vecāku dominanci pār bērniem un kultūras normas, kas apstiprina vardarbību kā pieņemamu metodi konfliktu risināšanai.

Ekoloģiskajā ietvarā mijiedarbībai starp faktoriem dažādos līmeņos tiek piešķirta vienlīdz svarīga ietekme.

⁷ <https://www.who.int/violenceprevention/approach/ecology/en/>

1.1. VARDARBĪBAS VEIDI

Runājot par vardarbību, tiek izdalīti vairāki veidi. Latvijā sociālajiem darbiniekiem visbiežāk nākas strādāt ar gadījumiem, kuros pastāv fiziska, seksuāla vai emocionāla vardarbība un novārtā pamešana. Strādājot ar vardarbībā cietušu personu, jāsaprot, ka persona ne vienmēr spēj vai var atpazīt, ka pret viņu tiek vērsti kāds no šiem vardarbības veidiem, kā arī ne vienmēr persona, kas veikusi vardarbību, izprot savas rīcības ietekmi. Skatoties uz vardarbību kā sociālu problēmu un strādājot ar vardarbībā cietušām personām, vērā jāņem arī dzimtes perspektīva. Sievietes un meitenes biežāk cieš no vīrieša – vīra vai intīmā partnera – vardarbības un biežāk ir pakļautas seksuālajai ekspluatācijai. Vīrieši vairākumā gadījumu cieš no citu vīriešu vardarbības, un tas biežāk notiek ārpus mājas.

Termins “vardarbība pret sievietēm” apzīmē visus ar dzimumu saistītos vardarbības aktus, kas sievietēm rada vai var radīt fizisku, seksuālu, psiholoģisku vai ekonomisku kaitējumu un ciešanas, kā arī šādu vardarbības aktu draudi, piespiešana vai patvaļīga brīvības atņemšana neatkarīgi no tā, vai vardarbība notiek sabiedriskajā vai privātajā dzīvē.

Savukārt termins “vardarbība ģimenē” apzīmē visus fiziskas, seksuālas, psiholoģiskas vai ekonomiskas vardarbības aktus, kas notiek ģimenē vai mājsaimniecībā starp bijušajiem vai esošajiem laulātajiem, vai partneriem, neatkarīgi no tā, vai vardarbības izdarītājs dzīvo vai ir dzīvojis vienā dzīvesvietā ar vardarbības upuri. Pētījumi norāda, ka vardarbībai ģimenē nereti ir saikne ar citiem noziegumiem – cilvēku tirdzniecību, terorismu un masveida izvarošanu karadarbības zonās.

1.1.1. Fiziskā vardarbība

Šis ir viens no visvieglāk atpazīstamajiem vardarbības veidiem, kas konstatējams, ja varmāka ir sitis ar dūrēm, spēris, grūdis, dedzinājis, žņaudzis, pļaukājis, aplējis ar skābi vai kā citādi fiziski ietekmējis citu personu. Tā rezultātā cietušajam ir veselības problēmas, kas var būt gan īslaicīgas, piemēram, zilumi, lūzumi, gan var atstāt sakropļojumu uz visu atlikušo mūžu, piemēram, tiek zaudēta spēja redzēt vai staigāt. Cietušajam var rasties arī psihiskas dabas traucējumi. Ļaunākajā gadījumā fiziskās vardarbības rezultātā persona var tikt nogalināta.

Fiziskā vardarbība attiecībā uz bērniem ir bērna veselībai vai dzīvībai bīstams apzināts spēka pielietojums. Fiziski vardarbīga izturēšanās pret bērnu ir saistīta ar situācijām, kuru rezultātā bērnam apzināti tiek nodarītas fiziskas ciešanas vai rodas miesas bojājumi.

1.1.2. Seksuālā vardarbība

Šis vardarbības veids izpaužas kā seksuālu darbību uzspiešana otrai personai bez tās piekrišanas. Tā var būt izvarošana, piespiešana skatīties pornogrāfiju, piespiešana veikt dzimumaktus ar citām personām (prostitūcija vai pornogrāfija) vai citas seksuāla rakstura darbības pret personas gribu, kā arī netiklas darbības attiecībā pret nepilngadīgo.

Attiecībā uz bērniem tā ir bērna iesaistīšana seksuālās darbībās, ko bērns nesaprot vai kam nevar dot

apzinātu piekrišanu⁸. Parasti bērni nestāsta par seksuālu vardarbību pret sevi. Tam ir vairāki iemesli: bērni baidās, ka viņiem neticēs, ka viņiem atriebsies, viņi nezina, kas notiks pēc tam, kā uz to reaģēs viņiem emocionāli tuvi cilvēki. Daži bērni nezina, ka tas, kas ar viņiem noticis, ir nepareizi un kaitējoši.

Seksuāla vardarbība var izpausties gan netiešos, gan tiešos seksuālos kontaktos, un tai ir vairāki veidi:

- dzimumkontakts – vagināla, anāla vai orāla aizskaršana, izmantojot jebkādas objektus;
- ķermeņa aizskaršana – personas intīmo un citu ķermeņa daļu aizskaršana, glāstot vai skūpstot, arī personas piespiešana aizskart, glāstīt vai skūpstīt vardarbības veicēja intīmās ķermeņa daļas;
- privātuma pārkāpšana – izsekošana un novērošana, personai izģērbjoties, vai arī personas piespiešana atkailināties;
- seksuāla rakstura aizskārums – jebkāda nevēlama verbāla, neverbāla vai fiziska seksuālā uzvedība, kuras mērķis vai sekas ir cilvēka cieņas aizskaršana, īpaši tad, ja tiek radīta iebiedējoša, naidīga, pazemojoša, apkaunojoša vai uzbrūkoša vide⁹.
- bērna pakļaušana pieaugušo seksualitātei – dzimumakta veikšana, pieaugušā atkailināšanās bērna priekšā, seksuālu piedzīvojumu stāstīšana un pornogrāfisku filmu un žurnālu rādīšana bērnam. Bērns var ciest arī no cita bērna un jaunieša, kurš vēl nav pilngadīgs, puses. To parasti izvairās saukt par seksuālu vardarbību, bet dēvē par kaitējošu seksuālu uzvedību. Viens vai vairāki bērni iesaistās seksuālās diskusijās vai darbībās, kas nav atbilstošas viņu vecumam vai attīstības stadijai. Tās var variēt no nepārprotamu un atklātu seksuālu vārdu vai frāžu izmantošanas līdz seksuālam aktam/penetrācijai ar citiem bērniem;
- seksuālā ekspluatācija – personas pārdošana vai iesaistīšana seksuāla rakstura darbību veikšanā par naudu vai pornogrāfiska materiāla ražošanā, prostituēšana.

Seksuāla vardarbība ir arī daļa pornogrāfisko priekšnesumu (tai skaitā pornofilmas), kas pēc būtības ir filmēta prostitūcija, proti, ģenitāliju attēlošana tuvplānā, kas liek skatītājiem justies tā, it kā viņi paši veiktu seksualizētus aktus. Un šajā pornogrāfijas žanrā ierasta ir fiziska un verbāla vardarbība. Tas, ko pirms vairāk nekā 20 gadiem uzskatīja par pornogrāfiju, tagad ir redzams popkultūrā, attēlots filmās, seriālos un reklāmās. No seksuālas vardarbības cieš gan personas, kas ir iesaistītas pornogrāfisku materiālu radīšanā, gan arī pornogrāfisku materiālu skatītāji.

1.1.3. Ekonomiskā vardarbība

Šis vardarbības veids izpaužas kā vardarbībā cietušās personas padarīšana par finansiāli atkarīgu no varmākas. Varmāka pilnībā kontrolē finanšu resursus, tostarp cietušā personiskos resursus. Varmāka nestāsta, kā tērē naudu un neļauj piedalīties ar naudu saistītu lēmumu pieņemšanā, aizliedz mācīties vai strādāt. Pat ekonomiski nodrošinātas personas, nokļūstot varmāku ietekmē, var zaudēt kontroli pār saviem finanšu līdzekļiem, jo ar draudiem vai fizisku ietekmēšanu varmāka panāk naudas pārskaitīšanu uz savu kontu. Attiecībā uz vecāka gadagājuma cilvēkiem, cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem un personām ar ierobežotu rīcībspēju tas izpaužas kā pretlikumīga vai negodprātīga apiešanās ar šī cilvēka naudu, īpašumu vai mantu. Tā var būt zādzība, piespiešana, krāpšana, ekspluatācija, spiediena izdarīšana saistībā ar testamentiem, īpašumu vai mantojumu. Pētījumos noskaidrots, ka īpaši neaizsargātas pret šiem vardarbības veidiem ir vecāka gadagājuma sievietes¹⁰.

⁸ Iegūts: (30.10.2019.)

⁹ Iegūts: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/stambulas_konvencija_02.11.15.pdf (sk. 12.12.2019.)

¹⁰ *The MetLife Study of Elder Financial Abuse Crimes of Occasion, Desperation, and Predation Against America's Elders* (2011), The MetLife

1.1.4. Emocionālā vardarbība

Šis ir viens no vardarbības veidiem, kuru identificēt ir visgrūtāk. Emocionālā vardarbība var izpausties kā manipulēšana un upura pašvērtības graušana. Cietušajam tiek iedvesta vainas apziņa, un viņai/viņam ir nepārtraukti jāatvainojas par savu rīcību. Šādās attiecībās vardarbībā cietušajam tiek likts justies vainīgam arī par varmākas dusmām un meliem. Vardarbības veicējs nemitīgi izsmej cietušo personu. Vardarbības ģimenē gadījumos cietušais tiek pazemots bērnu klātbūtnē, noniecināts kā partneris, vecāks vai mīļotā persona. Citu cilvēku klātbūtnē vardarbības veicēja uzvedība var būt pilnīgi atšķirīga, – viņš vai viņa var radīt, piemēram, ļoti gādīga cilvēka iespaidu.

Attiecībā uz bērniem emocionāla vardarbība ir bērna pašcieņas aizskaršana vai psiholoģiska ietekmēšana (draudot, lamājot, pazemojot, bērna klātbūtnē vardarbīgi izturoties pret viņa tuvinieku vai citādi kaitējot viņa emocionālajai attīstībai)¹¹. Emocionālās vardarbības gadījumos bērnam nākas atkārtoti piedzīvot emocionālu spriedzi un tādas izjūtas, kā bailes, pazemojumu, uztraukumu, depresiju, kas rodas pieaugušā neadekvātas emocionālas rīcības rezultātā.

Ilgstoša emocionāla spriedze bremsē normālu, bērna vecumam atbilstošu pašizpaušmi, tādējādi apdraudot bērna emocionālo attīstību. Bērna emocijas attīstās vienpusēji, un tiek deformēts priekšstats par bērna paša emocijām, kā arī rodas grūtības to izpaušanā. Tā rezultātā bērns neizprot savas un apkārtējo izjūtas un nespēj atbilstošā veidā uz tām reaģēt. Tiek izdalīti šādi emocionālās vardarbības veidi:

1. Vecāku emocionālā nepieejamība, nereaģēšana uz bērna vajadzībām un nolaidība:
  - šāda uzvedība var rasties, ja vecākam ir garīgās veselības problēmas, viņš pārmērīgi lieto atkarību izraisošas vielas, ir pastāvīgi aizņemts ar cita veida problēmām, piemēram, pats cieš no vardarbības partnerattiecībās;
  - vecāku emocionālā nepieejamība un nereaģēšana uz bērna vajadzībām var nopietni ietekmēt bērna attīstību.
2. Pastāvīgi negatīva attieksme pret bērnu:
  - var ietvert vecāku naidīgumu pret bērnu, bargus sodus par sīkiem pārkāpumiem, bērna nomelnošanu, vainīgā meklēšanu bērnā, bērna noraidīšanu;
  - bērns tiek uztverts kā tāds, kas pelnījis šādu izturēšanos;
  - šāda attieksme ģimenē mēdz izpausties attiecībā uz vienu bērnu – “grēkāzi”.
3. Attīstībai neatbilstoša vai nekonsekvanta mijiedarbība ar bērnu:
  - nepiemērota, nekonsekvanta un barga bērna disciplinēšana bez robežām;
  - prasības un gaidas, kas neatbilst bērna attīstības iespējām. Piemēram, no bērna var sagaidīt, ka viņš sniegs atbalstu vecākam, rūpēsies par brāļiem un māsām vai sevi, spēs sevi mierināt, kad būs satraucies, lai gan pēc sava vecuma šādas prasmes un spējam viņam vēl nepiemīt vai piemīt ļoti mazā mērā;
  - pārāk liela bērna aizsardzība, aprūpe un kontrolēšana (“hiperaprūpe”), neļaujot bērnam pašam piedzīvot izaicinājumus un apgūt prasmes;
  - bērna pakļaušana mulšinošiem un traumatiskiem notikumiem vai mulšinošai un traumatiskai saskarsmei. Piemēram, bērns ir starpnieks gadījumos, kad notiek vardarbība starp vecākiem.

¹¹ Iegūts: <https://likumi.lv/doc.php?id=49096> (sk. 14.12.2019)

4. Nespēja atpazīt vai atzīt bērna individualitāti vai spējas:

- bērna izmantošana vecāku emocionālo vajadzību apmierināšanai. Bērna iesaistīšana vecāku strīdos, piemēram, par vecāku dzīvošanu kopā vai atsevišķi;
- nespēja atšķirt bērna reālās iespējas un spējas no vecāku uzskatiem un vajadzībām. Piemēram, bērns ir spiests apmeklēt kādu brīvā laika aktivitāti nevis tādēļ, ka viņa m tas patīk un padodas, bet tādēļ, ka tā vēlas vecāki un tas ir prestiži. Šeit iespējamas arī situācijas, kad vecāki ar nolūku izraisa slimības vai veselības traucējumus, kad vecāks savu bērnu atkārtoti ved pie ārsta un sūdzas par bērna veselības problēmām. Šiem vecākiem parasti ir nepieciešams, lai viņu bērni tiktu uzskatīti par slimiem vai slimākiem nekā ir patiesībā. Parasti šādas vecāku uzvedības mērķis ir apmierināt savas vajadzības: saņemt uzmanību, mazināt trauksmi u.c.;
- vecāki attiecina uz bērnu savas jūtas, vēlmes un motivāciju, kaut arī bērnam ir pilnīgi citas jūtas, vēlmes un motivācija. Šāda veida uzvedība no vecāku puses tiek konstatēta, ja viņiem pašiem ir neatrisinātas jūtas par bērnības pieredzi, kuru viņi projicē uz savu bērnu;
- bērna temperamenta īpašību un personības ignorēšana.

5. Bērna sociālās adaptācijas neveicināšana:

- vecāku aktīva nepieņemamas socializācijas veicināšana. Šādi vecāki mudina savu bērnu uz nelikumīgu vai antisociālu darbību, vai cenšas šādās darbībās bērnu aktīvi iesaistīt (ubagošana, zagšana, noteikumu ignorēšana);
- nespēja vai nevēlēšanās bērnam nodrošināt vecumam un spējām atbilstošu kognitīvo stimulāciju, izglītību vai mācīšanās iespējas;
- vecāki izolē bērnu no vienaudžiem un citiem cilvēkiem;
- vecākiem ir negatīva un klaji noraidoša attieksme pret institūcijām un palīdzību sniedzošām organizācijām, kas varētu bērna situāciju uzlabot.

1.1.5. Fiziskas vai seksuālas vardarbības draudi

Šis vardarbības veids tiek vērsti pret cietušo vai cietušās personas bērniem. Cietušais dzīvo pastāvīgās bailēs no agresora, jo nereti, lai apliecinātu ticamību saviem draudiem, vardarbības veicējs bojā cietušā mantas. Vardarbības veicējs var draudēt, ka izdarīs pašnāvību, izvaros vai seksuāli aizskars, savainos mājdzīvnieku vai pat nogalinās to, lai cietušais pakļautos un īstenotu viņa gribu.

1.1.6. Vajāšana

Vajāšana izpaužas kā vairākkārtēja vai ilgstoša citas personas izsekošana, novērošana, draudu izteikšana, nevēlama saziņa, kā arī rīcības, kas parāda, ka ir pamats baidīties par cietušā vai cietušā tuvinieku drošību. Vardarbības veicējs var uzrasties cietušās personas darbavietā, izglītības iestādē, veikalā, kur cietušais mēdz iepirkties, vai kādās citās vietās, un izteikt draudus, vai arī seko virtuālajā vidē, tērzētavās, sociālo tīklu mājas lapās, uzlauž e-pastus un veic citas kontrolējošas darbības. Kopš 2018. gada janvāra vajāšana ietverta Latvijas Republikas krimināllikumā.

1.1.7. Novārtā pamešana

Šis vardarbības veids parasti notiek aprūpēšanas attiecībās, kur cietušais ir atkarīgs no aprūpētāja. Novārtā pamešana attiecas uz situācijām, kad kāda persona, kuras pienākums ir nodrošināt bērna, cilvēka ar invaliditāti, garīgās attīstības traucējumiem vai vecāka gadagājuma cilvēka pamatvajadzības, to nedara. Tas nozīmē tādas personas vajadzību nenodrošināšanu, kura nespēj šīs vajadzības nodrošināt pati. Netiek nodrošinātas viņa vai viņas ikdienišķās vajadzības: atbilstošs un pietiekams uzturs vai dzēriens, droša pajumte, tīras drēbes un gultasveļa, izglītošana vai vecāka gada gājuma cilvēkiem – atbilstoša komunikācija, saikne ar citiem cilvēkiem, bet gultai piesaistītam cilvēkam – viņa situācijai neatbilstoša aprūpe.

Attiecībā uz bērniem novārtā pamešana skaidrojama kā vecāku nolaidība – bērna aprūpes un uzraudzības pienākumu nepildīšana¹², tomēr jāņem vērā, ka termins “novārtā pamešana” netiek izmantots Latvijas normatīvajos aktos.

Vecāku nolaidība ir vardarbības veids, kad bērns tiek atstāts tādā psiholoģiskā un fiziskā situācijā, kad netiek nodrošinātas viņa attīstībai un izdzīvošanai svarīgas vajadzības.

Izdalāmi šādi novārtā pamešanas veidi:

- **fiziska nerūpēšanās par aprūpējamo** – nav pieejama vecumam un veselībai atbilstoša pārtika; bērnam laikus netiek mainītas autiņbiksītes; uz bērna raudāšanu nereaģē; izlaiž ēdienreizes; apģērbs nav atbilstošs laika apstākļiem. Personai netiek nodrošināta vajadzībām atbilstoša dzīves vide – gulta, galds, sadzīves priekšmeti;
- **emocionāla nerūpēšanās par aprūpējamo** – persona ilgstoši tiek atstāta viena; pastāv vienaldzīga attieksme pret aprūpējamā emocionālajām vajadzībām, to ignorēšana. Attiecībā uz bērniem – vecāku apzināta izvairīšanās no emocionālas tuvības ar bērnu;
- **nerūpēšanās par aprūpējamā veselību** – nav ģimenes ārsta; netiek veiktas profilaktiskās pārbaudes; aprūpētājs pats lemj par ārstēšanu slimības gadījumā (izvēlas zāles un to devas); laikus netiek nodrošināta medicīniskā palīdzība;
- **nerūpēšanās par bērna izglītību** – bērns bieži kavē vai neapmeklē skolu; vecāki bērnu no rītiem nemodina, lai viņš dotos uz skolu; vecāki atsakās sadarboties ar skolas pārstāvjiem; vecāki lielākajiem bērniem skolas laikā liek pieskatīt jaunākos bērnus; vecāki nerūpējas par bērna spēju attīstību; vecāki neinteresējas par bērna sekmēm un skolas gaitām;
- **nerūpēšanās par aprūpējamā sociālajām vajadzībām** – izolēšana no sociālajiem kontaktiem.

1.1.8. Bullings un mobings (ņirgāšanās)

Bullings pastāv kā darbības divu personu attiecībās, kas vērstas vienam pret otru ar mērķi pazemot un izsmiet. Gadījumos, kad vairākas personas vēršas pret vienu personu, tas kļūst par mobingu un izpaužas kā ilgstošas darbības grupā, kas tiek sistemātiski vērstas pret vienu vai diviem cilvēkiem ar mērķi viņus pazemot, izstumt, ignorēt. Mobings visbiežāk ir vērojams skolā starp vienaudžiem un arī darba vietās. Piemēram, seksuāla bullinga izpaušmes veidi var būt seksuāla uzmākšanās, iebiedēšana personas seksuālās identitātes vai tās izpaušmju dēļ un transfobijas izraisīta aizskaršana. Gan Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas, gan Eiropas Savienības valstu vidū Latvija ir pirmajā vietā skolēnu savstarpējās izsmiešanas un vardarbības ziņā skolas vidē¹³.

¹² Iegūts: <https://likumi.lv/doc.php?id=49096>

¹³ Iegūts: <http://www.oecd.org/education/talis/> (sk. 13.12.2019.)

1.1.9. Kibervardarbība

Kibervardarbība izpaužas kā nevēlamas e-pasta vēstules vai teksta ziņas, uzmācīga izsekošana tiešsaistes vidē, nevēlamas seksuāla rakstura ziņas vai piedāvājumi seksuāla rakstura darbībām, draudi, naida runa, kailfoto, video izplatīšana sociālos tīklos bez personas piekrišanas, kā arī citas izpausmes tiešsaistes vidē, kas ir cieši saistītas ar vardarbības izpausmēm realitātē. Katra desmitā sieviete Eiropas Savienībā vecumā no 15 gadiem ir cietusi no kibervardarbības¹⁴.

Attiecībā uz bērniem pastiprināta uzmanība jāpievērš arī:

- **kiberterorizēšanai** – emocionāla pazemošana ar interneta vai mobilā tālruņa starpniecību, izsakot draudus, apvainojumus, sūtot aizskarošu informāciju;
- **sekstingam** – seksuāla rakstura ziņu, attēlu vai video sūtīšana, izmantojot modernās tehnoloģijas un internetu, viltus draugiem – cilvēkiem, kuri, izmantojot gan virtuālo vidi, gan tiešas attiecības, ar nolūku padara zēnus un meitenes emocionāli atkarīgus, solot emocionāli nozīmīgas (mīlestības) attiecības, lai pēc tam šos bērnus izmantotu izspiešanai, krāpniecībai, maldināšanai, seksuālai ekspluatācijai.

1.1.10. Terorisms

Šis vardarbības veids ietver spridzināšanu, dedzināšanu, kodolķīmisko, ķīmisko, bioloģisko, bakterioloģisko, toksisko vai citu masveida iznīcināšanas ieroču lietošanu, masveida saindēšanu, epidēmiju vai epizootiju izplatīšanu, personas nolaupīšanu, ķīlnieku sagrābšanu, gaisa, sauszemes vai ūdens transportlīdzekļu sagrābšanu vai citādas darbības, ja tās veiktas nolūkā iebiedēt iedzīvotājus vai piespiest valsti, tās institūcijas vai starptautiskas organizācijas izdarīt kādu darbību vai atturēties no tās, vai kaitēt valsts, tās iedzīvotāju vai starptautiskas organizācijas interesēm.

1.1.11. Sieviešu dzimumorgānu kropļošana

Ar sieviešu dzimumorgānu kropļošanu tiek saprastas šādas tīši veiktas darbības:

- *sieviešu labia majora, labia minora vai clitoris pilnīga vai daļēja izgriešana, infibulācija vai citāda kropļošana;*
- *sievietes vai meitenes piespiešana, lai veiktu jebkuru no a) punktā minētajām darbībām.*

Dzimumorgānu kropļošana ir viens no visnopietnākajiem sieviešu cilvēktiesību pārkāpumiem. Procedūras ir dažādas, piemēram, klitora amputācija vai kaunuma lūpu daļēja noslēgšana. Vairumā gadījumu ar to saskaras meitenes vecumā no pieciem līdz astoņiem gadiem, un šīs darbības tiek veiktas antisanitāros apstākļos. Dzimumorgānu kropļošanai nav medicīnisku pamatojumu, turklāt tas uz mūžu atstāj smagas fiziskas un psiholoģiskas sekas sieviešu dzīvē. Dzimumorgānu kropļošana visbiežāk tiek piekopta dažās Āfrikas, Āzijas un Tuvo Austrumu valstīs, taču no tā nav pasargātas arī meitenes, kas dzīvo imigrantu ģimenēs Eiropā, kur tas ir noziegums. Šobrīd zināms, ka aptuveni 5000 tūkstoši sieviešu visā Eiropā ir bijušas pakļautas šai praksei¹⁵.

¹⁴ *Cyber violence is a growing threat, especially for women and girls (2017)* Iegūts no: <https://eige.europa.eu/news-and-events/news/cyber-violence-growing-threat-especially-women-and-girls> (sk. 13.04.2019.)

¹⁵ Iegūts: <https://www.europarl.europa.eu/news/lv/headlines/society/20180122STO92230/pusmiljonam-sieviesu-es-ir-izkroploti-dzimumorgani> (sk. 13.04.2019.)

1.1.12. Noziegumi, kas izdarīti, aizstāvot tā saukto "godu"

Noziegumi, kas izdarīti, aizstāvot tā saukto "godu", notiek klanos vai ģimenēs patriarhālā sabiedrības sistēmā. Individū kā tādā nav vērtība, viņš ir pakļauts grupai. Ģimenes gods tiek cieši saistīts ar meitenes/sievietes seksuālo uzvedību. Vīrietis lemj par meitenes/sievietes seksuālo uzvedību un pārējie ģimenes locekļi pakļaujas, un atbalsta pāridarītāju. Patriarhālā sabiedrībā centrālās vērtības ir gods un kauns. Visu ģimenes locekļu uzvedība tiek vērsta uz to, lai celtu ģimenes godu. Tomēr atbildība ir sadalīta nevienlīdzīgi. Vīrieša gods ir saistīts ar prasmi nodrošināt ģimeni un to aizsargāt, bet sievietes (un līdz ar to visas ģimenes) gods ir viņas seksuālā uzvedība. Sievietes tiek apprecinātas jau pusaugu vecumā, un viņām jābūt nevainīgām, kad noslēdz laulības saites. Tūlīt pēc tam viņu uzdevums ir rūpēties par vīru un bērniem. Šajā sabiedrībā indivīdam nav iespējams jebkad pieaugt un uzņemt atbildību par savu dzīvi.

Arī sievietes no Latvijas tiek pakļautas šim vardarbības veidam, slēdzot tā saucamās fiktīvās laulības ar Tuvo Austrumu vīriešiem, kuri vēlas iegūt ES pilsonību. Laulībās sievietes tiek ievilinātas, uzķeroties uz piesolītiem labumiem. Pēc tam viņas nonāk vīra radu uzraudzībā un zināmā mērā tiek padarītas par verdzenēm. Galēji nepakļāvīgās var tikt arī noslepkavotas, līdzīgi kā tas notiek ar sievietēm no pašu kultūras, kas iestājas par sieviešu brīvību un neatkarību.

1.1.13. Cilvēku tirdzniecība

LR Krimināllikumā cilvēku tirdzniecība tiek definēta kā ekspluatācijas nolūkā izdarīta personu savervēšana, pārvadāšana, nodošana, slēpšana, izmitināšana vai saņemšana, lietojot vardarbību vai draudus, vai aizvešanu ar viltu, vai, izmantojot personas atkarību no vainīgā, vai tās ievainojamības, vai bezpalīdzības stāvokli, vai arī dodot vai saņemot materiāla vai citāda rakstura labumus, lai panāktu tās personas piekrišanu tirdzniecībai, no kuras ir atkarīgs cietušais. Ar ekspluatāciju šajā gadījumā tiek saprasta personas iesaistīšana prostitūcijā vai cita veida seksuālā izmantošanā, piespiešana veikt darbu, sniegt pakalpojumus, vai veikt noziedzīgus nodarījumus, turēšana verdzībā vai citās tai līdzīgās formās (parādu verdzība, dzimtbūšana vai personas cita veida piespiedu nodošana citas personas atkarībā), turēšana kalpībā, vai arī personas audu vai orgānu nelikumīga izņemšana. Savukārt ar ievainojamības stāvokli tiek saprasta tādu apstākļu izmantošana, kad personai nav citas reālas vai pieņemamas izvēles, kā vien pakļauties ekspluatācijai.

Viena no seksuālās ekspluatācijas formām ir arī personu prostituēšana. Lai arī Latvijā prostitūcija nav skaidri definēta kā seksuāla vardarbība, tā izpaužas kā seksuāla rakstura darbību veikšana apmaiņā pret naudu, proti, tā ir vardarbība pret prostituētām personām, jo, atrodoties prostitūcijā, personas cieš no fiziskas, verbālas, psiholoģiskas, kā arī seksuālas vardarbības. Dzimsumaktu atkārošana bez fiziskas iekāres, bet finansiālu vajadzību vadīta vai nelīdztiesības, vai ievainojamas situācijas izmantošanas rezultātā, ir seksuāla vardarbība. Lielākā daļa no personām, kas iesaistītas prostitūcijā, arī pirms tam ir bijušas pakļautas vardarbībai, bieži vien seksuālai vardarbībai.

Cilvēku tirdzniecības upuri tiek pakļauti ārkārtējam psiholoģiskam stresam, kas var radīt emocionālas traumas, depresiju, dažos gadījumos pat pašnāvību, kā arī radīt fizisku kaitējumu, sakropļojumu. Personai, kura ir tikusi pakļauta ekspluatācijai, sekas var saglabāties visas dzīves garumā un nopietni traucēt.

1.1.14. Vardarbīga kontrole

Vardarbīga kontrole ir tāda darbība vai darbību kopums, kas ietver aizskaršanu, seksuālu piespiešanu, draudus, pazemošanu, iebiedēšanu vai citas vardarbīgas darbības, kuru mērķis ir kaitēt, sodīt vai iebiedēt aizskarto personu. Vardarbības veicējs uzvedas privātīpašnieciski, prasīgi un ir greizsirdīgs pret citiem cilvēkiem, kas vai nu ir cietušā dzīvē, vai arī labprāt uzsāktu saskarsmi, vai draudzību ar viņu. Šādas darbības tiek veiktas, lai izolētu cietušo. Vardarbības veicējs kontrolē, ierobežo upura gaitas – vēlas zināt, kur tas atrodas, ko dara, ar ko tiekas, nosaka, cikos jābūt mājās, aizliedz lūgt palīdzību. Fiziskas vai seksuālas vardarbības gadījumos viņš nereti seko upurim pat ārsta vizītēs. Var būt gadījumi, kad vardarbības veicējs izsauc palīdzības dienestus un izklāsta nepatiesu notikumu gaitu. Persona, kas cieš no vardarbības, tiek kontrolēta, tiek kritizēts tās ārējais tēls un spējas.

Vardarbīga kontrole izpaužas kā nepārtraukta iebiedēšana, piespiešana, kā arī citu kontroles taktiku izmantošana, lai izveidotu un uzturētu dominējošas attiecības ar intīmo partneri. Saistībā ar vardarbīgu kontroli, realizējot vardarbību un ļaunprātīgu izmantošanu, katrs atsevišķs incidents ir daļa no lielākas un sarežģītākas sistēmiskas uzvedības, kuras mērķis ir kontrolēt savu partneru un bērnu rīcības, domāšanu un uzvedību. Vardarbības veicēji, kas pielieto vardarbīgu kontroli, uzskata, ka viņiem ir tiesības šādi uzvesties, lai panāktu vēlamo uzvedību.

Vardarbīgas kontroles pazīmes ir fiziska, seksuāla, emocionāla vardarbība un dominējoša vai pazemojoša attieksme. Tās mērķis ir radīt cietušajā personā bailes un būtisku varas pārsvaru pār viņu. Cietušajam šādās attiecībās autonomijas ir maz vai nav vispār, tādēļ viņš bieži jūtas ieslodzīts. Vardarbības veicējs skaidri vai netieši cietušajam vēlas darīt zināmu, ka tas nevarēs vardarbības veicēju pamest, paliekot nesodīts. Šis nepārtrauktās vardarbīgās rīcības padara cietušo ļoti ievainojamu, samazinot viņa spējas brīvi izteikties, pamest attiecības vai meklēt palīdzību (sk. attēlu Nr. 1).

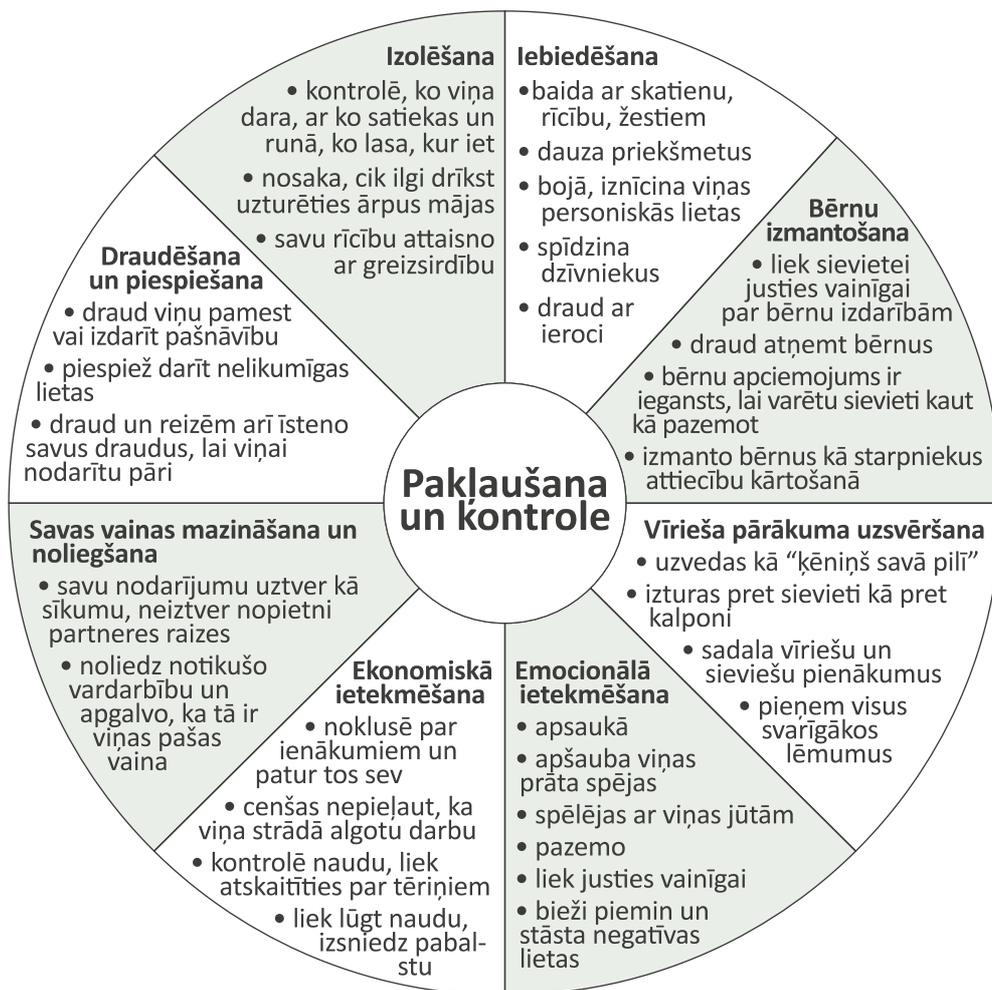
1.1.15. Pretošanās vardarbība

Par pretošanās vardarbību uzskatāma gan tiesiska, gan prettiesiska spēka pielietošana no cietušā puses, lai pretotos vardarbības veicēja vardarbīgajai kontrolei. Lielākā daļa personu, kas cieš no vardarbīgas kontroles, izmanto daudzas citas taktikas, lai saglabātu savu drošību, iekams pašas ķeras pie vardarbības, lai pretotos piedzīvotajai apspiešanai un vardarbībai. Cietušās personas bieži vispirms centīsies apspriesties ar vardarbības veicēju, nomierināt viņu, vērsties pie ģimenes locekļiem un draugiem vai izšķirties no vardarbīgā partnera pirms ķeršanās pie pretošanās vardarbības. Tas var novest pie gadījumiem, kur cietusi persona aizstāvoties pārkāpj paš aizsardzības robežas un bīstami ievaino vai nogalina vardarbības veicēju.

N.B. Vardarbības gadījumos intīmo partneru starpā, izvērtējot vardarbības veidus, jāsaprot, ka vairākas to izpausmes liecina par augstu apdraudējumu dzīvībai. Ja cietušais tiek žņaugts, vajāts, viņam tiek izteikti draudi dzīvībai, tiek solīts, ka pats varmāka veiks pašnāvību, kā arī pastāv seksuāla vardarbība, tas liecina par ārkārtīgi augstu slepkavības iespējamību. Ja cietušajai personai ir bērni, kas nav varmākas bioloģiskie bērni, tad arī viņu dzīvībai draud briesmas. Visaugstākais risks tikt nogalinātam ir brīdī, kad cietušais pavisam nopietni sper soļus, lai pārtrauktu vardarbīgās attiecības. Tieši tobrīd ir svarīga kvalitatīva sociālo darbinieku intervence un atbalsts.

Visprecīzāk vardarbību partnerattiecībās (tai skaitā arī partnerattiecībās, kur cietušais tiek izmantots seksuālā ekspluatācijā), raksturo varas un kontroles attiecības (kontrolējoša vardarbība, pretošanās vardarbība, nekontrolējoša vardarbība), kā arī to izplatība, apstākļi un vardarbības cikliskums.

1. attēls. Varas un kontroles aplis

Avots: Ellen Pence; Michael Paymar. *Education Groups for Men Who Batter: The Duluth Model*, 1993

1.2. VARDARBĪBU SKAIDROJOŠĀS TEORIJAS

Pastāv vairāki skaidrojumi, kas apskata vardarbības fenomenu no dažādām perspektīvām – uz to var raudzīties kā uz sociālu, tiesisku, psiholoģisku, psihiatrisku, medicīnisku vai kultūras problēmu¹⁶. Tas padara vardarbības izpratni par daudzdimensionālu un komplicētu problēmu. Teorijas neizskaidro jebkuru situāciju precīzi, tāpēc speciālistam jāmēģina piemeklēt individuāla izpratne katram gadījumam un jāizceļ svarīgākie faktori.

Vardarbību kā sociālu problēmu skaidro vairākas teorijas. Turpmāk aprakstītas izplatītākās no tām¹⁷.

Sociālās iemācīšanās teorija (Bandura, A.¹⁸) skaidro, ka agresīvu uzvedību un atrašanos agresīvā vidē cilvēks iemācās no apkārtējiem, piemēram, bērnībā, novērojot vardarbību ģimenē. Ja bērns novēro vardarbību kā pieaugušā reakciju stresa situācijā, viņš iemācās un pieņem šādu reakciju kā situācijai atbilstošu, tomēr jāņem vērā, ka nav pierādīts, ka personas, kuras bērnībā dzīvojušas vardarbīgā vidē vairumā izvēlētos dzīvot vardarbīgās attiecībās un kļūst par agresoriem pusaudžu vai pieaugušā vecumā.

Frustrācijas jeb paškontroles zaudēšanas teorija (Dolards, D.¹⁹), skaidro, ka cilvēks kļūst agresīvs, jo nespēj regulēt savas emocijas, piemēram, dusmas un stresu, kā arī izjūt frustrāciju, saskaroties ar šķēršļiem mērķu sasniegšanā. Tiek skaidrots (Berkovics, L.), ka agresīvu uzvedību nosaka frustrācijas radītais emocionālais uzbudinājums un situācijas stimuli, kas mudina darboties agresīvi – piemēram, ieroču pieejamība. Daži uzskata, ka alkohola u.c. narkotisku vielu lietošana arī nelabvēlīgi ietekmē paškontroles spējas. Bieži cilvēkiem ir nepieciešams attīstīt stresa mazināšanas, emociju atpazīšanas, konfliktu risināšanas, neagresīvās uzstājības u.c. prasmes – attīstīt tā saucamo emocionālo inteliģenci. Tomēr vardarbību veikušo personu uzvedības novērojumi liecina par to, ka viņi mērķtiecīgi izvēlas, kam tieši uzbrukt. Daudzi varmākas nekad neizvēlēties iesist savam priekšniekam vai policistam, neatkarīgi no tā, cik dusmīgi viņi būtu. Pastāv vardarbības veicēji, kuru vardarbīgā uzvedība izpaužas pret konkrētiem cilvēkiem konkrētās vietās, piemēram, daži uzbrūk partnerim tikai privātā teritorijā, rūpējas, lai nepaliek vardarbības vizuālās pēdas, uzmanīgi izvēlas taktiku – bojā upura īpašumu (bet ne savējo), izmanto draudus, terorizē cietušo, izmantojot bērnus. No tā varam secināt, ka ir vardarbības veicēji, kas izdara izvēles, kā izturēties pret upuri pat tad, ja viņi ir “zaudējuši paškontroli”. Ir gadījumi, kad, pieaugot agresijas līmenim, vardarbības veicējs ārēji var šķist īpaši mierīgs.

Bioloģiskā teorija (Boulbijs Dž.²⁰) skaidro, ka agresija rodas cilvēkiem, kuri ir piedzīvojuši galvas traumas, bioķīmiskas izmaiņas alkohola vai narkotiku lietošanas dēļ, ģenētiskās predispozīcijas (iedzimtas nervu sistēmas īpatnības) dēļ, psihiatrisko saslimšanu (epilepsija, šizofrēnija u.c.) dēļ, līdz ar to šādos gadījumos ir nepieciešama medikamentozā ārstēšana. Pastāv pētījumi, kas apgalvo, ka testosterona augstākie līmeņi vai fiziskās sāpes var veicināt agresīvu uzvedību. Psihopātija, kurai pastāv bioloģiski izskaidrojumi – noteiktā iedzimtā smadzeņu specifika – arī var tikt skaidrota ar šīs teorijas palīdzību. Atsevišķos gadījumus tas izskaidro vardarbību, tomēr bieži, vispārinot šo teoriju, tiek uzskatīts, ka vardarbība skar tikai sociāli nelabvēlīgas ģimenes, taču tas neatbilst patiesībai. Īpaši svarīgi atcerēties, ka mentāla, fiziska vai garīga slimība nenozīmē to, ka cilvēks ir agresīvs.

Varas un kontroles teorija (Hagāns Dž.²¹) skaidro, ka vardarbību nevar reducēt uz paškontroles zudumu vai ciklisku dusmu un frustrācijas izlādi, bet tas ir varmākas mērķtiecīgs mēģinājums iegūt varu un kontroli par upuri, jo varmāka tic, ka ir pārāks. Runājot par vardarbību plašāk, zinātniski nepietiek pētīt tikai fiziskās agresijas izlādes incidentus, bet ir jāņem vērā, cik kontrolējoša un dominējoša ir bijusi vardarbības veicēja uzvedība pirms fiziskās agresijas, kas sevī ietver 97% svarīgas informācijas, kas nepieciešama darbā ar vardarbības gadījumu. Teorija skaidro, ka vardarbībā ģimenē varmāka izmanto dažādas taktikas, lai

¹⁶ Sigurdardottir, Z.G. (2018). *Domestic Violence: Basic facts and behavioral treatment* (seminārs Rīgā)

¹⁷ *Evolution of theories of violence* (2015).

Iegūts no: http://www.stopvaw.org/evolution_of_theories_of_violence#_ftn11 (sk. 12.02.2019.)

¹⁸ Reņģe, V. (2002). Sociālā psiholoģija. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 67. lpp.

¹⁹ turpat

²⁰ turpat

²¹ Hagan, J. (1989). *Micro- and Macro-Structures of Delinquency Causation and a Power-Control Theory of Delinquency*, Albany: State University of New York Press, p. 213–227

gūtu varu – upura izolāciju no resursiem, emocionālo vardarbību un draudus, lai iebiedētu un pakļautu (arī bērnu terorizēšanu, īpašuma bojāšanu), noliegumu un upura devalvāciju (partnera pašcieņas, nozīmes pazemināšanu), apgalvojot, ka vardarbība nepastāv, nogrūžot atbildību par provokācijām uz upuri. Būšana vardarbības lieciniekam bērībā vai apreibinošo vielu lietošana šīs teorijas uzskatu ietvaros var veicināt vardarbību, proti, vardarbības liecinieks var pieņemt šādu uzvedību kā normu un vai pats veidot attiecības, kur ir vai nu cietušais vai vardarbības veicējs.

Varas un kontroles teorija vardarbības gadījumos intīmo partneru starpā ir paplašinājusies no izpratnes par vīriešu individuālajām izvēlēm un vēlēšanos dominēt līdz novērojumiem par to, kā sabiedrība un ekonomiskās attiecības konstruē nevienlīdzības modeli, un kā mūsu atbildes reakcijas uz vardarbību sabiedrībā veido netolerantu vidi, un akceptē spēka izmantošanu partnerattiecībās. Tiek uzsvērts, ka šāda nevienlīdzības pastāvēšana, kur vīrietis tic savam pārākumam pār sievieti gan ģimenē, gan ārpus tās, bieži vien netiešā veidā tiek pastiprināta, kad politiskās, kultūras institūcijas vai ekonomiskie faktori šāda veida vardarbību pieņem, uzskata par normu un aktīvi nevēršas pret vardarbības veicēju. Šī teorija izprot vardarbību kā loģisku iznākumu dominances un nevienlīdzības pastāvēšanai sabiedrībā.

Kaufmana teorija (Kaufmans M.²²) radusies, papildinot augstākminēto varas un kontroles teoriju, un apgalvojot, ka pastāv vīriešu vardarbības triāde – pret sievieti, pret citiem vīriešiem, pret sevi. Viņš izdala vairākus vardarbību skaidrojošus punktus:

- Patriarhālā vara – sabiedrībās, kur pastāv vīriešu dominance pār sievietēm, pastāv arī vienu vīriešu virsroka pār citiem vīriešiem. Līdz ar to vīrieši kopš bērnības izmanto vardarbību un pārvērš dažas savas emocijas naidā. Ādas krāsa vai etniskā identitāte, reliģiskā pārliecība, vecums, seksuālā orientācija, fiziskas spējas, sociālā klase – jebkas var kalpot kā vardarbību veicinošā hierarhija sabiedrībā;
- Privilēģijas sajūta – vīrietim ir vara ģimenē, līdz ar to sievietei ir savlaicīgi jāpasniedz vakariņas vai, piemēram, jāsniedz seksuāla bauda vīrietim pat, ja viņa to negrib;
- Atļauja no sabiedrības – vardarbība neturpinātos, ja sabiedrībā nepastāvētu atļaujas kodi, kas to pieļautu/pieņemtu vai pat padarītu lēģitīmu – nepilnības likumdošanā vai tiesībsargājošo institūciju reakcijās, atsevišķas reliģiskās mācības, kultūras kodi (vardarbības un dominēšanas izcelšana ar lepmumu – sportā, literatūrā, mūzikā, kino), audzināšanā;
- Varas paradokss – vara gan sniedz spēku, gan lielas bailes, izolāciju un sāpes. Neiekļaujoties stereotipiskajos vīrišķības standartos, vīrietis var tikt uzskatīts par “neveiksminieku”. Savukārt neveiksmes provocē agresiju pret sevi un pret citiem (nereti vājāko – sievieti, bērnu, sociālo minoritāti, imigrantu u.c.), jo tas kalpo kā kompensācijas mehānisms;
- Emocionālās sfēras īpatnības – varas un dominances sabiedrībā priekšstati par vīrišķību balstās uz emocionālo distancēšanos no citiem, kad zēni tiek audzināti īpašā veidā, kur tēvi nav blakus vai arī viņi ir emocionāli vēsi, noraidoši izturas pret sievišķības, maiguma izpausmēm, rūpēm. Tas izjauc empātijas spējas un prasmes noteikt citu vajadzības un emocijas (emocionālā inteliģence). Tāpēc, piemēram, ja vīrietis noliedz savu agresiju pret sievieti, viņš, iespējams, nesaprot, ka sagādājis viņai sāpes. Daudzas vīrišķības formas liek patiesas emocijas pārvērst dūsmās, stimulē emociju apspiešanu. Piemēram, sportā zēniem māca ignorēt sāpes, mājās aizliedz raudāt – tiek izcelts stoicisms, kas vēlāk var pārvērsties agresijā, aiz kuras patiesībā var slēpties sāpes, bailes, nogurums u.c.;
- Pagātnes pieredze – daudzi zēni aug, piedzīvojot vardarbību ne tikai ģimenē, bet arī skolā un uz ielas – brutalizāciju, apsaukāšanos, kaušanos. Tādā veidā viņi iemācās, ka vardarbība ir norma.

²² Kaufman, M. (1999). *The 7P of Men's violence*.

Iegūts no: <http://michaelkaufman.com/1999/10/the-7-ps-of-mens-violence/> (sk. 11.04.2019.)

2

SOCIĀLĀ DARBA PRAKSE

2.1. ĒTIKA, AIZSPRIEDUMI UN SOCIĀLĀ DARBINIEKA KOMPETENCES

Ētika ir ikviena cilvēka dzīves sastāvdaļa. To var saskatīt arī pavisam ierastās ikdienas dzīves situācijās, piemēram, kad cilvēks izvēlas, kādas preces iegādāties, kā pavadīt savu ikdienu, kādus lēmumus pieņemt, balstoties uz personīgajām dzīves vērtībām.

Sociālais darbs ir dažādu sociālo problēmu, t.sk. vardarbības, risināšana mijiedarbībā ar klientu, līdz ar to īpaša nozīme ir sociālā darbinieka ētikai darbā ar vardarbības gadījumiem. Sociālā darba būtību atspoguļo palīdzēšana vismazāk ietekmīgajām sabiedrības grupām un grūtībās nonākušiem cilvēkiem, tāpēc sociālā darba prakse nav iedomājama bez vispārcilvēcisko un profesionālo vērtību aktualizācijas, kā arī bez morālā un ētiskā konteksta. Ētika attiecas ne tikai uz vispārējo nostāju attiecībā uz dzīvi vai priekšstatiem par to, kas ir svarīgi, bet arī aktuālajām faktiskajām lomām, kas ikdienā tiek veiktas, uzvedības principiem, un normatīvo bāzi, kas regulē profesionālo darbību.

Jēdziens “ētika” ietver arī zināšanas un izpratni par morāli un tikumību. Morāle ir “vēsturiski mainīga sabiedrisko normu, principu un noteikumu sistēma, kas regulē cilvēka rīcību sabiedrībā un attiekmē pret citiem cilvēkiem”²³. Tikumība ir “normu, principu un noteikumu sistēma, kas regulē cilvēka rīcību, izturēšanos sabiedrībā un attiekmē pret citiem cilvēkiem, cilvēka rīcības”²⁴. Reizēm ētiku sauc arī par dzīves mācību. Tomēr “mūsdienu ētika ir krietni plašāka par normatīvu dzīves mācību”²⁵. Savukārt profesionālā ētika ir “kāda rīcības tikumisko normu sistēma, kas jāievēro attiecīgajā profesijā strādājošajiem”²⁶. Ētiska domāšana un rīcība sociālajā darbā ir labas prakses pamats. Ētiska rīcība tieši ietekmē sociālā darba mērķu sasniegšanu, tāpēc ir svarīgi izprast ētikas normas un spēt pieņemt pareizu lēmumu ētisko dilemmu situācijās.

²³ Skaidrojošā vārdnīca Tēzaurs. Iegūts no: <https://tezaurs.lv/#/sv/mor%C4%81le> (sk. 19.08.2019.)

²⁴ Skaidrojošā vārdnīca Tēzaurs. Iegūts no: <https://tezaurs.lv/#/sv/tikum%C4%ABba> (sk. 19.08.2019.)

²⁵ Ingremis, D. I., Pārksa, Dž. E. “Ceļvedis ētikā”. Dienas grāmata, 2011. 35. lpp.

²⁶ Skaidrojošā vārdnīca Tēzaurs. Iegūts no: <https://tezaurs.lv/#/sv/%C4%93tika> (sk. 19.08.2019.)

2.1.1. Ētikas pamatprincipi un aizspriedumi

Sociālā darba ētikas kodekss regulē attiecības, sabalansējot cilvēka individuālo brīvību ar visas sabiedrības labklājību, kā arī kalpojot par profesionālu ceļvedi un pamatu situācijas izvērtēšanai ikdienas darbā. Klasiskā dilemma ir izvēle starp divām vai vairākām alternatīvām, kuru rezultāti ir vienādi nevēlami vai vienādi izdevīgi. Vienmēr jāatceras, ka personas dzīve var mainīties ētisko dilemmu lēmumu rezultātā.

Profesionālās ētikas kodekss morāli regulē profesionālās attiecības starp:

- sociālo darbinieku un klientu;
- sociālo darbinieku un viņa kolēģiem;
- sociālo darbinieku un citiem profesionāļiem, kuri pārstāv jomas, kas saskaras, pildot profesionālos pienākumus.

Latvijas sociālo darbinieku ētikas kodekss norāda, ka no sociālā darbinieka spējas rīkoties ētiski ir atkarīga klientam piedāvāto pakalpojumu kvalitāte²⁷. Veidojot profesionālas attiecības ar klientu, sociālajam darbiniekam vienmēr jāpatur prātā, ka profesionālā ētika ir cieši savijusies ar saskarsmi prakses laukā, kur ir būtiski reflektēt, izprast un zināt saskarsmes ētiskos kritērijus un atbildēt uz ētisko dilemmu radītiem jautājumiem. Ētiskās dilemmas varētu būt dažādas, piemēram:

- Par ko tu esi atbildīgs kā profesionālis konkrētajā situācijā?
- Cik plašs ir tavas iedarbības un kontroles lauks, un kur ir tā robežas?
- Par ko ir atbildīgi citi (klients, kolēģi, institūcijas vadība, cita institūcija) šajā situācijā?
- Cik tālu tu esi atbildīgs par to, ko dara citi (klients, kolēģi) un kā tu vari to ietekmēt?
- Kam ir jānotiek, lai tu atteiktos no tālākas iejaukšanās?
- Kam ir jānotiek, lai par izveidojušos situāciju tu ziņotu tālāk (un kam tu ziņotu – vadībai, kolēģiem utt.)?

Klienta uzvedības pastāvīgumu un izmaiņas var noteikt dažkārt ļoti pretrunīga uzvedība un rīcība konkrētās situācijās, savukārt sociālā darbinieka praksē mijiedarbību ar klientu var raksturot ar ētiku saistītu principu ievērošana: informācijas sniegšana klientam skaidrā un saprotamā veidā; informācijas savlaicīgums; taktiskums; laipnība; patiesums; atklātība, atbildība, nevērtēšana un nenosodišana.

Saskarsmes procesā ir būtiski ievērot un pielietot ētiskos priekšnoteikumus: ierobežot savas subjektīvās intereses, lai panāktu vienošanos kopīgā mērķa sasniegšanai; paust savus uzskatus; saglabāt vienlīdzību sociālā darbinieka un klienta sistēmā, un visiem iesaistītajiem. Saskarsmes procesā valoda un tās lietošanas prasme ir viens no sociālā darbinieka pamatresursiem, tāpēc profesionālās ētikas neatņemama sastāvdaļa ir runas ētika. Profesionālis ir atbildīgs par:

- sakāmā saturu,
- teiktā saprotamību,
- tajā ielikto intonāciju utt.

Ne mazāk būtiska profesionālo attiecību sastāvdaļa ir klausīšanās kultūra un ētika, jo sarunā izteikto vārdu un domu jēga var tikt izprasta tikai kontekstā. Tas nozīmē, ka sociālajam darbiniekam jāņem vērā, ka attiecībās ar klientu var būt iespējami arī vairāki šķēršļi, kas saistāmi ar kultūras, dzimuma vai vecuma atšķirībām, ar profesionāļa kompetento vai nekompetento rīcību, kā arī neprasmī klausīties, pārākuma un augstprātības demonstrēšanu, oficiālo toni, moralizēšanu un pamācību došanu, kategorisku spriedumu paušanu, draudiem, vainošanu un manipulācijām, klientam nesaprotamu profesionālo terminu lietošanu u.c.

Ētiskā skatījumā ir svarīgi, ar kādām zināšanām, motivāciju, pārliecību un citām komponentēm notiek savstarpējā mijiedarbība, un kā mērķi sader ar izmantotiem līdzekļiem, jo sociālā darba prakse ir saistīta ar situācijām, kad profesionālim jāpieņem lēmums uzreiz. Ētisko dilemmu risināšanā svarīgi apzināties, ka ētiska rakstura problēma ir prakses problēma; ka klients un sociālais darbinieks abi ir morālas būtnes; ka ikviena situācija ir īpaša un tai ir jāmeklē individuāli risinājumi, kas saistīti ar profesionāļa iejaukšanos klienta dzīvē. To var sarežģīt šādi faktori:

²⁷ Iegūts no: <http://www.lm.gov.lv/upload/publikācijas/sdetikaskodekss.pdf> (sk. 12.12.2019.)

- dažkārt sociālā darbinieka lojalitāte ir konfliktējošu interešu vidū;
- sociālo darbinieku funkcionēšana notiek gan kā palīdzētājiem un atbalsta nodrošinātājiem, gan kā kontrolieriem;
- konflikta veidošanās starp nepieciešamību aizsargāt klienta un darba devēja intereses, kā arī sabiedrības prasībām pēc efektivitātes un lietderīguma;
- darbības un resursu piesaiste ierobežotu resursu gadījumā.

Nenoliedzami, ka sociālais darbinieks par savu profesionālo rīcību nes atbildību vairākos līmeņos, un viņam ir jābūt gatavam atbilst sociālo pakalpojumu saņēmēja ekspektācijām, jāņem vērā paša sociālā darbinieka vērtības un personīgais viedoklis, sabiedrības gaidas, sociālā darbinieka darbavietā pastāvošās prasības, klientu vajadzības, kolēģu viedoklis un ekspektācijas, tiesiskās sistēmas prasības, profesionālais ētikas kodekss un sociālā darbinieka profesionālais standarts, multidisciplinārā pieeja un komandā esošo kolēģu viedoklis utt.

Sociālā darbinieka ētisko rīcību un morālo atbildību iespējams analizēt, aplūkojot dažādas problēmsituācijas, kad nekontrolēta profesionāla personiskā pozīcija var ietekmēt praksi un profesionāla rīcību (sk. tabulu Nr. 1).

1. tabula. Nekontrolētas personiskās pozīcijas ietekme.

Pozīcija	Ietekme
Sociālais darbinieks personiskajā dzīvē pats ir saskāries ar grūti risināmu vardarbības situāciju; nav šo pieredzi pārstrādājis; nav saņēmis atbalstu	Pastāv riski, ka: sociālais darbinieks nespēj profesionāli risināt vardarbības situāciju klienta dzīvē; var veidoties pārnese; personīgā situācija tiek risināta uz klienta rēķina
Sociālais darbinieks ir pieļāvis situāciju, kur tiek iesaistīts dubultās attiecībās ar klientu	Pastāv risks zaudēt objektīvu skatījumu uz klientu un viņa situāciju, kas var ietekmēt lēmumu pieņemšanu
Sociālais darbinieks neapzinās savus personiskos ierobežojumus, kas traucē pārslēgties no darba ar vardarbībā cietušu personu uz darbu ar vardarbību veikušu personu	Pastāv risks apzināti vai neapzināti izvairīties no darba ar kādu konkrētu klientu kategoriju, vai arī darbu veikt tendenciozi, kaitējot klientam
Sociālais darbinieks neapzinās, kādā veidā tiek iesaistīts klientu manipulācijās, baidās no viņu izteiktajiem draudiem un nespēj saglabāt neitrālu pozīciju	Sociālais darbinieks pilda “marionetes” funkcijas klienta rokās, nav spējīgs turpināt profesionālu darbību, nav spējīgs virzīt klientu uz mērķa sasniegšanu. Manipulāciju (ar bailēm) gadījumā, sociālais darbinieks faktiski kļūst par upuri, bet tā kā atrodas pozīcijā, kurai pieder zināma vara, agri vai vēl iņem varmākas pozīciju.
Sociālais darbinieks neapzinās savu stereotipisko domāšanu, pārmērīgi sargā savus kategoriskos uzskatus par sarežģītām dzīves parādībām vai stigmatizē noteiktas sociālās grupas sabiedrībā (seksuālās minoritātes, bēgļi, cilvēki ar atkarībām, cilvēki ar atšķirīgu vērtību sistēmu un uzskatiem u.c.)	Tas var traucēt sociālajam darbiniekam darbā ar klientu, kurš ir nonācis vardarbības situācijā, bet pārstāv kādu no sociālajām grupām, kuru vērtību sistēma, dzīvesveids, seksuālā orientācija un citi raksturojošie faktori sociālajam darbiniekam nav pieņemami

Avots: Darba autoru veidots

Ētiskas prakses kontekstā īpaši sensitīvās situācijās, kas saistītas ar sociālā darbinieka iejaukšanos vardarbības gadījumu risināšanā, noteikti jāvērs uzmanība uz profesionāļa un klienta attiecību ētiskajiem aspektiem un vērtību principiem. Mijiedarbojoties ar klientu, profesionālim jāizvērtē:

- leģitīmās varas izmantošana (atbilstoša situācijai konkrētā kontekstā vai neadekvāta un neētiska);
- personisko un profesionālo vērtību interakcija, attieksmju un stereotipu ietekme (apzināšanās, to kontrole vai domāšana un attieksme, kas ir brīva no stereotipiem, vai diskriminējoša ietekme);
- individualizācija (katrs klients kā unikāla personība);
- mērķtiecīga jūtu izteikšana (klienta vajadzība un iespēja brīvi izteikties, paust savas emocijas un tikt uzklausītam no profesionāļa puses);
- akceptēšana un nenosodoša attieksme;
- klienta pašnoteikšanās, nevis profesionāļa paternālisms.

Ētiski sensitīva prakse noteikti balstās uz dažādības apzināšanos un noteiktas cilvēku vai cilvēku grupas kultūras tradīciju atzīšanu, tostarp ģimenes paradumiem, dzīvesveidu, valodu un kultūru. Attiecībā uz ētisku praksi ar **nepilngadīgām personām** nepieciešams uzdot šādus jautājumus:

- Vai tas, kas tiek darīts, veicina bērnu tiesību īstenošanu un dažkārt nekaitē bērnam?
- Vai darbībā un lēmumos iesaistīti tie, kuru labā darbojamies – paši bērni?
- Vai viss paveiktais ir bērna labākajās interesēs gan īstermiņā, gan ilgtermiņā?
- Vai problēmas risinājums balstās uz bērna un ģimenes stiprajām pusēm vai tikai uz pieejamajiem resursiem?

2.1.2. Bērnu tiesību principi sociālā darbinieka praksē

LĪDZDALĪBAS PRINCIPS

Līdzdalības princips attīsta bērnos svarīgas prasmes, zināšanas, spējas un pārliecību par sevi, kas veicina viņu attīstību; līdzdalība veicina drošību un aizsardzību. Bērnu, kurus “apklusina” un padara pasīvus, var vieglāk pakļaut vardarbībai. Bērni, kuri līdzdarbojas, aug par aktīvākiem un atbildīgākiem pilsoņiem. Līdzdalība veicina atbildības uzņemšanos par savu situāciju.

Līdzdalībai jābūt:

- Skaidrai un informētai (pilnīgai, pieejamai, dažāda un vecumam atbilstošai informācijai par tiesībām paust savu viedokli par to, kā notiks līdzdalība, par tās mērķi un iespējamo ietekmi)
- Brīvprātīgai (bērns zina, ka līdzdalību var samazināt vai pārtraukt)
- Cieņpilnai (bērna viedoklis tiek cienīts un tiek nodrošināta iespēja ieviest jaunas idejas)
- Būtiskai (bērna dzīvei būtiski lēmumi)
- Bērnam draudzīgā vidē un ar bērnam draudzīgām darba metodēm (pienācīgs laika un resursu daudzums, atbilstošas pieejas)
- Ietverošai (nediskriminējoša, ietverot arī mazāk aizsargātos bērnus, abus dzimumus)
- Balstītai apmācībās (pieaugušie ir apguvuši prasmes, lai nodrošinātu bērnu sekmīgu līdzdalību)
- Drošai un jūtīgai pret risku (pieaugušie rūpējas, lai bērns neciestu pēc viedokļa paušanas)
- Atbildīgai (bērns saņem atgriezenisko saiti pēc tam, kad tiek informēts, kā viņa līdzdalība ir ietekmējusi rezultātu)

NEDISKRIMINĒŠANAS PRINCIPS

Diskriminācija nozīmē jebkuru atšķirību, izstumšanu, ierobežojumu vai priekšrokas sniegšanu bērna, viņa vecāku vai aizbildņu rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģiskās piederības, politiskās vai citas pārliecības dēļ, nacionālās, etniskās vai sociālās izcelsmes, mantiskā stāvokļa, veselības stāvokļa vai citu iemeslu dēļ. Tātad, ikvienam bērnam un viņa ģimenei jānodrošina vienlīdzīga iespēja piekļūt informācijai un pakalpojumiem, neatkarīgi no augstākminētajiem faktoriem. Visvairāk diskriminēšanas riskam pakļautas grupas:

- bērni un viņu vecāki, kas ir HIV/AIDS inficēti;
- bērni un viņu vecāki, kas nonākuši tiesībsargājošo institūciju redzes lokā savas antisociālās uzvedības dēļ;
- bērni un viņu vecāki, kuriem ir garīga rakstura traucējumi;
- bērni, kuri lielāko dienas daļu pavada uz ielas un ir iesaistīti antisociālos/deviantos grupējumos;
- bērni, kuri lieto atkarību izraisošas vielas;
- romu tautības bērni;
- ļoti trūcīgi un ekstrēmā novārtā pamesti bērni.

BĒRNA LABĀKO INTEREŠU PRINCIPS

Lai gan ANO Bērnu tiesību konvencija nodrošina universālus principus bērnu labāko interešu ievērošanā, šo principu praktiskais pielietojums un izpratne par bērna labākajām interesēm vienmēr būs unikāla un atšķirīga atkarībā no sociālā, kultūras un ekonomiskā konteksta.

Labākās intereses IR: saņemt izglītību, būt ģimeniskās attiecībās, zināt savus vecākus un būt vecāku aprūpētam, tikt uzklautam jautājumos, kas attiecas uz viņu dzīvi, tikt cienītam kā indivīdam/personībai u.c.

Labākās intereses NAV: tikt pakļautam jebkāda veida vardarbībai, tikt šķirtam no saviem vecākiem, tikt iesaistītam bērnam kaitējošās darbībās, procesos, notikumos u.c.

Visās ar bērnu saistītās darbībās bērna labākajām interesēm jābūt "primārai nozīmei".

Bērna labākās intereses plašākā nozīmē ir bērna labklājība, un tās nav objektīvs fakts, tāpēc vērā jāņem šādas lietas:

- Kā izvērtēt, kas ir bērna labākās intereses?
- Kā sabalansēt konkurējošas intereses?
- Kādas ir labākās intereses šobrīd un ilgtermiņā?

Izvērtēšanas procesā vērā jāņem Bērnu tiesību konvencijas īstenošana, bērna viedoklis, ilgtermiņa un īstermiņa labākās intereses.

NEKAITĒŠANAS PRINCIPS

Šis princips ir ikvienas darbības rūpīga plānošana un tās iespējamās ietekmes analīze uz bērnu ar mērķi nenodarīt ne emocionālu, ne fizisku, ne sociālu kaitējumu bērnam. Iejaukšanās, pat labi domāta, noteiktās situācijās var arī kaitēt (viegli ievainojamu bērnu ievietošana institūcijā, kur viņi kļūst par fiziskas vai seksuālas vardarbības upuriem; bērnu izglītošana par viņu tiesībām, par tām neinformējot vecākus). Ikvienu iejaukšanās kādā situācijā kļūst par daļu no šīs situācijas (konteksta).

Nekaitēšanas princips pielietojams gadījumos, kad jāizlemj par iejaukšanos ar iespējamu kaitējumu sekām un mazu iespēju uz labāku rezultātu.

BĒRNA UN ĢIMENES STIPRO PUŠU PRINCIPS

Šī principa pamatā ir ticība, ka bērniem, ģimenēm un kopienām ir zināšanas un resursi, lai risinātu savas problēmas, tāpēc tiek izmantoti paņēmieni, lai koncentrētos uz vēlamu darba rezultātu, nevis nevēlamā novēršanu vai labošanu. Bērna attīstības, aizsardzības vai līdzdalības pieeja būs veiksmīga, ja būs sapratne par ikdienas vidi, kurā bērns dzīvo, par konkrētās vides stipro un vājo pušu atpazīšanu, tāpēc nepieciešams arī darbs ar ģimenēm un kopienām (sabiedrību), lai tās nodrošinātu spējas veidot atbalstošu, aizsargājošu un cienpilnu vidi bērniem.

Bērna un ģimenes stiprās puses var veiksmīgi izmantot, ja tiek pamanītas, novērtētas un pielietotas tādas jomas, kā attiecības, zināšanas, spējas, talanti, kultūra, kopiena un tās resursi.

2.1.3. Stereotipi, mīti un aizspriedumi

Sociālā darba nozarē, veidojot ētisku praksi mijiedarbībā ar kolēģiem un klientiem, sociālajam darbiniekam nepārtraukti jāreflektē par profesionāli ētiskiem principiem un vērtībām, situāciju un cilvēku uztveri, nepazaudējot kontekstuālu redzējumu, analizējošu un kritisku pieeju pret sabiedrībā notiekošajiem procesiem utt. Sociālā darbinieka praksē uzsvars tiek likts uz starppersonu attiecībām, kam jābūt labvēlīgām un pozitīvi virzītām, balstītām uz prasmīgu spēju komunicēt, iespējām atklāti paust viedokli, ar pārliecinošu un augstas ticamības informācijas nodrošinājumu un rēķināšanos ar personas brīvību.

Taču bieži starppersonu attiecībās tiek izmantota stereotipizācija, ko apzīmē kā:

- cilvēka, sociālās grupas, parādības vai notikuma uztveršanu, kvalificēšanu un vērtēšanu atbilstoši noteiktiem shematiskiem priekšstatiem;
- savstarpēju sadarbības mehānismu uzvedībā, interpretācijā, cēloņu un seku noskaidrošanā, pamatojoties uz pieņēmumiem un šķietami zināmo;
- objektu sociālo uztveri, klasifikāciju, vērtēšanu, kurā tiek izmantots kādas sociālas grupas, komandas vai autoritātes viedoklis.

Savukārt stereotips ir stabils, noturīgs, pārspīlēts un neobjektīvs priekšstatu kopums personas prātā par kādu objektu vai subjektu. Tas ir izziņas mehānisms, kas palīdz klasificēt reālās pasaules lietas un parādības, teorētiski atvieglojot domāšanas procesu – persona netērē enerģiju kāda jauna objekta iepazīšanai, bet, vadoties no dažām pazīmēm, iekļauj to jau esošā kategorijā. Nedrīkst aizmirst, ka stereotips ir ļoti vienkāršots priekšstats par kādu sociālo grupu un tās dalībniekiem. Personu spriedumi par citiem cilvēkiem balstās uz nosacītām teorijām, kuras veidojas atkarībā no iepriekšējo attiecību pieredzes ar noteiktu grupu pārstāvjiem. Daļai cilvēku veidojas priekšstats, ka personības īpašības ir patstāvīgas un nemainās atkarībā no situācijas, citi, savukārt, ir pārliecināti, ka cilvēka īpašības var mainīties atkarībā no laika un situācijas. Stereotipi nenoliedzami atvieglo tiem atbilstošas informācijas uztveri un komunikācijā ļauj pievērst uzmanību dažādiem mijiedarbības aspektiem, tajā skaitā informācijai par otra cilvēka personību. Vienlaikus stereotipi ir vienkāršoti spriedumi par citiem cilvēkiem un bieži vien noved pie kļūdainiem secinājumiem. Visbiežāk stereotipi pastāv par cilvēku vecumu, dzimumu, etnisko vai reliģisko piederību, seksuālo orientāciju, politiskajiem uzskatiem vai ekonomisko stāvokli.

Stereotipizēta pieeja gan ikdienas dzīvē, gan profesionālajā jomā veicina tendenciozitāti, klasificējot un uztverot visus individuus, kas pieder pie konkrētas grupas, vienādi, un to pamatojot ar nepietiekamu vispārīnājumos balstītu informāciju un neobjektivitāti. Stereotipi var būt:

- atklāti izteikti – eksplīcīti. Tie darbojas, ja informācijas uztvere notiek kontrolēti un apzināti;

- tikai nojaušami – implicīti. Šo apstrāde notiek automātiski un neapzināti. Ņemot vērā to, ka stereotipizācija visbiežāk notiek neapzināti, implicītie stereotipi ir visizplatītākie.

Stereotipam var būt raksturīga arī vispārinājuma forma, kas ir normāli un pat nepieciešami, lai kaut ko mācītos un iegūtu pieredzi (uguns ir karsta, ar to var apdedzināties), to vispārinātu un saistītu ar kādu līdzīgu situāciju un pieredzi. Tomēr vispārinājumi par personām un/vai personu grupām var izraisīt pretēju pieredzi, kad netiek ņemti vērā pat pierādījumi, kas var liecināt par pretēju.

Sociālajam darbiniekam ikdienā bieži nākas strādāt ar personām un/vai personu grupām, kas sabiedrībā ir pakļautas stereotipizācijai un tiek stigmatizētas, tāpēc profesionālim ir jāspēj praksē izvērtēt attiecības ar klientu un reflektēt par savu attieksmi pret klientu.

Stereotipizācija ir iespējama, ja:

- tā tiek akceptēta kādā konkrētā vidē, neņemot vērā iespējamās atšķirības konkrētā uztverē;
- konkrētā vidē un/vai par konkrēto parādību, situāciju un personu/personu grupu ir nepietiekama informācija un informācijas deficīts, aizstājot informāciju ar pārmantotu pieredzi;
- parādība un/vai situācija tiek vienkāršota; tiek uzlikts trafarets, izslēdzot individualizētu izpratni un pieeju situācijas un/vai parādības uztverē, skaidrošanā un attieksmes veidošanā;
- tiek ņemts vērā kolēģu viedoklis, izslēdzot kritisko domāšanu; notiek pakļaušanās autoritātēm;
- tiek ņemts vērā vecāku un sabiedrības iemācītais uztveres mehānisms;
- profesionālis ir noguris vai ir iestājies emocionāls izsīkums;
- profesionālim ir pārāk liels klientu skaits;
- profesionālim nav nepieciešamo zināšanu un prasmju;
- vajadzība apliecināt savu lojalitāti kādai institūcijai vai cilvēku grupai;
- nepieciešams izskaidrot savas negatīvās nostādes;
- persona ir ārēji nepievilcīga; persona noraidoši un slikti izturas;
- tiek izmantotas dominējošās politiskās, sociālās un kultūras vērtību sistēmas, ko veicina plašsaziņas līdzekļi, kultūras tradīcijas, reliģiskā un cita veida organizācijas, kuras tieši vai netieši kontrolē dominējošā sociālā grupa;
- ir bailes kļūdīties, saņemt nosodījumu u.c.

Stereotipizācija var veicināt diskriminējošas prakses veidošanos, kas var tikt analizēta gan kā strukturāls, gan ar profesionāļa subjektīvo pieredzi saistīts fakts (sk. attēlu Nr. 2).

2. attēls. Diskriminējošu attieksmi veicinoši faktori.

Avots: Beckett, C., Maynard, A., Jordan, P. *Values & Ethics in Social Work*

Sociālajam darbiniekam, izzinot stereotipu veidus, izvērtējot stereotipizācijas un stigmatizācijas dabu, ir jāanalizē sava uzskatu un vērtību sistēma, attieksmju kopums un profesionālo attiecību ar klientu veidošanās, jo stereotipi pastāv ne tikai sabiedrībā, bet arī sociālā darbinieka apziņā. Stereotipizēto pieņēmumu un mītu skaidrojums vardarbības gadījumos var būt ļoti palīdzošs, reflektējot par savu pieredzi un veidojot ētisku praksi ar nepilngadīgām un pilngadīgām no vardarbības cietušām un vardarbību veikušām personām (sk. tabulas Nr. 2 un 3).

2. tabula. Stereotipizēto pieņēmumu un mītu skaidrojums attiecībā uz pilngadīgu personu.

Stereotipizēts pieņēmums / mīts	Skaidrojums
Vardarbība partnerattiecībās skar ļoti mazu sabiedrības daļu	Vardarbība ģimenē ir viens no visbiežāk sastopamākajiem vardarbības veidiem, taču oficiāli par to tiek ziņots visretāk.
Vardarbība partnerattiecībās ir tikai fiziska aizskaršana	Fiziska izrēķināšanās ir tikai viena no vardarbības formām. Bieži attiecībās nenotiek fiziska partnera ietekmēšana, varmāka izmanto citus veidus, kā ietekmēt partneri, tai skaitā psiholoģiski, seksuāli, ekonomiski u.c.
Vardarbība partnerattiecībās mēdz gadīties nejauši	Vardarbība partnerattiecībās nav “īslaicīga nejaušība”. Varmāka pieņem lēmumu būt vardarbīgs. Tas ir apzināts uzvedības modelis, lai kontrolētu partneri, izmantojot bailes.
Vardarbība raksturīga tikai noteiktās ģimenēs	Vardarbība partnerattiecībās ir novērojama dažādos sabiedrības sociālajos slāņos, neatkarīgi no partneru statusa, reliģiskās piederības, etniskās izcelsmes, izglītības līmeņa.
Sitiens vai grūdiens nav nekas īpašs	Jebkurš fizisks aizskārums var radīt emocionālu pārdzīvojumu, bailes, aizvainojumu, trauksmi. Dažreiz šķietami nenozīmīgi pāridarījumi var pāraugt nopietnā vardarbībā, kā rezultātā cietušo personu var nopietni ievainot. Daži, bet ne visi cietušie vērsas pēc medicīniskas palīdzības. Ir gadījumi, kad cilvēks var iegūt invaliditāti vai zaudēt dzīvību. Sievietes, kuras cieš no vardarbīgas attieksmes, grūtniecības periodā biežāk piedzīvo abortu vai priekšlaicīgas dzemdības.
Alkohola un narkotisko vielu lietošana izraisa vardarbību partnerattiecībās	Daži varmākas izmanto savas atkarības kā attaisnojumu vardarbībai. Lai arī pastāv sakarība starp vielu lietošanu un vardarbību partnerattiecībās, tomēr tās viena otru neizraisa un neattaisno. Dažādu vielu lietošana var veicināt smagākas formas vardarbības izpausmēm partnerattiecībās.
Vardarbībā cietusī persona vienmēr var aiziet no attiecībām	Ir daudz iemeslu, kādēļ no attiecībām aiziet nav tik vienkārši un viegli. Ir nepieciešams atbalsts, finanšu līdzekļi, laika plānošana, lai vardarbīgās attiecības atstātu droši. Par notiekošo vajag runāt, jo klusējot nav iespējams saņemt nekāda veida atbalstu.
Ja varmāka apsolsies mainīties, vardarbība tiks pārtraukta	Piedošanas lūgšana ir manipulatīva uzvedība no varmākas puses. Ārkārtīgi retos gadījumos varmākas paši spēj pārtraukt vardarbīgo uzvedību. Visbiežāk vardarbība turpinās.

Tabulas turpinājums 34. lpp.

<p>Tikai sievietes cieš no vardarbības partnerattiecībās, un tikai vīrieši ir vardarbības veicēji</p>	<p>Papildus tam, ka vīrieši mēdz būt vardarbīgi pret sievietēm, ir daudzi citi attiecību tipi, tai skaitā viendzimuma attiecības, kurās saskaras ar partneru vardarbību. Jānorāda, ka lai arī sieviete var būt vardarbīga pret vīrieti, izmantojot līdzīgas vardarbības taktikas, sievietes nesamērīgi biežāk cieš no fiziskas vardarbības, jo vīrieši ir fiziski spēcīgāki un izmanto priekšrocības, ko nosaka tradicionālais dzimumu sadalījums un dzimumnelīdztiesība.</p>
<p>Vardarbībā cietušai personai piemīt tādas personības īpatnības, kas attiecībās veicina izmantot vardarbību</p>	<p>Varmāka ir atbildīgs par vardarbības veikšanu, tā nav vardarbībā cietušas personas atbildība. Katrs var kļūt par vardarbībā cietušu personu, taču neviens nav pelnījis vardarbīgu izturēšanos.</p>
<p>Bērniem labāk ir dzīvot pilnā ģimenē, nekā bez tēva</p>	<p>Redzot vardarbīgas attiecības starp vecākiem, bērni tiek nopietni psiholoģiski traumēti. Šādos gadījumos bērni parasti iemācās justies bezspēcīgi un vieglāk kļūst par vardarbībā cietušu personu citās situācijās un noziegumos, kuros tiek darīts pāri. Pieaug arī risks, ka bērni paši var kļūt par agresoriem. Par formālām vecāku attiecībām svarīgāka ir bērna drošības sajūta un attiecību emocionālā kvalitāte.</p>
<p>Nodarbošanās ar prostitūciju ir izvēle</p>	<p>Lielākā daļa no prostitūcijā iesaistītajām personām nenodarbotos ar prostitūciju, ja būtu pieejamas reālas alternatīvas. Pētījumi norāda, ka nabadzība, dzīvesvietas neesamība, atkarības un piedzīvotā fiziskā vai seksuālā vardarbība ir faktori, kas nosaka personas ievainojamības stāvokli. Tas padara iesaisti prostitūcijā par vienīgo iespējamo soli, jo personai nav citas iespējas.</p>
<p>Prostitūcija ir sabiedrībai nepieciešama, īpaši vientuļiem vīriešiem</p>	<p>Seksa pircēji reti kad ir vientuļi un sociāli izolēti vīrieši. Starptautiski pētījumi norāda, ka visbiežāk seksa pircēji ir precēti vīrieši vai vīrieši, kam ir attiecības. Turklāt, pieņemot, ka tas ir nepieciešams sabiedrībai, mēs upurējam konkrētas grupas intereses šo vīriešu vajadzībai pēc seksa vārdā.</p>
<p>Ja prostitūciju aizliedz, notiks daudz vairāk izvarošanas gadījumu</p>	<p>Pētījumi norāda, ka vīriešu galvenā motivācija seksa pirkšanai ir, ka tas ir iespējams. Prostitūcijas normalizēšana gluži pretēji rada lielāku iespējamību vardarbībai pret sievietēm, jo liek domāt par sievietes ķermeni kā par preci.</p>

Avots: Darba autoru veidots

3. tabula. Stereotipizēto pieņēmumu un mītu skaidrojums attiecībā uz nepilngadīgu personu.

Stereotipizēts pieņēmums / mīts	Skaidrojums
Bērni bieži melo, ka ir cietuši no vardarbības	Parasti bērni nemelo par piedzīvotu vardarbību. Bērni var to minimizēt vai pārspīlēt notikumus, taču parasti pamatā ir reāli piedzīvotas darbības. Realitātes izkropļojumi var rasties bērna vecuma un atmiņas ipatnību dēļ. Pieaugušajiem vienmēr jāreaģē uz bērna stāstījumu un iespēju robežās jāpārbauda bērna sacītais.
Lielākajā daļā gadījumu bērni neatklāj, ka cietuši no vardarbības	Tā ir taisnība. Jebkura veida vardarbība ir saistīta ar tādām emocionālajām sekām, kā bailes, kauns un vainas izjūta. Šīs spilgtās emocijas ievērojami ierobežo bērnu spēju atklāt vardarbības gadījumus.
Lielākā daļa vardarbības gadījumu tiek izdarīti no svešu cilvēku puses	Tā nav taisnība. Lielākā daļa vardarbības gadījumu (līdz pat 85%) notiek ģimenes vai tuvu attiecību lokā.
Vardarbībā cietis bērns, visticamāk, pats kļuvis vardarbīgs	Ja vardarbība ir savlaicīgi atklāta un bērns ir saņēmis sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, bērns par varmāku nākotnē nekļūš
Seksuālais varmāka pēc ārējā izskata ir aizdomīgs, ļauns cilvēks	Diemžēl seksuālie varmākas ne ar ko neatšķiras no parastiem cilvēkiem, ko ikdienā sastopam uz ielas un savās darba vietās
Glāstīšanu, skūpstīšanu vai pieskaršanos intīmām ķermeņa daļām nevarētu nosaukt par seksuālu vardarbību, šāda darbība nenodara ļaunumu bērnam – gluži pretēji, tas var būt veids, kā bērnam vai jauniešiem sniegt informāciju par seksualitāti	Seksualizēta rakstura glāstīšana, skūpstīšana un pieskaršanās bērna intīmajām ķermeņa daļām nodara kaitējumu bērnam un tiek uzskatīta par vardarbību pret nepilngadīgo
Ja zēnam vai jauniešiem seksuālās vardarbības laikā parādās erekcija vai ja meitene vai jauniešiem seksuālās vardarbības laikā neizrāda pretestību vai uztraukumu, var uzskatīt, ka seksuāla vardarbība pret šo cilvēku nav notikusi	Neskatoties uz bērnu un pusaudžu reakcijām seksuālās izmantošanas laikā, tā ir jāuzskata par seksuālu vardarbību. Erekcija var būt saistīta ar normālu ķermeņa reakciju uz seksuālu stimulāciju un nepretošanās vai miers seksuālas izmantošanas laikā var liecināt par distresu.
Tā ir bērna vai jaunieša vaina, ja viņš ir ļāvis notikt seksuālajai vardarbībai	Seksuāla vardarbība nekad nav bērna vai jaunieša vaina. Atbildību par notikušo jāuzņemas pieaugušajam, kas veicis seksuālas darbības.
Lielākā daļa seksuālā vardarbībā cietušo personu ir meitenes	Tā ir taisnība. Vecumā līdz 18 gadiem meitenes daudz biežāk tiek pakļautas seksuālai vardarbībai.

Tabulas turpinājums 36. lpp.

Bērni un jaunieši tiek seksuāli izmantoti tāpēc, ka viņu vecāki vai citi bērna aprūpētāji nav par viņiem pietiekami rūpējušies, pieskatījuši	Bērna novārtā pamešana, nepieskatīšana ir nopietns riska faktors jebkura veida vardarbībai
Bērni un jaunieši, kurus ir seksuāli izmantojis tā paša vai pretējā dzimuma varmāka, pēc kāda laika kļūst homoseksuāli	Nav pierādījumu, kas apstiprina šo mītu

Avots: Darba autoru veidots

Stereotipu veidošanās un pastāvēšanas izpratne, un spēja stereotipus analizēt lielā mērā var padarīt katru konkrēto situāciju labāk saprotamu un darbinieka rīcību – profesionālu, balstītu viņa kompetencēs, jo prakse ir attiecināma uz darbību kopumu, kas atrodas profesionāļa varā, kur: prakse ir kādas rīcības izraisīšana; rīcība, pirms kuras notiek pārdomas; rīcība, kuras morāli ētiskās kvalitātes ir profesionāļa varā.

2.2. SOCIĀLĀ DARBINIEKA KOMPETENCE DARBĀ AR VARDARBĪBĀ CIETUŠU UN VARDARBĪBU VEIKUŠU PERSONU

Ar kompetenci sociālajā darbā saprotama lietpratība un plašas zināšanas konkrētajā jomā, spēja integrēt šīs zināšanas, prasmes, spriedumus un profesionālās īpašības savā profesionālajā jomā. Tā ir apzināta un profesionāla darbība, lai veicinātu cilvēku un kopienu labklājību, izmantojot sociālā darba praksei nepieciešamās zināšanas, prasmes un vērtības.

Profesionāla sociālā darba praksē sociālajam darbiniekam ir jābūt ar augstu zināšanu līmeni, ar noteiktu vērtību un prasmju kopumu. No sociālā darbinieka praksē tiek prasīts pielietot gan tādas sociālā darbinieka personības kvalitātes, kā humānisms, komunikācijas un kooperācijas spējas, iniciatīva un dinamisms, stabilitāte, sociālā intelīgenca, augsta morāle, gan piemērot profesionālās darbības principus (risinājuma iecentrēšana, funkciju prioritāte, komunikācija, jūtu funkcionalizēšana), gan radoši izmantot sociālā darbinieka lomas intervences procesā, kā arī pielietot praktiskajā darbībā piemērotas, uz pētījumiem balstītas zināšanas, respektēt klientu vērtību sistēmu, lai pilnīgāk izprastu klientu pasaules uztveri utt. No šī secināms, ka sociālajam darbiniekam jābūt plašai zināšanu un specifisko profesionālo prasmju bāzei, kas ļauj strādāt gan ar atsevišķu gadījumu, gan ģimeni un grupu, kā arī iedarboties uz organizāciju un sistēmu izmaiņām, un savā profesionālajā praksē vadīties pēc Sociālo darbinieku ētikas kodeksa un Sociālā darba standartu nostādņēm.

Par kompetenču demonstrēšanu liecina zināšanas, vērtības, prasmes un kognitīvie procesi, kas ietver sociālā darbinieka kritisko domāšanu, spriedumus un darbību īstenošanu unikālās prakses situācijās.

Sociālā darba izglītības padome ir apstiprinājusi Sociālā darba izglītības un akreditācijas standartu, kas saistīts ar sociālā darba izglītības politiku un sociālā darba praksi, uzsverot kompetencēs balstītu izglītību. Standarta preambulā ir uzsvērts, ka sociālā darba profesijas mērķis ir veicināt cilvēka un kopienas labklājību un, pamatojoties uz cilvēka vides sistēmu, globālu perspektīvu, cieņu pret dažādību un zināšanām, kuru pamatā ir zinātniski pētījumi. Sociālā darba mērķi tiek iedarbināti, meklējot sociālo un ekonomisko taisnīgumu, novēršot apstākļus, kas ierobežo cilvēktiesības, izskaužot nabadzību un uzlabojot dzīves kvalitāti visiem.

Katru kompetenci veido zināšanas, vērtības, prasmes, kognitīvie un afektīvie procesi un, lai nozarē to būtu iespējams realizēt, ir nepieciešams veicināt noteiktu kompetenču apguvi:

- 1) **demonstrēt ētisku un profesionālu uzvedību:** sociālie darbinieki izprot profesijas vērtību pamatu un tās ētikas standartus, nozarei un praksei saistošos likumus, noteikumus un prasības, kas ietekmē praksi mikro, mezo un makro līmeņos;
  - sociālie darbinieki izprot ētiskas lēmumu pieņemšanas un dilemmu risināšanas procesus, pielietojot kritisko domāšanu;
  - sociālie darbinieki izprot un atzīst atšķirību starp personīgajām un profesionālajām vērtībām, saprotot, ka viņu personīgie pārdzīvojumi un afektīvās reakcijas ietekmē profesionālo uzvedību un vērtējumu;
  - sociālie darbinieki izprot lomas un pienākumus;
  - sociālie darbinieki atzīst mūžizglītības nozīmi un nepieciešamību savas zināšanas un prasmes nepārtraukti pilnveidot, lai tās būtu laikam, sabiedrībā un nozarē notiekošajiem procesiem atbilstošas un efektīvas;
  - sociālie darbinieki pārzina jaunās tehnoloģijas un prot tās izmantot atbilstoši nozarei.

- 2) **īstenot dažādības izpratni un realizēt to praksē** – sociālie darbinieki saprot:
  - kā dažādība un atšķirības raksturo un veido cilvēka pieredzi, un ir kritiski attiecībā uz cilvēka identitātes veidošanu, balstoties uz to, kā arī apzinoties, ka dažādības dimensijas ir saprotamas kā vairāku faktoru – vecums, dzimums un dzimuma izpausme, kultūra, etniskā piederība, ģimenes stāvoklis, rase, reliģiskā piederība, seksuālā orientācija u.c. – mijiedarbošanās;
  - ka dažādības nerespektēšana un nepieņemšana, izprotot apspiešanas un diskriminācijas mehānismus, var būt saistīta ar apspiešanu un atstumtību, marginalizāciju, nabadzību u.c. sociālā, politiskā, kultūras un ekonomiskā līmenī;
  - sociālie darbinieki reflektē, lai pārvaldītu personīgo objektivitāti attiecībā uz dažādām sociālajām grupām un vērtību ietekmi darbā ar dažādiem klientiem.

- 3) **veicināt cilvēktiesības un sociālo, ekonomisko taisnīgumu un vides aizsardzību** – sociālie darbinieki;
  - saprot, ka ikvienam neatkarīgi no viņa pozīcijas sabiedrībā ir cilvēka pamattiesības, piemēram, brīvība, drošība, privātums, atbilstošs dzīves līmenis, veselības aprūpe un izglītības iespējas;
  - izprot globālos procesus, zina teorijas par cilvēku vajadzībām un sociālo taisnīgumu, un pārzina sociālo, ekonomisko taisnīgumu un cilvēktiesības veicinošas stratēģijas, kas izstrādātas, lai novērstu strukturālās barjeras un veicinātu cilvēku vienlīdzīgu piekļuvi sabiedrībā esošajiem labumiem.

- 4) **iesaistīties praksē – informētā, balstītā pētniecībā, kā arī pētniecībā – informēt par praksi** – sociālie darbinieki:
  - izprot kvantitatīvus un kvalitatīvus pētījumus, un to nozīmi sociālā darba kā zinātnes attīstībā un savas prakses novērtēšanā;
  - zina loģikas principus un zinātniskās pētniecības metodoloģiskos principus, un spēj veidot ētikā balstītu pētniecību;
  - izprot procesus, kā pētniecībā iegūtos rezultātus integrēt praksē; izmanto kritisko domāšanu, lai iesaistītos kvantitatīvo un kvalitatīvo pētniecības metožu un iegūto rezultātu analizē, interpretētu pētniecībā balstītus pierādījumus, pilnveidotu praksi un nozares politiku.

- 5) **iesaistīties politikas veidošanas praksē** – sociālie darbinieki:
  - saprot, ka cilvēktiesību un sociālā taisnīguma īstenošana, sociālā labklājība un sociālie pakalpojumi ir saistīti ar politikas veidošanu starptautiskā, valsts un pašvaldību līmenī;

- izprot sociālās politikas vēsturi, pašreizējo struktūru un politikas nozīmi pakalpojumu attīstīšanā un sniegšanā, veicinot pakalpojumu pieejamību, un prakses un savu kā profesionāļu nozīmi politikas izstrādē un īstenošanā mikro, mezo un makro līmeņos;
  - izprot vēsturisko, sociālo, kultūras, ekonomisko, organizatorisko, vides un globālo ietekmi uz sociālo politiku;
  - izmanto kritisko domāšanu, lai analizētu un iestātos par tādu politiku, kas veicina cilvēktiesību un sociālā taisnīguma ievērošanu.
- 6) **sadarboties ar indivīdiem, ģimenēm, grupām, organizācijām un kopienām** – sociālie darbinieki:
- saprot, ka iesaistīšanās ir nepārtraukta, dinamiska un interaktīva sociālā darba procesa sastāvdaļa;
  - zina un izprot teorijas par cilvēka uzvedību un sociālo vidi, kritiski vērtē un izmanto šīs zināšanas, lai veidotu efektīvu praksi;
  - saprot, kā personīgā pieredze un afektīvās reakcijas var ietekmēt viņu spēju efektīvi iesaistīties darbā ar dažādiem klientiem, klientu grupām un citiem profesionāļiem, veidojot uz sadarbības principiem balstītas profesionālas attiecības.
- 7) **novērtēt indivīdus, ģimenes, grupas, organizācijas un kopienas** – sociālie darbinieki:
- saprot, ka novērtēšana ir sociālā darba sastāvdaļa, zina un izmanto dažādas novērtēšanas metodes, lai uzlabotu prakses efektivitāti;
  - apzinās, ka viņu personiskā pieredze var ietekmēt novērtējumu un lēmumu pieņemšanu;
  - apkopo datus un izmanto kritisko domāšanu, lai interpretētu iegūto informāciju;
  - pamatojoties uz novērtējuma datiem, stiprajām pusēm, vajadzībām un problēmām, izstrādā intervences mērķus un izvēlas atbilstošas intervences stratēģijas.
- 8) **veikt intervenci ar indivīdiem, ģimenēm, grupām, organizācijām un kopienām** – sociālie darbinieki:
- saprot, ka intervence ir interaktīva un uz pierādījumiem balstīta sociālā darba sastāvdaļa, lai sasniegtu indivīdu, ģimeņu, grupu, organizāciju un kopienu mērķus;
  - zina un prot pielietot identificēšanas, risināšanas un novērtēšanas metodes; atzīst, ka pozitīviem rezultātiem ir nepieciešama starpprofesionāla un starpdisciplināra sadarbība;
  - kritiski izvēlas intervences stratēģijas un metodes, īstenojot intervences pasākumus, lai sasniegtu izvirzītos mērķus un uzlabotu klienta funkcionalitāti;
  - veic pārrunas, veido starpniecību un aizstāvību starp klientiem, institūcijām un to vārdā; veicina efektīvas darbības, kas palīdz vienoties par mērķiem.
- 9) **novērtēt praksi ar indivīdiem, ģimenēm, grupām, organizācijām un kopienām** – sociālie darbinieki:
- atzīst, cik svarīgi ir novērtēt procesu un rezultātus, lai veicinātu labu praksi un nodrošinātu sniegto pakalpojumu efektivitāti;
  - izmanto savas zināšanas par cilvēka uzvedību, mijiedarbību ar sociālo vidi utt., lai novērtētu rezultātu;
  - prot pielietot pētniecības metodes, pētniecībā iegūtos rezultātus un atbilstošas metodes prakses efektivitātes novērtēšanai;
  - kritiski analizē, uzrauga un novērtē intervences procesu un rezultātus, sniedz novērtējošus atzinumus.

Meklējot palīdzību īpaši dramatiskos vai kritiskos dzīves brīžos, klients pie sociālā darbinieka ne vienmēr cer rast vienīgi materiālo palīdzību, bet gan viņa problēmu izpratoša un atbalstoša profesionāla-cilvēka klātbūtnes izjūtu. Tādējādi no sociālā darbinieka tiek sagaidīta tik daudzpusīga kompetence, kas

nodrošina profesionāli strādāt visos sociālā darba prakses līmeņos, pildīt nepieciešamās lomas atbilstoši pozīcijai un pielietot praksē nepieciešamās kompetences (sk. tabulu Nr. 4).

4. tabula. Identificētās nepieciešamās zināšanas, prasmes un prasības.

Autors	Kvalifikācijas pamatprasības	Prasmju un spēju uzskaitījums
Sedens	Kvalifikācijas pamatprasības	realizēt komunikāciju un iesaistīt klientu darbībā atbalstīt un aktivizēt apsekot, diagnosticēt, plānot sniegt nepieciešamos pakalpojumus strādāt organizācijās paaugstināt profesionālo kompetenci
Šulmane	Prasmes	sākuma prasmes (attiecību veidošanas prasmes ar klientu, vienošanās prasmes); prasmes darba procesā (prasmes noskaņot klientu uz darbu ar sevi, iedziļināšanās un izpratnes prasmes, empātijas prasmes kā jušanas-domāšanas-darbošanās saskaņošana (<i>feeling-thinking-doing connection</i>), informācijas sniegšanas prasmes, palīdzības procesa beigu un pārejas prasmes, procesa izbeigšanas prasmes
Vass	Prasmes	Kognitīvās (spēja analizēt, pielietot zināšanas praksē, veikt uzdevumus), intrapersonālās (sevis izpratne, darbs ar sarežģītām jūtām, emocijām, situācijām), lēmuma pieņemšanas, administratīvās un resursu izmantošanas (nepieciešamas sociālajā darbā – to vadot)
Egans	Prasmes	Izmantot un novērtēt klienta dažādību; cienīt atšķirības un cienīt klientu kā individualitāti; izprast un novērtēt klienta personību; ļaut klientam sajust, ka sociālais darbinieks ir klienta rīcībā; pieņemt klienta pasauli; akceptēt klienta dzīves kārtību un empātiski sadarboties ar klientu
Vass	Spēja	Izmantot vērtības un zināšanas, lai sasniegtu uzstādītos mērķus, jo bez zināšanām (likumdošana, sociālā darba teorijas, intervences process un citas) un bez izpratnes par vērtībām un to ietekmi uz klienta situāciju, prasmes paliks neskaidras un nenoteiktas

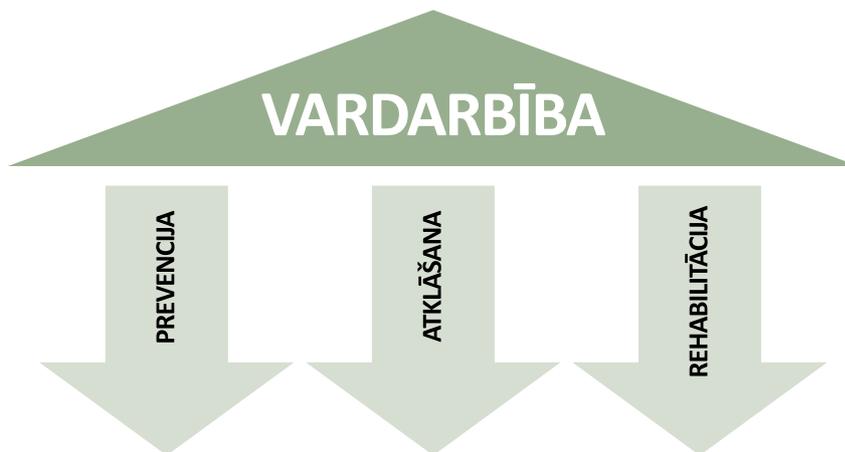
Avots: Razgale, I. (2009). *Profesionālā saskarsme ar klientu sociālā darba praksē*

Klients sociālā darbinieka darbībā vēlas redzēt profesionālu kompetenci: noteiktas prasmes un zināšanas, kuras profesionālis prot lietot praktiskā darbībā. Ņemot vērā to, ka prasmēm un zināšanām nepiemīt robeža, aiz kuras tās ir pilnībā apgūtas, tās atrodas nepārtrauktā attīstībā un ir saistītas ar sociālā darbinieka prakses specifiku un specializāciju loku, kas, savukārt, ir atkarīgs no klientu grupas, sociālajām problēmām un praksē pielietotajām metodēm un pieejām.

2.3. PREVENCIJA

Ikdienā strādājot ar vardarbības gadījumiem, sociālais darbinieks saskaras šo gadījumu risināšanā ar trim nozīmīgiem posmiem – prevencija, atklāšana, rehabilitācija vai resocializācija (sk. attēlu Nr. 3). Katram no tiem ir nozīmīga loma, un sociālajam darbiniekam ir svarīgi saprast, kurā no posmiem atrodas klienta gadījums konkrētā mirklī.

3. attēls. Vardarbības gadījumu risināšanas posmi.

Sociālais darbinieks bieži vien pirmo reizi ar vardarbības gadījumu saskaras tad, kad nepieciešams nodrošināt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus no vardarbības cietušanai vai vardarbību veikušai personai. Viņa rīcībā nonāk informācija, ka kāds ir cietis vai bijis vardarbīgs, un nekavējoties ir jānodrošina pakalpojums, bieži neatvēlot pietiekami daudz laika ne vardarbības pazīmju, ne apstākļu noskaidrošanai. Tomēr ideālā gadījumā produktīvāka būtu laika un resursu veltīšana prevencijas pasākumiem. Ja preventīvie pasākumi izrādās neefektīvi, ļoti rūpīgi jāstrādā, lai ikviens vardarbības gadījums tiktu atklāts pēc iespējas savlaicīgi un tikai tad – katrā atsevišķā gadījumā nodrošināt vispiemērotāko pakalpojumu klāstu ar mērķi mazināt notikušās vardarbības sekas.

Medicīnā lietotais jēdziens šādai pieejai ir profilakse, ar to saprotot pasākumu kopumu slimības novēršanai vai aizkavēšanai. Sociālajā jomā jēdzienu “prevencija” lieto kā (*praevenire* – latīņu val. aizsteigties priekšā), “valsts realizētu pasākumu kopumu, kas vērsti uz to, lai kavētu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu valstī vai kādā tās reģionā”.

Sociālajā darbā par prevenciju saucams tāds pasākumu kopums, kas, savlaicīgi piemērots, var novērst vardarbību gan pret bērniem, gan pieaugušajiem visās tās izpausmēs un veidos. Seksuālās prevencijas jomā Apvienotās Karalistes pētnieki Stīvens Smalbouns (*Stephen Smallbone*), Vilijs L. Maršals (*William L. Marshall*) un Ričards Vortlijs (*Richard Wortley*) izstrādājuši prevencijas rāmi (sk. tabulu Nr. 5), ko pēdējo gadu laikā intensīvi izmanto darbā ar vardarbībā cietušām nepilngadīgām personām un vardarbību veikušām personām, kā arī, izstrādājot programmas un pieejas vardarbības novēršanai.

Konkrētais modelis primāri izstrādāts ar mērķi mazināt seksuālo vardarbību pret bērnu, tomēr to ir iespējams izmantot arī citos vardarbības gadījumos.

5. tabula. Prevencijas rāmis.

	Primārā prevencija	Sekundārā prevencija	Terciārā prevencija
(Potenciālie) pāridarītāji			Probācijas uzraudzība
(Potenciālie) upuri	Piemēram, preventīvā programma pirmskolas un sākumskolas vecuma bērniem “Cimos pie Džimbas”		
Ģimene un sabiedrība	Piemēram, Bērnu emocionālās audzināšanas “BEA grupa vecākiem” – visiem vienas pašvaldības jauniešiem vecākiem	Piemēram, programma, kā ar mīlestību un cieņu noteikt bērnam robežas – “Bez pēriena” – riska grupas jauniešiem vecākiem	Piemēram, programma, kā ar mīlestību un cieņu noteikt bērnam robežas – “Bez pēriena” – vecākiem, kas nonākuši sociālā dienesta un bāriņtiesas redzeslokā, jo nepietiekami rūpējas par bērniem
Situācijas	Piemēram, apmācības internātskolu pedagogiem par vardarbības riskiem	Piemēram, apmācības ilgstošās sociālās rehabilitācijas un sociālās aprūpes institūciju darbiniekiem par vardarbības atklāšanu un reaģēšanu	

Avots: *Smallbone, Marshall, Wortley, 2008*

Prevencijas rāmis palīdz identificēt dažādu līmeņu (primārās, sekundārās un terciārās) preventīvas aktivitātes un jomas vai personas (pāridarītāji vai potenciālie pāridarītāji, upuri vai potenciālie upuri, ģimene un sabiedrība, situācijas), uz kurām šīm aktivitātēm būtu jāattiecas, lai pēc iespējas vairāk tiktu mazināti jebkādi vardarbības riski, netiktu pieļautas jaunas vardarbības epizodes un lai pašvaldības varētu būt drošas, ka to teritorijā ir izdarīts viss iespējamais, lai pēc iespējas mazinātu vardarbības iespējamību. Lai šo rāmi varētu lietot praktiski – ikdienas darbā, – ir svarīgi aizpildīt visus rāmja (sk. tabulu Nr. 5) lodziņus ar konkrētajā pašvaldībā pieejamiem pakalpojumiem. Ja, rūpīgi izanalizējot pašvaldībā pieejamos resursus, kāds no rāmja lodziņiem paliek neaizpildīts, tas norāda uz iztrūkstošiem pakalpojumiem, ko vajadzētu aizpildīt, lai mazinātu vardarbības riskus un iedzīvotājiem piedāvātu pakalpojumus jau notikušas vardarbības seku mazināšanai.

2.3.1. Primārā prevencija – makro līmenis

Primārā prevencija ietver visus tos pasākumus, kas mērķēti un pieejami sabiedrībai kopumā. Parasti tas ir pietiekami vispārīgas sociālo reklāmu kampaņas, kas uzrunā kādu konkrētu vardarbības veidu un mēģina nodot ziņu arī mērķa grupai.

1. PRIMĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI VARDARBĪBU VEIKUŠAI PERSONAI VAI POTENCIĀLI VARDARBĪGAI PERSONAI

Lai novērstu fizisku vardarbību – viens no primārās prevencijas pasākumiem, piemēram, bērniem, varētu būt vecāku sapulces skolās un pirmsskolās, kurās vecāki saņem informāciju par bērnu attīstības vecumposmiem un grūtībām, ar kādām nākas saskarties bērna audzināšanā, kā arī informāciju par pozitīvas disciplinēšanas paņēmieniem. Emocionālas vardarbības novēršanai vecākiem pieejama informācija par veidiem, kā efektīvi komunicēt ar bērnu dažādos vecumposmos un kur vērsties pēc palīdzības, ja ir sajūta, ka kontakts ar bērnu neveidojas, un vecākiem šķietami sāk zust pacietība. Pašvaldībās pieejamas vecāku atbalsta vai pašpalīdzības grupas, kuru mērķis ir nodrošināt savlaicīgu atbalstu un informāciju visiem pašvaldības vecākiem, neatkarīgi no ienākumu līmeņa un sociālā statusa. Ņemot vērā augsto vardarbības līmeni pret sievietēm, kas balstīts dzimumu stereotipos, nepieciešamas kampaņas un izglītojošie materiāli par dzimumlomu stereotipiem un ikdienas seksisma ietekmi uz domāšanu. Primārās prevencijas līmenī ir svarīgi, ka informācija ir pieejama, viegli uztverama un saprotama, tā iedrošina pieaugušos savlaicīgi meklēt palīdzību, lai izvairītos no vardarbības lietošanas.

2. PRIMĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI UPURIM VAI POTENCIĀLAJAM UPURIM

Domājot par upuriem vai potenciālajiem upuriem, svarīgi ir arī sagatavot pēc iespējas pieejamāku informāciju, kas nākotnē var pasargāt no vardarbības gadījumiem. Lai novērstu seksuālu vardarbību pret bērnu primārās prevencijas līmenī, ir svarīgi izstrādāt un gādāt, lai visiem bērniem ir pieejama informācija par labajiem, sliktajiem un slepenajiem pieskārieniem, labajiem un sliktajiem noslēpumiem, kā arī skaidra informācija, ko pieaugušie bērnam drīkst un nedrīkst darīt, un kur vērsties pēc palīdzības mulsinošās situācijās, bet pieaugušajiem piedāvāt pēc iespējas plašākas informatīvās kampaņas un materiālus, lai palīdzētu atpazīt vardarbību un informēt par to, kur meklēt palīdzību.

3. PRIMĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI ĢIMENEI UN SABIEDRĪBAI

Šajā jomā sociālie darbinieki var veikt dažādus pasākumus, lai ģimene kā sistēma savlaicīgi prastu identificēt iespējamus vardarbības iedīgļus. Piemēram, valstī un pašvaldībās ir pieejami un atbalstoši sociālie pakalpojumi, neatkarīgi no ģimenes ienākumiem un sociālā statusa. Piesaistot šādus pasākumus un iespējas, sociālais darbinieks lielā mēra varētu palīdzēt izvairīties no jebkāda veida vardarbības nākotnē.

Arī sabiedrībai ir liela nozīme vardarbības nepieļaušanā. Šeit var noderēt visi pasākumi, kas veicina sabiedrības izpratni un zināšanas, sociālo aktivitāti un iesaisti. Piemēram, vai ikviens sabiedrības loceklis zina, kā rīkoties, ja blakus dzīvoklī ir dzirdami bērnu kļiedzieni un palīgā saucieni, vai jūtas drošs šajās situācijās iejaukties, vai drīzāk izliekas, ka tas uz viņu neattiecas. Sabiedrības atbildību var veicināt ar publikāciju un diskusiju starpniecību, kas ir publiski pieejamas un kuru mērķis ir stiprināt sabiedrības sociālo atbildību par kopienā notiekošo.

4. PRIMĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI SITUĀCIJĀM

Šis parasti ir saistīts ar tām situācijām, kas norisinās sabiedriskās vietās: skolās, sabiedriskā transporta pieturās, parkos, kur pulcējas cilvēki. Lai šajās vietās nerastos iespējas vardarbīgām situācijām, ir svarīgi savlaicīgi parūpēties par tur strādājošo darbinieku zināšanu līmeni, kā arī izstrādāt īpašu rīcības protokolu, rīcībai aizdomīgās situācijās. Attiecībā uz bērnu pulcēšanās vietām, kas atrodas ārpus tiešas pieaugušo

uzraudzības, ir svarīgi nodrošināt tajās pietiekamu apgaismojumu, un īpaši riskantām vietām rast savlaicīgu alternatīvu. Piemēram, zinot, ka dažāda vecuma bērni ir spiesti ilgu laiku uzturēties autobusa pieturā, lai sagaidītu transportu, būtu labi savlaicīgi rast iespēju viņus sadalīt pa vecumgrupām un novirzīt uz vietām, kur iespējama pieaugušo uzraudzība – mazākos uz bibliotēku skatīties multiplikācijas filmiņas, lielākos spēlēt galda tenisu utt.

Primārā prevencija uzskatāma par vienkāršāko prevencijas veidu, ņemot vērā to, ka vardarbība vēl nav notikusi un veicamais uzdevums ir pietiekami nekonkrēts. Tomēr tas var “iemidzināt” modrību, un svarīgas iespējas vardarbības novēršanai var palikt neizmantotas – savlaicīgi un adekvātos apmēros tā var pasargāt bērnus, ģimenes, organizācijas un sabiedrību kopumā no vardarbīgām situācijām nākotnē.

Par primārās prevencijas piemēru uzskatāms Eiropas Padomes kampaņa “1 no 5”, kuras mērķis ir pārtraukt seksuālu vardarbību pret bērniem Eiropā, informatīvā akcija jauniešu izglītošanai #NoņemRozāBrilles, lai savlaicīgi atpazītu iespējamo varmāku, arī “Centra MARTA” uzsāktais ilgtermiņa darbs ar jauniešiem (vecumā no 13 līdz 16 gadiem) ar mērķi – izaicināt tradicionālās dzimumu lomas un stereotipus, kritiski analizēt to saistību ar sabiedrībā pastāvošo vardarbību, mazinot risku, ka jaunieši piedzīvo vardarbību vai kļūst par cilvēku tirdzniecības upuriem, proti jauniešiem tiek radīta droša vide runāt par problēmām, kas viņiem aktuālas. Pusaudžu vecumā tie ir jautājumi, kas saistīti ar paša seksualitāti, attiecībām ar vienaudžiem, vecākiem, skolotājiem, vērojumiem par apkārt esošo kopienu un interneta vidē. Bieži tas saistīts ar vardarbīgām situācijām, attiecībām, pašdestrukciju, par ko nereti nav iespējams runāt ne ar vienu pieaugušo. Diskusiju grupas rada šādu iespēju. Un grupu darbības rezultātā bieži vien jaunieši kļūst pārliecinātāki, drošāki un spēj cieņpilnāk izturēties pret sevi un apkārtējiem. “Centrs MARTA” ir izveidojis arī Forumu “Celies!”, ar mērķi aktualizēt vīrietības dažādos aspektus, lai radītu iekļaujošu telpu tādu jautājumu risināšanā, kas līdz šim ir bijuši vai nu tabu, vai tikuši aktualizēti populārajos medijos.

2.3.2. Sekundārā prevencija – riska grupas

Sekundārā prevencija ietver visus pasākumus, kas mērķēti uz to sabiedrības daļu, kas ir identificēta kā riska klienti. Parasti šajās situācijās tiek runāts par tām ģimenēm un indivīdiem, kas jau ir nonākuši sociālo dienestu vai sabiedrības uzmanības lokā un var tikt raksturoti ar kādu sabiedrībai kopumā netipisku pazīmi – pārāk bieža atkarību izraisošo vielu lietošana, ģimene, kas bieži maina dzīvesvietas, ļoti trūcīgas ģimenes, sociāli izolētas ģimenes, ģimenes akūtā krīzes situācijā utt.

1. SEKUNDĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI POTENCIĀLAJAM VARDARBĪBAS VEICĒJAM

Atkarībā no vardarbības veida var tikt piemēroti dažādi pasākumi. Personai, kura ir nonākusi sociālā darbinieka redzeslokā kā tāda, kurai ir potenciāls risks kļūt vardarbīgai partnerattiecībās vai, audzinot bērnu, var tikt piedāvāti individuāli vai grupu pasākumi ar mērķi pārdefinēt pārlicības, kas dara vardarbību iespējamu. Lai novērstu seksuālo vardarbību pret nepilngadīgajiem, vairākās Eiropas Savienības valstīs ir pieejamas anonīmas uzticības tālruņa līnijas, uz kurām var zvanīt pieaugušie, kuri jūt sevī vēlmi pēc intīmas saskarsmes ar nepilngadīgajiem. Šādas telefonlīnijas ļauj cilvēkam apzināties savu antisociālo uzvedību un meklēt palīdzību pie speciālistiem, lai izvairītos no bērnu seksuālas izmantošanas.

Ir arī palīdzības līnijas personām, kas kļuvušas atkarīgas no pornogrāfiska materiāla un izjūt tieksmi pirkt seksuāla rakstura darbības.

2. SEKUNDĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI PERSONAI, KAS POTENCIĀLI VAR CIEST NO VARDARBĪBAS

Domājot par vardarbībā cietušu personu vai kādu, kam ir potenciāls par tādu kļūt, ir svarīgi, ka ir izstrādāti un tiek pielietoti instrumenti un metodes, kas ļauj savlaicīgi identificēt pilngadīgas un nepilngadīgas personas, kas savu īpašību, uzvedības, rases, reliģiskās piederības, seksuālās orientācijas vai ārējā izskata dēļ var ciest no vardarbības. Bērnu gadījumā nepieciešams izveidot īpašas individuālās vai grupu atbalsta programmas pašapziņas un pašvērtējuma celšanai un sociālpsiholoģiskajam atbalstam. Šādu bērnu identificēšanai ir ļoti būtiski veidot starpinstitucionālu atbalsta sistēmu, kur izglītības, sociālās un tiesībsargājošās iestādes, nodrošinot sekundārās prevencijas pasākumus, spēj savstarpēji sadarboties vardarbības novēršanai. Ir pieejami noderīgi izglītojoši raidījumi, nodarbības vai sarunu grupas par veselīgām attiecībām, par dzimumu stereotipu negatīvo ietekmi uz attiecībām.

3. SEKUNDĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI ĢIMENEI UN SABIEDRĪBAI

Sekundārās prevencijas pasākumi ģimenēm parasti ir saistīti ar konkrētām grupu nodarbībām, kas paredzētas riska ģimenēm. Šajā gadījumā tās ir ģimenes, kas jau nonākušas institūciju redzes lokā un bieži vien ir tā saucamais „obligātais” klients, kuram, pamatojoties uz obligātajiem līdzdarbības pasākumiem, jāapmeklē grupu nodarbības. Šajā jomā svarīgi ieviest pasākumus, kas, paredzot iespējamus riskus, savlaicīgi piedāvā atbalstu un zināšanas tādiem jaunajiem vecākiem, kuriem nav bijusi iespēja apgūt vai piedzīvot pozitīvas attiecības bioloģiskajā ģimenē. Šim riskam pakļauti ir tie jaunie vecāki, kuri savu socializāciju piedzīvojuši kādā no ārpusģimenes aprūpes formām – auguši bērnunamos, vairākās audžuģimenēs, mācījušies internātskolās, vairākkārt bijuši krīzes centros utt. Lai arī tas var būt gadījums, kur sociālā darbinieka rīcībā nav faktu, ka jaunā ģimene nespēj adekvāti rūpēties par 2 mēnešus veco zīdaiņu, tomēr ir zināms, ka abi jaunie vecāki nav piedzīvojuši pozitīvu pieredzi savās bioloģiskajās ģimenēs, šis uzskatāms par pietiekamu iemeslu parūpēties, lai konkrētajai ģimenei būtu pieejami nepieciešamie sekundārās prevencijas pasākumi. Ir ļoti svarīgi šādām ģimenēm vai arī jaunām sievietēm, kas palikušas vienas ar jaundzimušajiem zīdaiņiem, sniegt atbalstu mājokļa sameklēšanā, bērnu aprūpes prasmju mācīšanā un nepieciešamo darba prasmju apguvē, lai pastāvīgi varētu kvalitatīvi funkcionēt sabiedrībā.

4. SEKUNDĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI SITUĀCIJĀM

Sekundārās prevencijas pasākumi situācijām parasti attiecas uz vietām, kur speciālistiem ir pamatota informācija, ka te satiekas un brīvo laiku pavadā, piemēram, bērni, kas nāk no riska ģimenēm. Šajā gadījumā uzdevums ir parūpēties, lai vide būtu piemērota šo bērnu vajadzībām un nekādā veidā neveicinātu antisociālas vai savstarpēji kaitīgas/vardarbīgas darbības. Tāpēc liela uzmanība jāpievērš pieaugušo uzraudzības iespējai, lai nekavējoties iejauktos kritiskās situācijās. Vietām, kas īpaši radītas bērnu brīvā laika pavadīšanai, ir jābūt prasmīgi organizētām ar zinošu pieaugušo klātbūtni. Piemēram, dienas centros bērniem, kas nāk no riska ģimenēm, īpaši jā rūpējas par bērnu noslodzi, aktivitāšu saturu, veidu, kā reaģēt bērnu savstarpējo konfliktu situācijās utt. Vasaras nometnes, kas tiek organizētas riska grupas bērniem, īpaši jānodrošina ar pietiekamu pieaugušo daudzumu attiecībā pret bērnu skaitu, skaidriem iekšējās kārtības noteikumiem, sabalansētu un piepildītu brīvo laiku iepretī aktivitātēm, kā arī jāizstrādā protokoli ārkārtas situācijām.

Sekundārās prevencijas pasākumi ir ievērojami komplikētāki un prasa nopietnāku sagatavošanos darbā ar ikvienu no pieminētajām mērķa grupām un situācijām, jo šiem klientiem parasti ir liels risks nonākt kļūmīgās dzīves situācijās gan kā no vardarbības cietušām, gan vardarbību veikušām personām. Liels izaicinājums šajā prevencijas līmenī ir atturēties no stereotipiskas vēlmes klasificēt pieaugušo, bērnu vai ģimeni “nelabvēlīgo” sarakstā, nedodot iespēju attīstīt citu, labāku potenciālu, neskatoties uz piedzīvoto.

2.3.3. Terciārā prevencija – atkārtotie gadījumi

Terciārā prevencija ietver visus tos pasākumus, kas domāti tiem sabiedrības locekļiem, kuri jau ir cietuši no vardarbības vai arī to veikuši. Šī prevencijas līmeņa galvenais uzdevums ir novērst situāciju, kur ģimene vai pieaugušais atkārtoti kļūst vardarbīgs, bērni vēlreiz nonāktu situācijās, kur pret viņiem tiek izmantota vardarbība.

1. TERCIĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI VARDARBĪBU VEIKUŠAI PERSONAI

Terciārā prevencija strādā ar pieaugušo, kas ir vardarbības veicējs vai pāridarītājs, un pastāv neapstrīdams pierādīts vardarbības fakts. Tas var būt vardarbības gadījums, kur iesaistītas tiesībsargājošās institūcijās un vardarbības veicējs jau saņēmis reālu vai nosacītu sodu. Tās var būt situācijas, kas nav saistītas ar tiesībsargājošo institūciju iesaisti, bet nepastāv šaubas, ka vardarbības gadījums ir noticis. Šādās situācijās atkarībā no tā, kuras institūcijas ir iesaistītas, terciārās prevencijas pasākumi var izpausties gan kā probācijas uzraudzība pēc ieslodzījuma, gan pagaidu aizsardzība pret vardarbību. Tāpat šajā pasākumu kopumā kvalificējas grupu un individuālie sociālās rehabilitācijas pakalpojumi vardarbību veikušām pilngadīgām personām un sociālās rehabilitācijas pakalpojumi no vardarbības cietušām personām.

2. TERCIĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI NO VARDARBĪBAS CIETUŠAI PERSONAI

Terciārā prevencija attiecībā pret personu, kas cietusi no vardarbības, ir savlaicīga un saudzīga vardarbības atklāšana. Situācijās, kad no vardarbības cietis bērns, saudzīga atklāšana nozīmē tādu darbību kopumu, kas tiek organizēts, ievērojot bērna labākās intereses vienmēr un visās situācijās, atceroties, ka ne vienmēr zibenīga rīcība ir labākais veids, kā atklāt vardarbīgas gadījumu. Taču arī nepamatota laika novilcināšana var ievērojami kaitēt bērnam. Svarīgi, lai katrs solis tiktu rūpīgi izsvērts un salāgots ar iesaistītajām institūcijām un bērna labākajām interesēm. Pēc atklāšanas jānodrošina labākā un piemērotākā iespējamā palīdzība, noteikti neaizmirstot ģimeni un tās atbalstu. Dažkārt var būt vēlme vardarbībā cietušo bērnu nekavējoties ievietot krīžu centrā vai uzsākt konsultācijas vardarbības radīto seku mazināšanai, taču jāatceras, ka atbalsta un stabilitātes nodrošināšanā ģimenei ir ļoti liela nozīme, tādēļ lēmums izņemt bērnu no pierastas vides un uz īsu laiku ievietot jaunos, lai arī drošākos apstākļos, ne vienmēr ir risinājums bērna vislabākajās interesēs. Tāpat uzsākt konsultācijas bērnam, nesniedzot atbalstu un informāciju nevardarbīgajam vecākam, var izrādīties aplams un bērna interesēm kaitējošs lēmums. Par terciāro prevenciju uzskatāmas arī atbalsta grupas no vardarbības cietušām personām. Šajā posmā ir svarīga racionāla izvirzīto mērķu un iespējamo risinājumu salāgošana, paturot prātā bērnu un ģimeni.

3. TERCIĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI ĢIMENEI UN SABIEDRĪBAI

Terciārā prevencija attiecībā uz ģimeni nozīmē pietiekamu atbalstu un informāciju ģimenes locekļiem par procesiem, kādos no vardarbības cietusi pilngadīgā vai nepilngadīgā persona tiks iesaistīta, apzinoties, ka ģimene ir sistēma, kurai vardarbības gadījumā var būt nepieciešams īpašs atbalsts un palīdzība. Piemēram, māte, kura atklājusi, ka viņas jaunais partneris fiziski soda viņas bērnus, var justies vainīga par notikušo un nespēt ilgākā laika periodā atgūties, lai pārņemtu mātes lomu ar visām tās funkcijām, t.sk. nospraust bērniem robežas un izvirzīt nosacījumus, kā rezultātā speciālisti redz, ka izmainījusies bērnu uzvedība. Šādā situācijā palīdzība pirmām kārtām nodrošināma bērniem, un arī mātei nepieciešams psiholoģisks atbalsts un palīdzība. Ir situācijas, kur palīdzība ir nepieciešama arī citiem ģimenes locekļiem.

4. TERCIĀRĀS PREVENCIJAS PASĀKUMI SITUĀCIJĀM

Terciārās preventijas pasākumi situācijām attiecināmi uz gadījumiem, kas notikuši un atklāti konkrētās vietās, piemēram, sabiedriskā transporta pieturās, kurās parasti uzturas bērni, lielākie atņem kabatas naudu mazākajiem. Šādā situācijā jāizstrādā konkrēts rīcības plāns, kā noskaidrot apstākļus, kuras institūcijas par to informēt, kādas sekas piemērot pāridarītājiem, kā atbalstīt no vardarbības cietušos un ko darīt, lai turpmāk šādas epizodes neatkārtotos. Sabiedriskā transporta pieturas situācija ir pietiekami komplikēts gadījums, jo par to nav vienas atbildīgās institūcijas, un pašvaldībai jāatrod unikāla pieeja šādu gadījumu risināšanai. Atšķirīga situācija varētu rasties skolā vai pirmsskolā, kur atklāta vardarbība pret bērniem. Šeit svarīgi izsekot, kādas darbības tiek veiktas un vai ir izstrādāts konkrēts rīcības plāns, lai turpmāk vardarbība nenotiktu, vai ir identificēti un novērsti visi riska faktori, lai turpmāk šādi notikumi nebūtu iespējami. Piemēram, ja internātskolā bērni viens pret otru aizskaroši izturas vakaros, kad jāmazgājas pirms gulētiešanas un tiek secināts, ka mazgāšanās laikā vannas istabā vienlaicīgi uzturas vairāki dažādu vecuma bērni bez pieaugušo uzraudzības, risinājums varētu būt atrast iespēju regulēt bērnu plūsmu atbilstoši vecumam un gādāt, lai šo procesu uzrauga pieaugušais.

Terciārās preventijas pasākumi ir labi pazīstami un lielā mērā tiek īstenoti jau šobrīd, parasti situācijās, kad vardarbība jau notikusi un jāatrod veids, kā mazināt tās radītās sekas. Taču iepriekš apskatītais preventijas rāmis var palīdzēt vardarbības gadījumus apskatīt, vēl pirms tie notikuši, un jēgpilni veltīt resursus primārajā un sekundārajā preventijas līmenī, lai darba terciārajā līmenī būtu pēc iespējas mazāk.

2.4. SOCIĀLĀ DARBINIEKA PRAKSĒ PIELIETOJAMĀS TEORIJAS UN GADĪJUMU VADĪŠANAS PROCESS

2.4.1. Praksē pielietojamās teorijas

Sociālā darba teorijas ir vispārīgi skaidrojumi, kas balstās uz pierādījumiem, kas, savukārt, iegūti ar zinātnisko metožu palīdzību. Teorijas var izskaidrot cilvēka uzvedību, piemēram, aprakstot, kā cilvēki mijiedarbojas vai reaģē uz noteiktiem stimuliem (sk. tabulu Nr. 6). Sociālā darba prakses modeļos aprakstīts, kā sociālie darbinieki var īstenot teorijas un kā, balstoties uz šīm teorijām, palīdzēt citiem cilvēkiem. Teorijas veidojas, balstoties reālajā pasaulē, kur teorija un prakse atrodas nepārtrauktā mijiedarbībā, savukārt par pieeju sociālajā darbā uzskatāms veids, kā risināt kādu situāciju vai problēmu, lai radītu vēlamu rezultātu un sasniegtu noteiktu mērķi.

Runājot par sociālā darbinieka praksē izmantojamajām teorijām, sociālo gadījumu vadīšanā tiek noteikti (un turpmāk apakšnodaļā teoriju ietvaros apskatīti) trīs pamata kritēriji, kas ir īpaši nozīmīgi darbā ar sociālo gadījumu:

- klienta izpratne – kā teorija izprot klienta jēdzienu un uz ko tiek fokusēta darbība;
- klientu problēmu cēloņi – kas tiek uzskatīts par klienta problēmas cēloni;
- sociālā darbinieka mērķis darbā ar individuālo sociālo gadījumu – uz ko vērst uzmanību, pielietojot attiecīgo sociālā darba teoriju.

6. tabula. Teoriju būtība darbā ar individuālu sociālo gadījumu.

	Klienta izpratne	Problēmu rašanās cēloņi	Sociālā darbinieka mērķis darbā ar individuālu gadījumu	Piemērs
Sistēmiskā pieeja	Klients tiek apskatīts kā sistēmas daļa	Līdzsvara zudums starp dažādām klientam nozīmīgām sistēmām	Palīdzēt klientiem izpildīt savas dzīves uzdevumu, likvidēt ciešanas, sasniegt dzīves mērķus, uzlabot sistēmu mijiedarbību	Ja bērns cieš no vardarbības ģimenē, ir svarīgi strādāt ar aprūpētājiem un ģimeni kopumā. Atbalstot tikai bērnu, nav iespējams mainīt vidi, kurā bērns pastāvīgi atgriežas
Krīzes iekļaušanās teorija	Skata personu ciešā saistībā ar vidi, kurā radusies problēma	Netiek pievērsta uzmanība problēmu cēloņiem, strādā ar klienta ikdienas dzīvē esošām, atrisināmām, klientu atzītām problēmām	Pārtraukt notikumu virkni, kas traucē klienta normālu funkcionēšanu vai palīdzēt klientam pielāgoties tai	Ja ģimenē vai pāra attiecībās ir pastāvīgas alkohola problēmas un vardarbība, ir riskanti lūgt klientam atgriezties neprognozējamajā vidē. Nepieciešama tūlītēja iekļaušanās, piemēram, policijas iesaistīšana, lai veiktu varmākas nošķiršanu vai bērna ievietošana slimnīcā, ja konstatēti draudi veselībai, vai krīzes centrā – gadījumā, ja visi pieaugušie ir alkohola reibumā
Uz mērķi centrētā pieeja	Skata personu ciešā saistībā ar vidi, kurā radusies problēma	Netiek pievērsta uzmanība problēmu cēloņiem, strādā ar klienta ikdienas dzīvē esošām atrisināmām, klienta atzītām problēmām	Problēmu risināšana caur praktisku uzdevumu veikšanu un veiksmīgas problēmu risināšanas pieredzes sniegšana	Iedrošināt cietušo nepakļauties varmākas manipulācijām, spiedienam, draudiem, stiprināt spēju pateikt “nē” un neļaut vardarbības veicējam atgriezties dzīvesvietā
Biheiviorālā pieeja	Skata klienta uzvedību, kas ir apgūta pieredzē	Nepiemērota uzvedība traucē klientam veiksmīgi funkcionēt	Vēlamās uzvedības vai izturēšanās palielināšana un nevēlamās samazināšana caur jaunas uzvedības mācīšanos	Mātei, kura pielieto vardarbību audzināšanā, piedāvāt mācīties nevardarbīgas audzināšanas metodes. Atalgot uzvedību, kas ir vēlama. Piemēram, ASV krīžu centros, mātēm sasniedzot kādu mērķi, ir maza dāvana.

Tabulas turpinājums 48. lpp.

Kognitīvā pieeja	Apskata klienta domāšanu (klienta izturēšanos vada domas, klienta uztvere)	Iracionālas domas vai uztveres traucējumi noved cilvēku pie nepiemērotas reakcijas uz apkārtējo vidi, kas netiek uztvertas kā nepareizas, bet gan Aatšķirīgas	Sociālā darbinieka uzdevums ir mācīt klientam domāt citādi, nodrošināt mācīšanās pieredze	Pārlicība, ka bērnam ir jāaug ar tēvu, neskatoties uz to, ka vīrietis ir destruktīvs. Izglīto par bērnu-vecāku attiecību kvalitātes nozīmīgumu, bērna vajadzībām, veselīgu psihoemocionālo attīstību, vardarbības pretlikumību un postošo ietekmi
Radikālā pieeja	Aizstāv neizdevīgā stāvoklī esošu klientu intereses un pozīciju ekonomiskās un sociālās struktūras kontekstā	Nevienlīdzība, klienta apspiešana dažādās sabiedriskajās attiecībās un pozīcijās viņa dzīvē	Palīdzēt klientiem saprast, kā apspiešana ir viņus atsvešinājusi no sabiedrības, celt klientu pašapziņu	Sociālais darbs tiek organizēts, atbilstoši mērķgrupu – ekonomiskās un sociālās iztūšanas riskam pakļauto iedzīvotāju (piem., bezpajumtnieku, personu ar īpašām vajadzībām, bijušo ieslodzīto, no alkohola un narkotiskajām vielām atkarīgo) – vajadzību nodrošināšanai un interešu aizstāvībai
Lomu teorija	Klients savā dzīvē pilda noteiktas sociālās lomas	Problēmas rodas, ja cilvēks nespēj pildīt noteiktas sociālās lomas, kam pamatā var būt lomu konflikts vai spriedze	Palīdzēt klientam atjaunot efektīvu lomu pildīšanu	Labs darbinieks, profesionālis nespēj īstenot vecāka lomu. Māte vai tēvs strādā garas darba stundas un atstāj bērnus bez uzmanības. Mācīties plānot, kā sadalīt laiku.

Avots: Liepa B., (2000) *Sociālo gadījumu vadīšanas problemātika sociālo pakalpojumu sniegšanā ģimenēm*

Vadot gadījumu ar vardarbībā cietušu vai vardarbību veikušu personu, sociālajam darbiniekam ir būtiski noteikt, definēt problēmu (atpazīt vardarbību – kurš pret ko ir veicis vardarbību), veikt atbilstošu intervenci (sadarbībā ar klientu izstrādāt rehabilitācijas plānu un vadīt gadījumu, sadarbojoties ar citām institūcijām, kas iesaistītas tā risināšanā atbilstoši savai kompetencei), kā arī novērtēt, vai izvirzītie rehabilitācijas plāna mērķi sasniegti un vai persona var patstāvīgi, kvalitatīvi un cieņpilnā veidā sociāli funkcionēt. Sociālo gadījumu vadīšana un sociālo problēmu risināšana nav nošķirama no resursu apzināšanas un mobilizēšanas. Sociālā darbinieka uzdevums gan intervences plānošanas posmā, gan arī, veicot iejaukšanos sociālajā problēmā, ir noteikt tos resursus, kas palīdzētu atrisināt klienta problēmu. Sociālā darba resursi ir dažāda veida līdzekļi, kas var nodrošināt vai nodrošina individu, grupu, kopienu sociālo funkcionēšanu un kas varētu tikt izmantoti kā palīgs sociālās problēmas atrisināšanā vai mazināšanā. Jo plašāks ir pieejamais resursu spektrs, jo vairāk alternatīvas sociālais darbinieks var piedāvāt saviem klientiem. Tāpat ir nepieciešamība pēc sociālā darba resursu kartēšanas, lai sociālais darbinieks pilnībā apzinātu visus resursus un izmantotu tos klienta situācijas risināšanai, kombinējot efektīvākos pakalpojumus un atbalsta veidus un balstoties uz nozīmīgākajiem sociālā darba resursiem.

2.4.2. Vardarbības gadījuma vadīšanas process

Gan pasaulē, gan Latvijas sociālā darba ikdienā visbiežāk sociālais darbinieks ir gadījuma vadītājs, kurš ikvienu sociālo gadījumu vada kā skaidri strukturētu un noteiktu procesu trīs posmos:

- problēmas identificēšana un definēšana;
- intervence;
- novērtēšana.

Analizējot šo pieeju gadījuma vadīšanā, īpaši tiek pievērsta uzmanība gadījumu vadīšanas niansēm, strādājot ar vardarbībā cietušām vai vardarbību veikušām personām.

Ar sociālā darba metodēm saprotams mērķtiecīgi izraudzītu un sistemātiski sakārtotu darba paņēmieni kopums, kuru izmanto klienta sociālās problēmas izpētei un identificēšanai, palīdzības procesa nodrošināšanai un darbības rezultātu novērtēšanai.

1. IDENTIFICĒŠANA UN DEFINĒŠANA

Sociālā darbinieka prakses pamatā ir sociālās problēmas izpēte un izvērtēšana. Tās mērķis ir saprast pakalpojuma saņēmēja situāciju, izprast problēmas, kas jārisina un to, kur nepieciešama sociālā darbinieka intervence un palīdzība. Lai atvieglotu vardarbības identificēšanas procesu, radīti dažādi skrīninga instrumenti, piemēram, *Dash* anketa, Dulūtas modelis, EASI anketa ārstniecības personālam u.c. Veicot problēmas izpēti, sākotnējo izvērtēšanu, ir jā sagatavojas tikties ar pakalpojuma sniedzēju, jāspēj izveidot attiecības un iegūt nepieciešamā informācija, izvērtēt sākotnējā informācija, lai varētu plānot atbilstošu intervenci, proti, uzsākt sociālās problēmas risināšanu.

No vardarbības cietusī persona pie sociālā darbinieka var nonākt dažādi – pati vērsas pēc palīdzības, vai arī par viņu var saņemt ziņas no policijas, ārstniecības iestādes, skolas, NVO vai citas institūcijas, kā arī no līdzcilvēkiem, piemēram, kaimiņiem. Var būt arī gadījumi, kad vardarbības veicējs vērsas pie sociālā darbinieka kā cietušais, piemēram, ar sūdzību par to, ka viņa partneris ir atņēmis vai nolaupijis viņu kopīgo bērnu. Šādos gadījumos ir vērts uzzināt vairāk par cietušo personu, kam nolaupīti bērni: cik bieži viņš apmeklējis vecāku sapulces, vai pārskaita uzturlīdzekļus, cik lielā mērā ikdienā viņš ir bijis iesaistīts bērnu praktiskajā audzināšanā, lai noteiktu, kura reāli ir no vardarbības cietusī persona. Vardarbības veicēji bieži neuzņemas atbildību un savā rīcībā vaino no vardarbības cietušo personu, mazina notikušā nozīmību vai arī draud ar pašdestruktīvu rīcību pret sevi, piemēram, pašnāvības veikšanu.

No vardarbības cietušās personas krīzes situācija ir jāizmanto, lai atvērtu tā saukto palīdzības logu un veidotu uzticību. Krīzes situācijā nonācis cilvēks ir atvērts palīdzībai un atbalstam, tomēr situācija mainās pāris dienu laikā. Pārmaiņas sākas līdz ar baiļu un kauna parādīšanos. Arī cilvēka prāts sāk cietušo pasargāt – aizmirstot un mazinot situācijas nozīmību. Te darbojas tādi fenomeni, kā Stokholmas sindroms, tendence idealizēt partneri, atceroties “labos periodus” un ticot tam, ka vardarbību veikusī persona mainīsies, kognitīvā disonanse (grūtības aptvert attiecībās valdošās pretrunas), tendence mazināt vardarbīgās rīcības nozīmi, kā arī vēlme pasargāt vardarbības veicēju no sekām, kādas varētu iestāties, ja viņš tiktu saukts pie atbildības. Tā rezultātā cilvēki sāk apšaubīt savu pieredzi un atmiņas, tāpēc sociālā darbinieka vārdi un attieksme ir svarīgi.

Būtiski atcerēties, ka krīzes situācijā nonācis cilvēks ir ļoti jūtīgs; viņš sajūt attieksmi (noniecināšana un vainošana kaitē, tāpēc vienmēr ir svarīgi pret notikušo izturēties nopietni, atturoties no vērtējumiem un nepārdomātiem izteikumiem), dzirdētie vārdi paliek atmiņā, un prāts sensibilizējas, lai uztvertu attieksmes un noskaņojumu. Jejaukšanās no ārpuses (policijas, sociālo darbinieku utt.) vienmēr ir nozīmīga, bet jāapzinās, ka speciālistiem ir redzama tikai neliela daļa no kopainas, un jāpieņem, ka reālā situācija ir sliktāka.

Daudzas sievietes atzīst, ka nozīmīgi ir tas, ka viņas tiek sadzirdētas, viņu stāstījums tiek uztverts nopietni, un ka citviet viņu problēma ir tikusi noniecināta, ieteikts neapgrūtināt iestādes ar šādiem jautājumiem un atbalstu saņēmis vardarbības veicējs. Piemēram, vardarbībā cietušās sievietes bieži izsaka sekojošas frāzes, kas liecina par neaizsargātību un palīdzības iestāžu nespēju sniegt nepieciešamo atbalstu:

- “Jūtos neaizsargāta”;
- “Viņš izmantoja manu bezpalīdzību, jo nevaru izsaukt policiju”;
- “Viņam ir vara, lai sabojātu manu dzīvi”;
- “Nav neviena, kas viņu varētu apturēt, pat sociālais dienests to nevar, kur nu vēl policija”;
- “Man ir sajūta, ka dzīvojam beztiesiskā valstī”;
- “Visi viņam tic, jo viņš tik pārliecināti prot runāt, bet neviens nezina, kāds viņš patiesībā ir”.

Vardarbībā cietušās personas nereti stāsta par šādiem varmāku draudiem: gadījumā, ja viņas meklēs palīdzību, tiks atņemti bērni, vai arī bērni no tā cietīs.

2. INTERVENES PLĀNOŠANA

Intervence ir viena no būtiskākajām gadījuma vadīšanas procesa sastāvdaļām. Šajā gadījuma vadīšanas posmā tiek reāli veikts plānotais darbs, lai sasniegtu intervences mērķi un panāktu nepieciešamās izmaiņas.

*Intervence (lat. *interventiōn* – ienākšana starp) ir iejaukšanās fakts vai darbība.*

Intervence tiek definēta kā fakts, darbība vai metode, lai īpaši iejauktos stāvokļa vai procesa rezultātos (lai novērstu ļaunumu vai uzlabotu funkcionēšanu).

Intervences mērķis ir palīdzēt klientam apmierināt savas vajadzības ar pieņemamiem problēmu risinājuma veidiem un pieejamiem pakalpojumiem. Intervence ir viena no sociālā darba procesa sastāvdaļām, apzinātas plānotas pūles, kas vērstas uz izmaiņu veikšanu.

Tiek izdalītas divu veidu intervences stratēģijas (J.K. Whitaker):

- Tiešā intervence – ar šādu pieeju strādā lielākā daļa sociālo darbinieku. Tā sevī ietver tiešu kontaktu ar klientu, klienta tiešu un nepastarpinātu iesaistišanu gan lēmumu pieņemšanā, gan šo lēmumu īstenošanā un novērtēšanā;
- Netiešā intervence izriet no dažādajām sociālā darbinieka lomām (advokāts, eksperts, starpnieks, pakalpojumu brokeris u.c.), kā arī aptver vairākas funkcijas, kas vērstas uz dažādām sociālajām sistēmām, kurās funkcionē klients – ģimene, kopiena, sabiedrība. Šajā intervences stratēģijā sociālais darbinieks redz un rīkojas plašāk, ne vienmēr tieši iesaistot klientu, bet vienmēr viņu informējot par gadījuma virzību un sasniegtajiem rezultātiem.

Abās aprakstītajās intervences stratēģijās ir atrodami riski vai gadījuma “neveiksmes slazdi”.

Tiešajā intervencē sociālais darbinieks var nonākt tik ciešā kontaktā ar klientu, ka jebkurš intervences izaicinājums tiek skatīts caur klienta pieredzes (vardarbības seku) prizmu, un beigās gadījums var sākt stagnēt, un sagaidāmo rezultātu nav iespējams sasniegt. Piemēram, bērns ir uzticējies sociālajam darbiniekam un pastāstījis par vardarbību ģimenē, pie kam lūdzis apsolīt, ka darbinieks nevienam par uzzināto neteiks. Izdzirdot informāciju, darbinieks cenšas doto solījumu turēt un mēģina saviem spēkiem risināt problēmu, lai gan ir pilnīgi skaidrs, ka gadījumam jādod plašāka virzība, iesaistot citas institūcijas, taču ciešais kontakts ar klientu neļauj šādu scenāriju īstenot.

Arī netiešā intervence var slēpt “neveiksmes slazdus”. Sociālais darbinieks tik ļoti iesaistās gadījuma risināšanā, izmantojot savas profesionālās lomas un pieejamās sistēmas, ka aizmirst par savas rīcības plāniem informēt klientu, kurš tā rezultātā var sākt pasīvi pretoties intervencei, piemēram, aizmirstot ierasties uz norunātu tikšanos citā institūcijā, pēkšņi mainot iepriekš pieņemtus lēmumus, panāktas vienošanās utt.

Vardarbības gadījumu veiksmīgas intervences rezultātu sasniegšanā ir obligāta klienta aktīva iesaistīšanās visā gadījuma vadīšanas un izvirzītās problēmas risināšanas gaitā. Lovenbergs (1979), aprakstot sociālā darbinieka un klienta sadarbību, uzsver, ka, sākot ar klienta izvirzīto problēmu, sociālais darbinieks demonstrē, ka intervence izpaužas kā klienta un sociālā darbinieka nemitīga sadarbšanās. Profesionālo zināšanu dēļ sociālajam darbiniekam ir daudz vienkāršāk ieraudzīt problēmas cēloni un to nedefinēt, taču ir svarīgi saprast un apzināties, ka šādā situācijā tā vairs nebūs klienta, bet gan darbinieka problēma un šāda intervence saskarsies ar nopietniem izaicinājumiem, un var piedzīvot neveiksmi. Tāpēc, plānojot ikvienu intervenci, īpaši vardarbības gadījumos, jāatceras, ka klients ir sava gadījuma vislielākais eksperts.

Savā profesionālajā darbībā, plānojot intervences, sociālajam darbiniekam jābūt tik kompetentam, lai spētu atrast vispiemērotākos un konkrētajam klientam visatbilstošākos iekļaušanās (intervences) punktus viņa unikālajā dzīves situācijā. Tas nosaka, ka nepieciešamas prasmes un pieredze, plānojot un realizējot specifiskas pārmaiņu stratēģijas ar mērķi uzlabot klienta dzīves kvalitāti, sociālo funkcionēšanu un labklājību visās tās izpausmēs, neaizmirstot visā procesā aktīvi iesaistīt pašu klientu.

3. NOVĒRTĒŠANA

Sociālā darba prakses novērtēšana ir būtisks sociālā darba aspekts. Novērtēšana var palīdzēt paaugstināt efektivitāti un atbildīgumu pret klientiem. Pastāv dažādas novērtēšanas formas – intervences instrumentu izvērtējums, pašvērtējuma instrumenti un citi. Sociālās rehabilitācijas pakalpojumam beidzoties, sociālais darbinieks veic novērtēšanu sociālajam darbam ar gadījumu. Šis mehānisms sniedz kopējo rezultātu par sociālās rehabilitācijas plāna uzstādīto mērķu sasniegšanu. Sociālais darbinieks veic risināmo problēmu pazīmju uzskaiti un detalizēti apraksta katras problēmas izmaiņas klienta situācijā. Sociālais darbinieks veic novērtējumu par klienta izmaiņām sadarbības periodā: vai klienta motivācija ir paaugstinājusies, pazeminājusies, palikusi nemainīga. Par motivāciju var liecināt, piemēram, vēlme sadarboties ar sociālo darbinieku rehabilitācijas mērķu sasniegšanai, laicīga konsultāciju apmeklēšana un labvēlīgas attieksmes vairošanās, jo īpaši, ja sākotnēji tā bijusi neuzticības pilna vai pat naidīga. Svarīgi ir izvērtēt un aprakstīt izmaiņas klienta sociālajā funkcionēšanā, klienta problemātikā un kopējā sociālā gadījuma vadīšanas problemātikā.

Sociālais darbinieks salīdzinājumā ar klientu, skatoties no varas pozīcijas, vienmēr atrodas asimetriskās attiecībās. Attiecību veidošanās procesā starp klientu un sociālo darbinieku jāizvairās no vispārināšanas, kā arī nevajadzētu paļauties uz to, ka sadarbība vienmēr veidosies pozitīva. Sociālais darbinieks ir atbildīgs par savu rīcību, resursu piesaistīšanu un gadījuma virzību, bet neatbild par klienta izvirzīto mērķu sasniegšanu – šie lēmumi ir jāpieņem klientam. Klienta novērtēšana sociālajam darbiniekam sniedz objektīvu skatījumu uz klienta turpmāko sociālo funkcionēšanu, sadarbības turpināšanu vai izbeigšanu un jaunu resursu piesaisti. Piemēram, cilvēku tirdzniecības gadījumos veiksmes rādītājs ir tas, ka ir novērsti iespējamie reviktimizācijas riski, atjaunotas personas sociālās funkcionēšanas spējas, un (atbilstoši individuālai situācijai) cilvēks ir uzsācis mācības vai atradis drošu darbu, spēj parūpēties par saviem bērniem, ir atrasta dzīvesvieta, ir mazināta atkarība u.c., kā arī ir parādījušās atbalsta personas ārpus speciālistu loka.

Vardarbības ģimenē gadījumos absolūts veiksmes rādītājs ir atkārtotas vardarbības risku novēršana, stabili ienākumi ģimenes uzturēšanai, paplašināts sociālā atbalsta tīkls cietušajai personai un bērniem, kā arī mazināta trauksme, depresija u.c. Par nozīmīgiem rezultātiem uzskatāmi viktimizācijas seku mazināšana, klienta pieaugoša spēja apzināties savas vajadzības, tās paust un aizstāvēt, spēja nepieciešamības gadījumā griezties pēc palīdzības, pašvērtējuma palielināšanās, pārtrauktas attiecības ar varmāku.

Vardarbību veikušai personai viens no rādītājiem ir savas vardarbīgās uzvedības apzināšanās, atbildības uzņemšanās un patiesa nožēla, kā arī praktiska rīcība, lai nodrošinātu ģimeni ar ienākumiem, neskatoties uz to, vai ģimenes locekļi vēlas viņu satikt.

2.4.3 Saskarsme ar klientu

Lai izveidotu kontaktu ar vardarbībā cietušo personu un turpmāk varētu veiksmīgi sadarboties, sociālajam darbiniekam nepieciešams iepriekš sagatavoties sarunai, pievēršot uzmanību tam, lai telpa būtu droša pašam darbiniekam, kā arī nodrošināt to, lai saruna notiek atsevišķā telpā no citiem. Sarunas gaitā ir nepieciešams apzināties un reaģēt uz šādām klienta vajadzībām²⁸:

- **vajadzība pēc drošības** – klients var justies bezpalīdzīgs, nobijies. Svarīgi sarunas laikā palīdzēt izveidot sajūtu, ka viņš atrodas drošībā, izskaidrot, kādas darbības tiks veiktas, izveidot nepieciešamo drošības plānu vai piesaistīt institūcijas, kas rūpēsies par drošību (piemēram, policija, pagaidu aizsardzības pieteikums)
- **vajadzība pēc atbalsta** – no vardarbības cietušo personu nomoka dažādas sāpīgas emocijas, piemēram, vaina, kauns, dusmas, bailes. Sarunas laikā svarīgi pieņemt viņa izjūtas un uztvert teikto bez aizspriedumiem vai nosodījuma, ļaut izteikties par notikušo, atspoguļot cietušā emocijas;
- **vajadzība pēc informācijas** – klients nereti jūtas apjucis un satraukts par notikušo, slikti orientējas savās tiesībās, likumdošanas, dažādu institūciju palīdzības iespējās. Sarunas laikā ir svarīgi sniegt nepieciešamo informāciju viņam pieejamā, vienkāršā veidā, paskaidrot savas darbības un jautājuma tālāko virzību. Papildus ieteicams informēt par cietušo atbalsta tālruni (116006).

Papildus no vardarbības cietušajai personai ir **vajadzība pēc pieejamības** (palīdzībai ir jābūt pieejamai, komunikācijai – skaidrai un saprotamai; vēlams, lai ar klientu nodarbojas viens un tas pats darbinieks, ar kuru nepieciešamības brīdī iespējams kontaktēties); **vajadzība pēc nepārtrauktības** (starpinstitucionālai sadarbībai ir jābūt koordinētai); **vajadzība tikt sadzirdētam** (svarīgi nebūt ignorētam un/vai nosodītam); vajadzība pēc taisnīguma.

1. SASKARSMES PAMATI AR VARDARBĪBĀ CIETUŠU PERSONU

Psiholoģiski korektai saskarsmes veidošanai ar vardarbībā cietušo personu nepieciešams izmantot šādas sarunas veidošanas tehnikas:

- **Pārfrāzēšana** – klienta stāstītā apkopojums saviem vārdiem (jārunā lakoniski, izceļot būtiskāko). Tas palīdz cilvēkam sajūst, ka viņš ir sadzirdēts, dod speciālistam iespēju pārliecināties, vai viņš ir pareizi sapratis klientu, pārpratumu gadījumos klientam ir iespēja paskaidrot vēlreiz. Pārfrāzēšanas piemērs: *Klients saka: “Vīrs man teica, ka mani nogalināšot, ja es iesniegšu šķiršanās tiesai.” Speciālists pārfrāzē: “Tātad, jūs teicāt, ka vīrs draudēja jūs nogalināt.”*
- **Jūtu atspoguļošana** – klienta jūtu nosaukšana vārdos, savienošana ar stāstītā saturu. Tas palīdz klientam atpazīt un saprast savas jūtas, tādējādi mazinās intensīvo jūtu iespaidā izveidojusies spriedze, klients izjūt, ka viņu saprot un veidojas savstarpējā uzticēšanās. Cilvēks, kurš atrodas krīzē vai intensīvu jūtu iespaidā, nesapratis racionālus argumentus, jo jūtu dēļ nedzirdēs speciālistu, ja tas nepievērsīsies jūtām (sk. tabulu Nr. 7). Jūtu atspoguļošanai lieto formulu: ievadvārds + jūtu vārds + saturs. Ievadvārds mīkstina teikto. Ievadvārdu piemēri: *“Man izklausās..., Šķiet, ka jūs..., Es redzu, ka..., Es dzirdu jūs sakām...” u.c.*

²⁸ Landmane, D., Rinkevics, A., Eināts, K. (2015) Policista rokasgrāmata darbā ar cietušajiem. Rīga: Valsts policija, 35.–43. lpp.

7. tabula: Jūtu vārdu piemēri.

Bēdīgs	Šokēts	Satriekts
Nelaimīgs	Sasprindzis	Bezizejas sajūtā
Nomākts	Nobijies	Izmisis
Iztukšots	Uztraucies	Sašutis
Bezspēcīgs	Noraizējies	Nikns
Vainīgs	Sāpināts	Dusmīgs
Aizvainots	Vīlies	Aizkaitināts
Pazemots		

Saturs ir tas, par ko cilvēks tā jūtas. Jūtu atspoguļošanas piemērs: *“Ja es pareizi sapratu, jūs jūtaties pazemota par to, ka jūsu māte par jums sūdzējās bāriņtiesā.”*

Lai veiksmīgi lietotu jūtu atspoguļošanas formulu, speciālistam ir jātrenē sava emocionāla inteliģence un vārdu krājums emociju nosaukumiem.

Jautājumu uzdošana – tiešu jautājumu uzdošana var izklausīties uzbrūkoši, cilvēks var sajerties kā nopratināšanā policijā. Tāpēc pastāv veidi, kā mīkstināt jautājumus. Piemēram, lietot pārfrazēšanu jautājuma uzdošanas sākumā:

- pārfrazējiet, ko esat sapratis: *“Jūs minējāt, ka vērsāties pēc palīdzības slimnīcā.”*;
- uzdodiet jautājumu: *“Man nav īsti skaidrs, kāds bija slēdziens no ārsta?”*.

Tāpat ir nepieciešams parūpēties par vietu, kur notiek saruna (sk. tabulu Nr. 8), lai to neviens nevarētu iztraucēt ar atnākšanu vai telefona zvanu. Klientam, runājot par emocionāli sāpīgām tēmām, ir svarīgi pilnībā fokusēties uz sarunu. Īpaši nozīmīgi, lai šajā vietā no vardarbības cietušajai personai nebūtu jāstāstas ar vardarbību veikušo personu.

8. tabula: Pirmā kontakta veidošana ar cietušo.

Komunikācijas struktūra (1. līmenis)	Piemēri	Komunikācija, kas orientēta uz cietušā vajadzībām tikt atbalstītam, sadzirdētam, būt drošībā (2. līmenis)
Sagatavošanās kontaktam, piemērotu apstākļu organizēšana	Parūpējieties, lai sarunas vide ir organizēta tā, ka sarunu nav iespējams iztraucēt ar telefona zvanu vai citu cilvēku klātbūtni, jo stāstīt par vardarbību klientam traucē kauns u.c. emocijas, un speciālistam ir jāorganizē vide, kur iespējams justies droši un uzticēties	

Tabulas turpinājums 54. lpp.

<p>Kontakta uzsākšana:</p> <ul style="list-style-type: none"> • iepazīšanās; • informēšana par tikšanās mērķi, iemesliem. 	<p>“Labdien! Mani sauc Maija Bērziņa. Esmu Olaines Sociālā dienesta sociālā darbiniece.”</p> <p>“Vai jūsu vārds ir...?”</p> <p>“Jūs mums zvanījāt...”/ “Mēs saņēmām ziņojumu no policijas par jūsu situāciju un vēlējamies ar jums to apspriest.”</p>	<p>“Man šķiet, ka jūs izskatāties satraukts. Lūdzu, apsēdieties te, mūsu saruna aizņems 20 minūtes.”</p> <p>“Man izskatās, ka jums ir nepatīkami dzirdēt, ka ir atnācis ziņojums no policijas, tomēr mans mērķis ir nevis jūs nosodīt, bet gan palīdzēt.”</p>
<p>Cietušā brīvais stāstījums par notiekošo</p> <p>Pārfrazēšana</p> <p>Precizējošo jautājumu uzdošana</p> <p>Atvērtie jautājumi: “kas?”, “ko?”, “kā?”, slēgtie jautājumi: “kad?”, “kur?”. Neuzdot jautājumu “kāpēc?” – jo uz to cilvēks nespēj atbildēt un tajā skan nosodījums.</p> <p>Dzirdētā kopsavilkums (apkopojiet visu dzirdēto, noskaidrojiet cietušā vajadzības, vēlmes attiecībā uz jūsu tālāko rīcību)</p>	<p>“Lūdzu, izstāstiet man vairāk par to, kas notiek./Izstāstiet, lūdzu, man, kas ir noticis.”</p> <p>“Tātad, jūs teicāt, ka viņš paņēma nazi...”</p> <p>“Bērni sāka kliegt... Un kas notika tālāk?”</p> <p>“Jūs teicāt, ka bērni bija mājās. Sakiet, lūdzu, kur īsti viņi bija brīdī, kad vīrs jums uzbruka?”</p> <p>“Man ir svarīgi saprast, vai jūs bijāt vērsusies policijā pēc šī incidenta?”</p> <p>“Jūs minējāt, ka esat viena ar trīs bērniem. Man nav īsti skaidrs, vai ir kāds no jūsu tuviniekiem, kurš varētu jūs šobrīd atbalstīt?”</p> <p>“Tātad, ja es pareizi jūs esmu sapratis, vīrs jums iesita, kad bērni gulēja, jums bija lauza roka, bet jūs nolēmāt nevērsties policijā, jo jums palika bail no vīra atriebības.”</p> <p>“Jūs sakāt, ka gribētu psihologa palīdzību?”</p>	<p>Emociju atspoguļošanas lietošana pie intensīvām jūtām visas sarunas laikā ar mērķi iedrošināt klientu, veidot emocionālu saikni, līdzsvarot emocijas:</p> <p>“Es redzu, ka jūs raudat.. Man šķiet, ka jūs jūtaties nomākta par savu ģimenes situāciju. Par vīra pāridarījumu tiešām nav viegli runāt, bet es esmu gatava jūs uzklausīt.”</p> <p>“Es sadzirdu raizes jūsu balsī, par to, ka mēs varētu ziņot bāriņtiesai. Man ir svarīgi, lai jūs mums uzticētos. Mūsu mērķis ir jums un jūsu bērniem palīdzēt.”</p> <p>“Man šķiet, ka jūs sevi vainojat par notikušo. Tomēr vīra agresijai nav attaisnojumu.”</p> <p>“Man liekas, ka jūs jūtaties izmisusi par ilgstošo vardarbību no vīra puses.”</p>

Tikšanās nobeigums. Informēšana par tālāku lietas attīstību	“Mums ar jums jātiekas reizi divās nedēļās, lai redzētu, kā virzās lieta.”	
Par cietušā iespējām saņemt palīdzību	“Mēs jums piešķirsim 10 psihologa konsultācijas, tomēr, iespējams, būs jāgaida rindā aptuveni mēnesi.”	
Atbildes uz cietušā jautājumiem sociālajam darbiniekam	“Jūs teicāt, ka vēlaties psihologa palīdzību, tomēr man izskatās, ka jums būs jānoformē pagaidu aizsardzība, lai jūs justos drošībā.”	
Ieteikumi vērsties citās institūcijās, kur cietušajam var palīdzēt	“Vai jums ir kādi jautājumi man, pirms mēs atvadīsimies?” “Es raizējos par jūsu pašsajūtu. Ja jums paliek slikti, lūdzu, zvaniet uz “Skalbes” diennakts uzticības tālruni 67222922, kur varēsiet saņemt atbalstu.”	

Avots: Landmane D, Rinkevics, A., Eināts, K., (2015) *Policista rokasgrāmata darbā ar cietušajiem*

2. KONTAKTA VEIDOŠANA AR VARDARBĪBU VEIKUŠU PERSONU (SK. TABULU NR. 9)

Ja vardarbību veikusi persona ar sociālo darbinieku jau sadarbojas, tad nav nepieciešama zemāk minētā stratēģija. Šis norādes var palīdzēt tādos gadījumos, ja persona izturas agresīvi, noliedzīgi vai manipulatīvi (arī gadījumos, kad persona nav veikusi vardarbību, vai arī nav zināms, vai ir to veikusi).

Sarunā ar agresīvu cilvēku:

- neattaisnojieties un neuzbrūciet;
- nedominējiet, bet vadiet sarunu;
- neuztveriet personiski;
- nosauciet klienta jūtas, mēģiniet izprast viņa vajadzības, kas slēpjas aiz jūtām;
- aplieciniet, ka esat sadzirdējis klientu;
- paskaidrojiet savu viedokli, kad emocionālais saspīlējums mazinājies;
- pajautājiet, ko var izdarīt pašlaik, lai uzlabotu situāciju. Koncentrējieties uz problēmu, nevis uz cilvēku.

3. DARBS AR VARDARBĪBĀ CIETUŠO PERSONU, KAS ATRODAS NOLIEGUMĀ

Ir gadījumi, kad no vardarbības cietusi persona var noliegt pastāvošo vardarbību pret viņu. Iemesli tam var būt dažādi: bailes, kauns, vainas izjūta, neuzticēšanās iesaistītajām institūcijām, kā arī bezcerības un

bezpēcības izjūta, bailes, ka viņam var atņemt bērnus. Ir gadījumi, kad no vardarbības cietušajai personai nepieciešams ilgstošs psiholoģiskās rehabilitācijas periods, lai apzinātos, ka piedzīvotais ir vardarbība. Reizēm cilvēki ne tikai neatpazīst pret tiem vērstu vardarbību, bet arī nevēlas to atzīt, piemēram, tāpēc, ka tas šķiet pārāk sāpīgi un sabrūk mīlestības, attiecību vai ģimenes ilūzija. Speciālistam, strādājot ar vardarbībā cietušu personu, kas atrodas noliegumā, jāapzinās savas iespējamās pretrunīgās emocijas un jāuzmanās no savām dusmām, nosodījuma, vainošanas, kaunināšanas vai arī bezspēcības jūtu paušanas klientam.

Sarunā ar vardarbībā cietušu personu noliegumā:

- nesteidzieties, nomierinieties un pārtrauciet sarunu, ja klients noliedz vardarbību un apgalvo, ka viss ir kārtībā;
- esiet mierīgs, bet uzstājīgs: *“Man nav vienlīga, kas ar jums notiek, tāpēc jums jāpastāsta man atklāti.”*;
- mēģiniet saprast situāciju detalizēti – tas neļaus klientam slēpties aiz vispārīgām frāzēm;
- lietojiet jūtu atspoguļošanu: *“Vai es pareizi saprotu, ka jūs jūtaties nobijusies stāstīt man plašāk par to, kas ir noticis tajā vakarā?”*;
- cikliski atgriezieties pie tiem pašiem jautājumiem: *“Man svarīgi saprast, no kurienes jums ir šis zilums?”* u.c. – “bojātās plates” modelis;
- atklāti, bet mierīgi pasakiet, ka neticat: *“Es šaubos, ka tādu zilumu var dabūt kritot.”*;
- mierīgi konfrontējiet ar citiem faktiem: *“Jūs sakāt, ka viss ir kārtībā, tomēr kaimiņi izsauca policiju.”*;
- ja cietušais turpina noliegt un neizdodas uzsākt atklātu sarunu, iedodiet līdzīgu bukletu par vardarbību un iedrošiniet vērsties pēc palīdzības, kad cilvēks sajūtīs nepieciešamību: *“Es tomēr par jums raizējos. Te būs informācija par palīdzību vardarbības gadījumos. Lūdzu, droši vērsieties pie manis, ja jums tas būs nepieciešams.”*;
- atcerieties, ka jūs varat piedāvāt palīdzību cilvēkam, bet nevarat viņu izglābt;
- **ja situācijā ir iesaistīti bērni, ir nepieciešams rīkoties aktīvi, ziņot bāriņtiesai vai policijai!**

4. ŠĶĒRŠĻI KONTAKTA VEIDOŠANĀ AR CILVĒKIEM

Veiksmīgu psiholoģisku kontaktu ar cilvēkiem var izveidot tāds speciālists, kurš labi spēj apzināties sevi – novērot un atpazīt savas emocijas un jūtas, nepieciešamības brīdī tās vadīt, neļaut savām personiskajām nostādnēm ietekmēt savu profesionālu darbību. Šādā darbā ar sevi ir jāiegulda resursi – laiks, nauda, gatavība mācīties, jo slīpēt profesionālu pozīciju vislabāk var palīdzēt supervīzijas, psihoterapija, profesionālās apmācības, arī apzinātības prakse.

Daži no iespējamiem šķēršļiem saskarsmē:

- **pārsteidzīgie secinājumi** – strādājot ar vardarbībā iesaistītajām pusēm reizēm speciālists saskaras ar informācijas trūkumu vai neziņu, tāpēc ir svarīgi turpināt meklēt faktus, kas palīdzētu noskaidrot situāciju, nevis aizvīdot nezināmo ar stereotipiem, aizspriedumiem u.c. pārsteidzīgiem secinājumiem. Piemēram, jāuzmanās uzskatīt, ka sieviete pati izprovocējusi konfliktu vai, ka vīrietis noteikti ir varmāka, ja sieva par viņu sūdzas. Nepārdomāti vērtējot cilvēkus, mēs nevaram viņiem palīdzēt. Jāuzmanās arī no pārliedzīgām simpātijām, jo nereti tieši vardarbību veikusi persona spēj veidot par sevi pozitīvu priekšstatu svešiem cilvēkiem, savukārt no vardarbības cietusi persona, pārdzīvojot intensīvās emocijas, izmisumu, kaunu, var izskatīties neadekvāta un nepatīkama;
- **vainošana** – darbā ir jāievēro neitrāla pozīcija, jāuzmanās no noteiktu lomu ieņemšanas, piemēram, “policista/prokurora” lomām. Ja rodas vēlme vainot klientu, jāpajautā sev, kas notiek – varbūt tiek piedzīvotas dusmas vai ir grūti pieņemt kādu informāciju? Vainošana var

provocēt sekundāru viktimizāciju – atkārtotu cilvēka psiholoģisku traumēšanu, kurš jau tā, iespējams, ir traumēts savā personiskajā dzīvē;

- **personiskās emocijas** – strādājot ar vardarbību, katrā cilvēkā var rasties dažādas personiskas emocijas – bailes, dusmas, riebums, žēlums, taisnīguma izjūta u.c. Ir ļoti svarīgi tās savlaicīgi apzināties, lai emocijas neaktualizētos profesionālajā kontaktā ar klientu, – profesionālā loma ir jānodala no personiskās pozīcijas. Ja ir grūti tikt galā ar savām emocijām, var palīdzēt supervīzija, psihoterapija vai kolēģu atbalsts. Jāapzinās, ka ir normāli tā justies, tomēr nevar ļaut jūtām ietekmēt darba situāciju;
- **glābšanas trīsstūris** – jebkuram profesionālim, kas strādā ar cilvēkiem, jāuzmanās no noteiktām destruktīvām lomām – glābējs, agresors, upuris. Līdzīgi kā vardarbībā iesaistīti cilvēki var gadiem cirkulēt šajā trīsstūra slazdā, tajā var iekrist arī speciālisti, kas cenšas palīdzēt, ja savlaicīgi nenoskaidro savas palīdzības robežas un neapzinās savas emocijas, īpaši vēlmi žēlot, vēlmi nosodīt, vēlmi justies nozīmīgam, palīdzot. Reizēm klienti neapzināti cenšas ievilkt speciālistu šādā trīsstūrī, piemēram, kad pozicionē savu bezspēcību. Speciālistam katrā atsevišķā gadījumā jāvērtē atšķirt, kur klients varētu būt objektīvi bezspēcīgs, bet kur viņš ir jāstiprina, lai pats aktīvāk uzņemtos atbildību par savu dzīvi;
- **augstprātīga vai pārlietu formāla pozīcija** – jebkurā smagā dzīves situācijā klientam ir nepieciešams, pirmkārt, cilvēcisks kontakts un tikai pēc tam dokumentu kārtošana, līdz ar to sociālajam darbiniekam jāuzmanās no slēpšanās aiz formāla statusa, lomas, jācenšas būt pietiekoši elastīgam, iecietīgam. Reizēm aiz formālas lomas cilvēki slēpj savu nogurumu un citas traucējošas emocijas. Ja darbs ar cilvēkiem vairs nesagādā gandarījumu, var draudēt izdegšana. Tas nozīmē, ka jāvelta laiks rūpēm par sevi;
- **bezpēcības paušana** – bezspēcība no speciālistu puses, tāpat kā citas pārmērīgas emocijas (tā saucamā pārreaģēšana), var nobiedēt klientu, atņemt viņam pēdējo cerību un spēku. Jebkurā situācijā ir jāmeklē iespējami konstruktīvi risinājumi. Ja speciālists nesaskata palīdzības iespējas, jāapmeklē supervīzija vai jākonsultējas ar kolēģiem.

9. tabula. Sarunas stratēģija ar agresīvu vai manipulatīvu klientu (balstīts uz motivējošās sarunas stratēģiju Minesotas programmas atkarīgajiem).

Komunikācijas struktūra	Piemēri
Saruna ir jāplāno, tai jāsaprotas	Jādomā par telpu, konkrētu laiku, rakstiski jāapkopo konkrētas situācijas, kurās izpaudusies problemātiskā uzvedība, pirms sarunas nepieciešams apzināt konkrētus palīdzības saņemšanas veidus
Rūpīgi jāizsver personīgās drošības jautājumi	Speciālistam ir jāapzinās sava profesionālā loma, jo tā nav saruna starp, piemēram, bailīgu sievieti un agresīvu vīrieti, bet starp sociāla dienesta profesionāli un klientu. Tomēr jāapzinās arī savi ierobežojumi, nav jārunā ar cilvēku, kurš ir alkohola vai citu apreibinošu vielu ietekmē, kuram ir iespējami tāda veida psihiski traucējumi, kas sarunas brīdī var apdraudēt speciālistu, kurš pēc novērojumiem, sāk izturēties pārlietu impulsīvi. Sociālajam darbiniekam ir jāvērtē par savu drošību – blakus jābūt kolēģiem, kas gatavi palīdzēt, nepieciešamības gadījumā jāizsauc policija, klientu nedrīkst laist sev tuvu pie galda – viņam jāpasēžas adekvātā attālumā. Svarīgi ir viegli pieejamā vietā neturēt asus vai citus bīstamus priekšmetus, lai klients dusmu brīdī tos nesaņemtu. Savlaicīgi jāapmeklē supervīzija, lai saprastu precīzāk, ko darīt sarežģītākos gadījumos.

Tabulas turpinājums 58. lpp.

Jābūt gatavam uzņemt sarunas vadību	Tas jādara mierīgi, pārliecināti, jābūt gatavam klientu konfrontēt, izrādīt stingrību, ja tāda nepieciešama
Jānosauc sarunas mērķis	<i>“Mēs nākamo stundu runāsim par to, kā es (kā sociāla dienesta speciālists) redzu jūsu izturēšanos un situāciju.”</i>
Jānosauc visas konkrētās situācijas, to sekas un ietekme (kādos datumos, ko konkrēti darīja un kādas sekas atstāja, kāda ir pieejama informācija no policijas, psihologu vai citu speciālistu/iedzīvotāju ziņojumiem)	<i>“Es esmu saņēmusi informāciju no policijas un atzinumu no psihologa, kur minēts ka 3. novembrī, kā arī 5. decembrī jūs esat iesitis sievietei bērnu klātbūtnē. Mums ir jāizrunā šī situācija, lai mēs varētu saprastu, kā to iespējams mainīt. Jūsu interesēs šobrīd ir sadarbošanās ar mūsu institūciju.</i>
Klientu var papildus iedrošināt	<i>“Kā cilvēks es saprotu, ka jums ir smagi šobrīd te atrasties un par šo situāciju runāt, tomēr kā speciālists esmu atbildīgs par darba rezultātu, un mums šodien ir jāvienojas.”</i>
Precīzi, stingri, bet mierīgi un savaldīgi reaģēt uz pretestību un noliegumu (atpazīt, nosaukt, atteikties tajā iesaistīties, neļauties provokācijām, vajadzības gadījumā pārņemt sarunas vadību)	Te ir vairāki iespējamie varianti, kas jāpielāgo situācijai: <i>“Izskatās, ka manis teiktais par jūsu uzvedību jums šķiet nepatīkams, un jūs dusmojieties uz mani par to, ko es to saku, tāpēc šobrīd mēģināt attaisnoties/manipulēt/draudēt/žēloties/izlikties, ka nesaprotat mani/mainīt sarunas tēmu utt.</i>
Lietojiet jūtu atspoguļošanas formulu, atspoguļojot agresīvā/manipulatīvā cilvēka uzvedību. Klienta destruktīvās darbības mērķtiecīgā atspoguļošana (atpazīšana un nosaukšana vārdos) var palīdzēt viņam apzināties, ko viņš dara, parāda, ka jūs kā speciālists tam nepakļaujaties, un dod iespēju destruktīvās darbības intensitāti mazināt vai to apstādināt	Šāda uzvedība nekādi neatrisina situāciju, un es vēlos, lai jūs (nosaukt nepieciešamo): <ul style="list-style-type: none"> • uzklausītu reālus faktus, kurus es izklāstu; • apsēstos un pārtrauktu kliegt; • piedāvātu savu risinājuma variantu; • izvēlētos manus piedāvātus variantus; • u.c.
Klients ir jābrīdina par robežu neievērošanas sekām un ir jāspēj tās realizēt, lai tie nav tukši vārdi (<u>lietot tikai agresīvas, manipulatīvas, robežas pārkāpjošas uzvedības gadījumā, kad tā kaitē citiem</u>)	<i>Mums ir jāizvēlas sadarbības veids, pretējā gadījumā es uzskatīšu, ka jūs neesat ieinteresēts un motivēts situācijas risināšanā.</i> <i>Jums ir jāpārstāj kliegt un jāapsēžas, pretējā gadījumā es izsaukšu apsargu.</i> <i>Jums ir jāievēro sociālā dienesta iekšējie noteikumi, pretējā gadījumā es nevarēšu iedziļināties jūsu situācijā.</i>

Informēt par nepieciešamību pieņemt tūlītēju lēmumu par konkrētu rīcību	<i>“Mums šobrīd ir jāvienojas, ko konkrēti jūs darīsiet problēmas risināšanai. Es uzskatu, ka jums nekavējoties jāvienojas par vizīti pie atbilstošā speciālista (nosaukt konkrēti), jo es redzu, ka jūsu spējas tikt galā pašam ir izsmeltas.”</i>
Jānosauc sankcijas – sekas	<i>“Es vēlos jūs informēt par to, ka ja jūs šobrīd neuzsāksiet risināt savas grūtības, tad es kā speciālists esmu pieņēmis lēmumu (nosaukt konkrēti)...”</i>
Vienošanās par rīcības plāna tūlītējas realizēšanas uzsākšanu	<i>“Tātad mēs vienojāmies, ka jūs apmeklēsiet dusmu kontroles grupu vīriešiem un pierakstīsieties pie narkologa vizītē, lai mēs varētu turpināt sadarboties un meklēt jums piemērotu risinājumu. Grupai un narkologam es piedāvāju jums piezvanīt tepat kabinetā, lai mēs varētu piefiksēt apmeklējuma datumus.”</i>
Jāvienojas par to, kā tiks sniegta atgriezeniskā saite	<i>Speciālistam ir jābūt gatavam realizēt visas minētās sekas, ja klients nav izpildījis savas puses saistības</i>

Pašpalīdzības veidi, ja rodas pārmērīgas emocijas: Pajautājiet sev, vai neesat iekritis kādā ierobežojošā priekšstatā par darbu ar klientiem. Tas var izraisīt bezspēcības sajūtu, neapmierinātību gan ar sevi, gan ar apkārtējiem:

- *“Man ir obligāti jābūt veiksmīgam ar jebkuru klientu.”;*
- *“Klienta pienākums ar mani sadarboties un augsti novērtēt visu, ko es daru.”;*
- *“Ja intervences process nav tāds, kādu es gaidīju, tas ir tikai manu kļūdu dēļ.”*

Atbrīvojieties no vēlmes būt perfektam, darbā ar vardarbību nepastāv ideālu risinājumu. Brīvākā brīdī aizveriet acis un mēģiniet koncentrēties uz ieelpu un izelpu. Tad pievērsiet uzmanību fiziskajām sajūtām ķermenī – sasprindzinājuma un atslābuma vietām. Pajautājiet sev – kā es tagad jūtos? Nevērtējiet savas sajūtas un emocijas, vienkārši novērojiet un apzinieties.

Rakstiet dienasgrāmatu, kurā varat izpaust visas savas emocijas un domas. Ja nepieciešams, uzzīmējiet savas emocijas, uztaisiet kolāžu vai izdejojiet tās.

Meklējiet savu atbalsta personu, kura ir gatava saprast, uz klausīt. Nepalieciet viens ar smagiem pārdzīvojumiem, neizolējiet sevi. Apziniet atbalsta cilvēku sarakstu – tuvi kolēģi, labi draugi, ģimene u.c.

Padomājiet par savu dzīvesveidu – cik regulāri noslogojat ķermeni, vai pietiek miega, vai ēdiens ir kvalitatīvs un veselīgs. Uzņemieties atbildību par sevi, jo, lai palīdzētu citiem, jābūt veselīgam, jābūt pirmskait, par sevi!

Jā jūtaties pavisam slikti, nenosodiet sevi. Mēģiniet ar līdzjūtību sarunāties ar sevi iekšēji. Piemēram: “Man ir sāpīgi to izjust. Reizēm cilvēki tā jūtas. Es esmu pret sevi saudzīgs un saprotošs. Es esmu tā vērts, lai izturētos pret sevi ar līdzjūtību. Mēģināšu just sevi līdzī, cik vien tas būs iespējams.”

2.5. SOCIĀLĀ DARBINIEKA UN KLIENTA RESURSI DARBĀ AR VARDARBĪBU VEIKUŠU UN NO VARDARBĪBAS CIETUŠU PERSONU

2.5.1. Resursi sociālajam darbiniekam

1. SOCIĀLĀ DARBINIEKA PERSONĪBA

Sociālais darbinieks izmanto savu personību kā resursu: jo labāk sociālais darbinieks pazīst un izprot sevi un savu pieredzi, jo adekvātāk spēj pieņemt lēmumus darbā ar klientu un apzinātāk pielietot sevi kā šīs profesijas instrumentu. Sociālais darbinieks var radīt izmaiņas jebkurās palīdzošajās attiecībās. Sociālā darbinieka kompetence, ko veido zināšanas, prasmes, attieksmes u.c. rādītāji, ir profesionāla instrumenti sociālo pakalpojumu nodrošināšanā. Sociālais darbinieks pats par sevi kā resurss ir noderīgs tad, ja viņam piemīt tādas īpašības, kā empātija – spēja iejusties otra cilvēka situācijā; cieņa – beznosacījuma pozitīva attieksme pret otru; autentiskums – spēja būt dabiskam, iejūtīgam un atsaucīgam; paškontrolē – spēja pārvaldīt savas domas, jūtas, žestus, uzvedību; atbildības pilna pašapziņa – māka paust domas un jūtas tā, lai neaizskartu otra cilvēka cieņu un ievērotu otra cilvēka tiesības. Šīs personības iezīmes un profesionalitāte vai tās trūkums ietekmē to, vai sociālais darbinieks ar savām spējām var sniegt palīdzību, vai arī šo spēju trūkums var radīt barjeru starp klientu un viņu. Jo labāk sociālie darbinieki apzināsies, kā viņu uzskati, uztvere un uzvedība var ietekmēt profesionālās attiecības, jo apzinātāk tie izvēlēsies, kā ietekmēt palīdzošās attiecības, kurās ir iesaistīti.

2. INSTITŪCIJA, KURĀ STRĀDĀ SOCIĀLAIS DARBINIEKS, UN TĀS PIEDĀVĀTIE PAKALPOJUMI

Darbs ar individuāliem gadījumiem, iekļaujot dažādus papildu resursus – institūcijas specifiku un prestižu, dažādos konkrētā institūcijā pieejamos pakalpojumus un profesionāļus, finansiālos un materiālos resursus, metodes, dokumentāciju, individualizētu pieeju utt.

3. KLIENTS KĀ RESURSS

Klients ir viens no visnozīmīgākajiem sociālā darbinieka resursiem: klienta personība, rakstura stiprās puses, zināšanas, motivācija, panākumi, klienta sociālais tīklojums un funkcionālās attiecības ar citām personām utt.

4. PAKALPOJUMU SISTĒMAS TĪKLS

Šo sistēmu veido dažādas institūcijas, organizācijas, kuras piedāvā klientiem pakalpojumus. Būtisks ir sociālo institūciju un sociālo pakalpojumu nodrošinājums, un pieejamība (informatīvā, fiziskā, finansiālā, tiesiskā, emocionālā), padarot viegli pieejamas tās sociālās institūcijas, kuras ir atbildīgas par pakalpojumu sniegšanu.

5. FINANSIĀLIE UN MATERIĀLIE RESURSI

Nozīmīgs resurss sociālajā darbā ir gan tie finansiālie un materiālie resursi, kuri pieder klientam, gan tie finansiālie un materiālie resursi, ar kuriem var leģitīmā veidā rīkoties vai piesaistīt sociālais darbinieks. Šo resursu apjoms un piekļuve tiem bieži ir atkarīga no pašvaldības vai institūcijas, kurā sociālais darbinieks strādā.

6. NORMATĪVIE AKTI, KLIENTA TIESĪBAS UN INFORMĀCIJA

Normatīvie akti nosaka iespēju katram saņemt profesionālu un kvalitatīvu sociālā darbinieka atbalstu sociālo problēmu risināšanā. Savukārt no informētības līmeņa ir atkarīgas cilvēka iespējas kontrolēt sociālo dzīvi un piekļūt sabiedrības kopējiem labumiem. Bet no tā, cik veiksmīgi sociālais darbinieks spēs izmantot informācijas ieguves un sniegšanas līdzekļus, atkarīgas klientu iespējas ietekmēt savas un sabiedriskās dzīves norises, tāpēc, attīstoties tehnoloģijām, arī sociālajiem darbiniekiem jāspēj iet līdzi laikam, lai visefektīvāk varētu palīdzēt klientam. Savas kompetences paaugstināšanai un kā informācijas ieguves un aprites veidus sociālais darbinieks var izmantot: preses izdevumus (valsts, pašvaldības), bukletus, televīziju un radio, internetu un datu bāzes, konferences un seminārus, apmācības, nacionālos un starptautiskos apmaiņas projektus un labās prakses un pieredzes piemērus, citu profesionāļu zināšanas, prasmes un pieredzi utt.

7. CITI IESAISTĪTIE PROFESIONĀĻI

Sociālie darbinieki vienas institūcijas ietvarā vai, sadarbojoties ar citas institūcijas pārstāvošiem dažādu jomu profesionāļiem, bieži veido starpdisciplināru vai starpprofesionāļu komandu, ņemot vērā to, ka klienti var prezentēt vairākas problēmas, kuru risināšanā jāpiesaista vairāku jomu profesionāļi. Tas nozīmē, ka, jo lielāka ir dažādība komandā (katra profesionāļa stiprās puses, jomai raksturīgās kompetences, pieredze, informācijas apstrādes un darba metodes), jo pilnvērtīgāks un labāks rezultāts. Veidojot sadarbību ar citiem profesionāļiem, kā arī komandas darbā, ir būtiski apzināties, ka tiek veidota profesionāla komanda, kas efektīvi darbosies klienta interesēs un vēlamo mērķu sasniegšanā.

8. VALODA

Svarīgs resurss ir sociālā darbinieka valodu zināšanas un valoda kā saziņas instruments, prasme veidot saskarsmi ar klientu, sadarboties ar citiem profesionāļiem un varas pārstāvjiem, izkopt valodas stilu, spēt pamatoti argumentēt viedokli. Sociālajam darbiniekam jāprot piemērot sava valoda un runas stils atbilstoši noteiktās situācijas auditorijai, saziņā ar profesionāļiem lietojot profesionālu valodu, savukārt saziņā ar klientu lietojot klientam saprotamus terminus un jēdzienus, un, saziņā ar specifisku mērķa grupu lietojot vienkāršu valodu. Sociālajam darbiniekam ir svarīgi pārzināt dažādu subkultūru, sabiedrības slāņu, etnisko minoritāšu tradīcijas un valodas īpatnības. Būtiska ir arī prasme ieklausīties un sadzirdēt klienta teiktā patieso jēgu viņa personības un vides kultūras kontekstā. Ar valodu ir saistīta arī prasme dokumentēt un sniegt rakstisku informāciju atbilstoši noteiktam mērķim – sociālajam darbiniekam ir jāprot rakstiskā veidā gan konstruktīvi un sistemātiski, gan emocionāli uzrunājoši paust domas, pielāgojot rakstīto tekstu adresātam.

9. SUPERVĪZIJA

Supervīzijas laikā sociālajam darbiniekam tiek nodrošināts atbalsts un palīdzība ar profesionālo darbību saistīto grūtību risināšanā. Supervīzijas laikā profesionālis nodrošina konsultatīvu atbalstu sociālajam darbiniekam ar mērķi uzlabot viņa profesionālo kompetenci un sniegt emocionālo atbalstu, lai paaugstinātu darba kvalitāti. Supervizora un supervizējamā mijiedarbības vai sadarbības procesa mērķis ir supervizējamā profesionālā attīstība. Supervīzijas laikā tiek attīstītas darbinieku prasmes, nodrošināta pieredzes, zināšanu un informācijas apmaiņa, meklēti risinājumi problēmsituācijām darbā utt.

10. BRĪVPRĀTĪGIE PALĪGI

Brīvprātīgais sociālā darba kontekstā ir problēmā neiesaistīta persona, kas atbilstoši savām pilnvarām brīvajā laikā iesaistās klienta sociālās problēmas risināšanā, par to nesaņemot atlīdzību. Brīvprātīgos, visbiežāk kā resursu, var izmantot dažādu pasākumu organizēšanā un vadīšanā, ideju un priekšlikumu ierosināšanā, problēmu noteikšanā, dažādu tehnisku un praktisku uzdevumu veikšanā, datu vākšanā un apkopošanā, darbu plānošanā un koordinēšanā, nodrošinot rekreatīvo un citas funkcijas.

2.5.2. Resursi klientam

Liela nozīme veiksmīgai sadarbības plānošanai un norisei ir pēc iespējas objektīvāka klienta – no vardarbības cietušās un vardarbību veikušās personas – resursu izvērtēšanai. Būtiski ir noskaidrot klienta vecumu, attīstības, intelekta un kultūras līmeni, iegūt informāciju par ikdienas vidi, vērtībām, uzskatiem, personības psiholoģiskajām īpatnībām, dzīves pieredzi, atbalsta sistēmu.

1. KLIENTA PERSONĪBA

Katrs cietušais traumatisku notikumu pārdzīvo dažādi. Psiholoģijas zinātnē tiek definēta traumas izturība jeb dzīves spēks (*resilience* no angļu val.) – cilvēks spēj adaptēties un atjaunot emocionālu līdzsvaru un izvairīties no potenciāli bīstamiem stresa efektiem. Dzīves spēks drīzāk ir dinamiska parādība, kas atkarīga no pārējā dzīves konteksta, nevis kāda stabila īpašība. Tomēr tiek izdalītas tādas spējas, kas uztur dzīves spēku: spēja risināt problēmas un plānot; orientācija uz mērķi; spēja konstruēt jēgu; orientācija uz rīcību. Kā vēl vienu svarīgu īpašību, kas pastiprina adaptācijas spējas, tiek izvirzītas komunikācijas prasmes, ekstraversija, kas cilvēkam palīdz nozīmīgos brīžos riskēt, meklēt palīdzību, saņemt atbalstu.

Citi zinātnieki runā par šādām īpašībām: autonomija un pašpaļāvība (spēja atgūt kontroli, veidot jēgu un veidot tādu dzīvi, kādu viņš vēlas); pozitīvā identitāte (spēja pozitīvi uztvert sevi); spēja adaptēties dzīves izaicinājumiem, spēja tikt ar tiem galā; spēja piedzīvot un tikt galā ar kompleksām emocijām; spēja izvairīties no negatīvām domām un aizmirst negatīvas emocijas, atmiņas.

Kopumā indivīdi ar lielāku dzīves spēku un traumas pārvarēšanas potenciālu tiek raksturoti kā optimistiskāki, emocionāli stabilāki un spējīgāki saskatīt savu dzīvi kā jēgpilnu.

Sociālie darbinieki, kas strādā ar cietušajiem, var palīdzēt cilvēkam personisko robežu un mērķu identificēšanā, problēmu risināšanā, nākotnes plānošanā.

Uz risinājumu fokusētā darba ieteicamie jautājumi, kas gan speciālistam, gan klientam var palīdzēt atpazīt resursus:

- jautājumi par izņēmumiem – fokusējās uz situācijām, kad indivīds spēj labāk sevi pasargāt (Kad bija reize, kad partneris tev mēģināja iesist, bet tu spēji pasargāt sevi? Kā tu nolēmi izsaukt policiju tā vietā, lai ļautu sev sist? Kad bija pēdējā reize, kad tu varēji atgriezties pie viņa, bet neizdarīji to?)
- jautājumi par tikšanu galā ar grūtībām (Kas tev palīdz turpināt turēties, neskatoties uz šo situāciju? Kas tev palīdz noturēt situāciju tā, ka lietas nepaliek sliktākas? Kā tu tiec galā ar pārmaiņām? (ja klients tādas jau uzsācis));
- novērtējuma jautājumi – sistēmā no 1 līdz 10 ballēm novērtē savas problēmas intensitāti; savu motivāciju sasniegt mērķus; savu progresu; savu pašpaļāvību;
- uz mērķi orientēti jautājumi – “brīnuma tehnika” (Iztēlojies, ka tu atgriezies mājās un notiek brīnums – tava problēma ir atrisināta. Kā tu zināsi, ka tas noticis? Kāda ir vismazākā pazīme, kas liks tev saprast, ka problēmas vairs nav?) – svarīgi ir klientam palīdzēt domāt par maziem, novērojamiem, konkrētās uzvedības modeļiem. (Kam ir jānotiek, lai maza daļa no brīnuma sāktu notikt jau tagad? Vai kaut kas tāds daļēji jau reizēm notiek? Ko tu vēlies sev un saviem bērniem pēc 6 mēnešiem?)
- uzdevuma jautājumi (Līdz nākamai reizei novēro un pastāsti, kas notiek tavā dzīvē, attiecībā! Ko Tu vēlies, lai tas turpinātu notikt?).

2. RAKSTURA STIPRĀS PUSES

Pētījumos par bērniem piemītošo dzīvesspēku somu pētniece Karkainena norādījusi, ka dzīvesspēcīgos bērnus raksturo augsta pašcieņa, kompetences izjūta, iekšējais kontroles loks, atvērtība jaunai pieredzei, kā arī verbālās spējas, savstarpējo attiecību veidošanas un problēmu risināšanas prasmes. Pētījumu rezultāti ļauj secināt, ka tiem zīdaiņiem, kam piemīt t.s. “grūtais temperaments” vai “lēni iesilstošais temperaments”, varētu būt grūtāk pārvarēt stresu nekā zīdaiņiem ar “vieglo temperamentu”. Pētījumi par pilngadīgajiem, kam piemīt dzīvesspēks, apraksta tos kā personas, kam raksturīga pašcieņa, ticība savai pašefektivitātei, problēmu risināšanas iemaņas un apmierinātība ar savstarpējām attiecībām.

Nozīmīga ir indivīda spēja izturēt dzīves izaicinājumus, atgūties no tiem un uzlabot garīgo veselību, kā arī sekmīgi adaptēties, pastāvot stresu izraisošiem dzīves notikumiem. Svarīgs resurss ir klienta pašnoteikšanās spēja, patstāvība un neatkarība, savukārt klientiem ar līdzatkarīgas personības iezīmēm būs grūtāk pārtraukt vardarbīgas attiecības un veidot patstāvīgu dzīvi.

3. ZINĀŠANAS UN PRASMES, INTELEKTA LĪMENIS

Specifisks resurss, ko būtiski apzināties, strādājot ar vardarbībā cietušām un vardarbību veikušām personām, ir klienta zināšanas un izpratne par vardarbības pretlikumīgo un antihumāno raksturu. Tas var būt izšķirošs faktors, lai griestos pēc palīdzības un pārtrauktu vardarbību. Personas ar augstāku intelektu labāk izprātis cēloņu un sekju principu, tādejādi spēs labāk kritiski izvērtēt un atpazīt potenciāli bīstamas situācijas, bet klientiem ar zemākām intelektuālajām spējām varētu būt nepieciešami atkārtoti skaidrojumi. Klienta zināšanas un prasmes dažādās dzīves jomās var būt atšķirīgas un nevienmērīgas. Te varētu izdalīt tādas jomas, kā veselības aprūpe, ikdienas dzīves organizēšana un nodrošināšana, budžeta plānošana. Klientiem ar bērniem būtiska ir izpratne par bērnu attīstību, vajadzībām un audzināšanu un prasmes to nodrošināt. Nozīmīgs resurss var būt klientu iegūtā izglītība – gan vispārējā, gan profesionālā, gan neformālā izglītība, praktiskā darba iemaņas, pieredze, gatavība nepieciešamības gadījumā apgūt jaunas profesionālās iemaņas.

4. FUNKCIONĀLAS ATTIECĪBAS AR CITĀM PERSONĀM (SOCIĀLAIS TĪKLOJUMS)

Pētījumi ir atklājuši, ka traumas radītā ietekme lielā mērā ir atkarīga no tā, vai no vardarbības cietusi persona var meklēt atbalstu, mierinājumu un drošību pie citām personām. Stipras savstarpējās saites, ticība, ka citi būs pieejami, ja nepieciešams, mazina nedrošības, bezpalīdzības un bezjēdzīguma sajūtu. Būtisks resurss ir paša klienta vēlme un spēja veidot kontaktu un uzturēt attiecības, nepieciešamības gadījumā lūgt palīdzību un to pieņemt. Lai gan pētījumi norāda uz ģimenes lielo nozīmi sociālā atbalsta sniegšanā, izvērtējot no vardarbības cietušās personas resursus, nepieciešams noskaidrot, vai tuvinieki ir lojāli klientam, kurš vēlas pārtraukt vardarbīgās attiecības. Sociālā atbalsta sistēmā liela nozīme var būt ģimenei, draugiem, kaimiņiem, vienaudžu grupai, kolēģiem, pedagogiem, nevalstisko organizāciju darbiniekiem.

5. FINANSIĀLIE UN MANTISKIE, KUSTAMIE UN NEKUSTAMIE LĪDZEKĻI

Pie šiem līdzekļiem pieskaitāmi klienta ienākumi, uzkrājumi, mājoklis un tā iekārtojums, sadzīves priekšmeti, līdzekļi ikdienas dzīves vajadzību nodrošināšanai.

6. VESELĪBA

Būtiski ir izvērtēt klienta veselības stāvokli, un veselības problēmu gadījumā – novērtēt, vai klients apzinās situāciju un interesējas par savu veselības uzlabošanu, uzturēšanu, kā arī – vai viņam ir pieejami resursi – naudas līdzekļi, informācijas, transports, infrastruktūra, pavadošā persona. Būtiski apzināt, vai klients ir motivēts ievērot ārstu rekomendācijas. Uzmanība jāpievērš gan fiziskajai, gan garīgajai veselībai.

7. INFRASTRUKTŪRA

Svarīgi noskaidrot, cik pieejama klientam ir nepieciešamā infrastruktūra, piemēram, specifiska nepieciešamā infrastruktūra māmiņām ar bērnu ratiņiem, cilvēkiem ar kustību traucējumiem vai redzes un dzirdes traucējumiem, piekļuve transportam, lai vispār nokļūtu līdz pakalpojumu saņemšanai, vai mājās ir centralizēta ūdens piegāde, kanalizācija, interneta pieslēgums, telefons un tīkla pārklājums, kā arī citi svarīgi aspekti, lai varētu veiksmīgāk saņemt pakalpojumus un uzlabot sociālo funkcionēšanu.

8. PIEEJA INFORMĀCIJAI UN PAKALPOJUMIEM, PIEMĒRAM, ATBALSTA GRUPĀM

Runājot ar klientu, jānoskaidro, vai ir pieejama informācija par vardarbību, palīdzības iespējām, vai pakalpojumi tiek piedāvāti dzīves vietā, vai ir alternatīva saņemt pakalpojumu ārpus dzīves vietas, ja klients, raizējoties par konfidencialitāti, to vēlētos saņemt citur, un vai ir pieejami sociālās rehabilitācijas pakalpojumi, atbalsta grupas.

9. SOCIĀLĀ DARBINIEKA PERSONĪBA

Šis ir būtisks resurss klientam, kuram bieži vien ir neliela veselīgu attiecību pieredze. Tādas iezīmes kā briedums, nekritiskums, taktiskums, cieņa pret cilvēkiem, empātija, atsaucība, ieinteresētība u.c., veidojot attiecības ar klientu, var motivēt viņu sadarboties un mainīt dzīves situāciju, kalpot kā paraugs, kā arī stiprināt klienta ticību sev.

2.6. ATBALSTA PAKALPOJUMI NO VARDARBĪBAS CIETUŠĀM PERSONĀM

Atbalsta pakalpojumi vardarbībā cietušām personām dalās formālajā un neformālajā atbalstā. Formālais atbalsts tiek definēts kā indivīdam nodrošināta bezmaksas vai noteiktas maksas sociāla, psiholoģiska, fiziska vai finansiāla palīdzība, ko sniedz organizētas grupas, organizācijas vai aģentūras, bet neformālo atbalstu veido gan ģimenes, gan līdzcilvēku, gan plašākas sabiedrības atbalsts un rīcība.

Formālais un neformālais atbalsts

No vardarbības cietušām personām iespējams saņemt dažāda veida formālo atbalstu. Valsts piedāvātais atbalsts ir pieejams visā Latvijas teritorijā, un parasti sociālajā dienestā strādājošie speciālisti ir kompetenti sniegt informāciju tā saņemšanai. Sociālajā darbā termins “atbalsts” nozīmē gan tīklojuma resursus, gan tādas palīdzības veidus, kā fiziskā, emocionālā komforta sniegšanu ģimenei, draugiem, kolēģiem un citiem iesaistītajiem.

Formālais atbalsts ir:

- atbalsta pakalpojumu sniegšana personu vajadzību apmierināšanai;
- materiālā un psihosociālā palīdzība personām, kas nespēj apmierināt savas pamatvajadzības un pārvarēt dzīves grūtības;
- dažādi resursi un palīdzības veidi.

Formālais atbalsts – palīdzība un pakalpojumi – ir atkarīgs no iespējām strādāt ar grūtībās nonākušo ģimeni visaptverošā veidā, vienlaikus paredzot iesaistīto pušu konkrētu rīcību (piemēram, izglītības, sociālā darba, veselības un citās jomās). Sociālā darba uzdevums ir rast iespējas uzlabot personas sociālo funkcionēšanu, – individuāli un grupās īstenojot aktivitātes, ņemot vērā viņu savstarpējās sociālās attiecības, kas ietekmē personas un vides savstarpējo mijiedarbību.

Formālā atbalsta ietvaros dažādus pakalpojumus (tajā skaitā arī sociālos pakalpojumus) sniedz valsts, pašvaldības, kā arī citas organizācijas (privātie uzņēmumi, nevalstiskās organizācijas, reliģiskās organizācijas).

Atbalsta veids/dimensijas ietver:

- instrumentālo atbalstu (laiks, nauda, darbs u.c.);
- emocionālo atbalstu (rūpes, sapratne, līdzjūtība);
- informatīvo atbalstu (padoms, informācija);
- novērtējumu, apstiprinājumu, atgriezenisko saiti un to kombinācijas.

Vardarbības gadījumos Latvijā ir pieejami gan atbalsta tālruni, gan specializēti pakalpojumi – gan no vardarbības cietušai personai, gan vardarbību veikušai personai.

Sociālās rehabilitācijas pakalpojumi no vardarbības cietušām personām ir pieejami cietušajiem noziedzīgā nodarījumā, ekspluatācijā, seksuālā izmantošanā, vai arī tiem, kas tikuši pakļauti vardarbībai vai jebkādam citām nelikumīgām, cietsirdīgām vai cieņu aizskarošām darbībām. Sociālās rehabilitācijas mērķis ir nodrošināt, lai persona spētu atgūt fizisko un psihisko veselību, kā arī integrētos sabiedrībā.

Kārtība, kādā no vardarbības cietušajiem bērniem un pieaugušajiem, kā arī vardarbību veikušām personām šajā gadījumā par valsts budžeta līdzekļiem nodrošināmi sociālās rehabilitācijas pakalpojumi (sk. pielikumu Nr. 4).

Neformālo atbalstu veido līdzcilvēku iniciatīvas, piemēram, ziedojot trūkstošās materiālās lietas vai palīdzot pieskatīt bērnus, kamēr cietušais vecāks kārtro formalitātes, vai sniedzot citu nepieciešamo atbalstu noteiktu problēmu risināšanai.

2.7. SOCIĀLĀ DARBA SPECIFIKA UN PROBLEMĀTIKA

Strādājot ar vardarbībā cietušiem un vardarbību veikušiem klientiem, jāņem vērā daži specifiski aspekti, lai sociālais darbs atbilstu visaugstākajiem standartiem, un sociālais darbinieks to arī turpmāk varētu veikt radoši un ar prieku. Šie aspekti pārsvarā attiecas uz vidi un apstākļiem, kādos sociālais darbinieks strādā, tāpēc svarīgi saprast, ka darba kvalitāti var ietekmēt dažādi faktori.

1. NESTABILA KOMANDA JEB LIELA DARBINIEKU MAINĪBA

Šis apstāklis nopietni ietekmē pašpalīdzības iespējas, īpaši tiem darbiniekiem, kuri ar vardarbības gadījumiem strādā nesen. Labu atbalstu gadījuma vadītājs var saņemt no komandas, kurai ir pietiekama pieredze gan profesionālā ziņā, strādājot ar gadījumiem, gan pieredze, sadarbojoties uzticamā un savstarpēji atbalstošā komandā.

2. PERSONISKĀS DROŠĪBAS TRŪKUMS

Apzinoties, ka sociālie darbinieki, kas strādā ar vardarbībā cietušām un vardarbību veikušām personām, daudz biežāk var tikt pakļauti emocionālās un pat fiziskās vardarbības riskam, nopietni jāplāno gan klientu pieņemšana, gan mājas apmeklējumi, īpaši izvērtējot iespēju apsekojumos doties divatā. Katrā gadījumā, protams, var tikt pieņemti individuāli risinājumi, paturot prātā, ka paša sociālā darbinieka drošība ir virzošais faktors, plānojot un realizējot sociālā darba intervences (sk. tabulu Nr. 10).

3. PAAUGSTINĀTS “LĪDZJŪTĪBAS NOGURUMS”

Līdzjūtības nogurums tiek definēts kā emocionāla iztukšošana, ko piedzīvo palīdzošajās profesijās strādājošie, parasti – aprūpējot smagus pacientus ar hroniskām vai progresējošām slimībām, vai arī tādas, kuri pārdzīvojuši traumatiskus notikumus. Speciālistam rūpīgi jāseko savai iekšējai kapacitātei tolerēt smagus vardarbības gadījumus, tāpat jāvēro kolēģi un savlaicīgi jāaktualizē situācijas, kad “līdzjūtības nogurums” sasniedzis savu kritisko robežu (hronisks nogurums, viegla aizkaitināmība, nesavaldība, dažādi psihosomatiski simptomi).

4. LIELS LIETU SKAITS

Ar vardarbības gadījumiem saistīto lietu emocionālā slodze nereti var izrādīties smagāka par ikdienišķajām sociālā darba lietām, tādēļ, lai izvairītos no izdegšanas riska, ir svarīgi savlaicīgi un godīgi pārdalīt lietas starp kolēģiem. Arī šīs problēmas risināšanā nepieciešams gan koleģiāls atbalsts no citiem sociālajiem darbiniekiem, gan izpratne un saprātīga vadība no dienesta vadītāju puses.

5. IEROBEŽOTA SPECIĀLISTU UN PAKALPOJUMU PIEEJAMĪBA

Dažādās pašvaldībās ir atšķirīgas iespējas gadījuma risināšanai piesaistīt nepieciešamos speciālistus un pakalpojumus. Šis apstāklis var nopietni ietekmēt gadījuma savlaicīgu atklāšanu, virzību un risināšanu. Tādēļ gadījuma vadītājam ir jābūt iespējai konsultēties ar kolēģiem un vajadzības gadījumā piesaistīt arī unikālus resursus, un izmantot radošus risinājumus.

10. tabula. Sociālā darbinieka drošības apdraudējuma riski un ieteikumi to novēršanai.

Sociālā darbinieka apdraudējuma riski darba vietā	Sociālā darbinieka apdraudējuma riski ārpus darba vietas apsekošanas laikā	Ieteikumi
Augsta riska klientu grupas – klienti ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, klienti ar atkarībām, klienti ar garīgu atpalcību, klienti pēc brīvības atņemšanas un ar kriminālu pārkāpumu vēsturē, klienta vardarbības vēsture un agresīvi klienti utt.	Augsta riska klientu grupas – klienti ar psihiskiem un uzvedības traucējumiem, klienti ar atkarībām, klienti ar garīgu atpalcību, klienti pēc brīvības atņemšanas un ar kriminālu pārkāpumu vēsturē, klienta vardarbības vēsture un agresīvi klienti utt.	Semināru/apmācību organizēšana darbam ar emocionāli un fiziski agresīviem klientiem; apsekojumu veikšana kopā ar kolēģiem vai policijas darbiniekiem; klienta vēstures pārzināšana; pasākumi psiholoģiskā apdraudējuma seku mazināšanai, novēršanai
Inficēšanās ar infekcijas slimībām risks; insekti	Inficēšanās ar infekcijas slimībām risks; insekti; netīrība; agresīvi mājdzīvnieki; bīstams mikrorajons, aplaupīšana	Uzlabojami aizsardzības instrumentu nodrošinājumā un organizējot klienta apsekošanu dzīvesvietā; pietiekošs individuālo aizsardzības līdzekļu nodrošinājums (aizsargcimdi, piparu gāzes baloniņš)
Aizsardzības instrumentu nepieejamība	Aizsardzības instrumentu nepieejamība	Pašaizsardzības līdzekļu nodrošinājums situācijās, kad apdraudēta drošība (drošības poga/pults; telefons ar SOS numuru u.c.)

Tabulas turpinājums 68. lpp.

Fiziskā vardarbība; seksuālā vardarbība; emocionālā vardarbība	Fiziskā vardarbība; seksuālā vardarbība; emocionālā vardarbība; nepiederošas un/vai alkohola un citu atkarību izraisošo vielu iespaidā esošas personas klienta dzīvesvietā	Pašaizsardzības līdzekļu izmantošana situācijās, kad apdraudēta drošība u.c.
Neatbilstoši aprīkota darba telpa	Neapgaismotas vārtrūmes, pagalmi, kāpņu telpas; traumu iespējamība; nelabvēlīgi laika apstākļi	Atbilstoši drošas darba vides prasībām aprīkota darba telpa; laika apstākļiem un videi atbilstošs tehniskais nodrošinājums

Avots: Diķe, I. (2014). *Sociālā darbinieka drošības apdraudējuma riski sociālajā darbā ar klientu.*

3

STARPINSTITUCIONĀLĀ UN STARPDISCIPLINĀRĀ SADARBĪBA

Vardarbības gadījumi sociālo darbinieku redzeslokā var nonākt, saņemot informāciju no citu jomu speciālistiem un/vai institūcijām – bāriņtiesas, ārstniecībās iestādēm, sociālās aprūpes iestādēm, izglītības iestādēm, policijas, probācijas dienesta, vēstniecībām, nevalstiskām organizācijām vai citām organizācijām, kā arī pašas vardarbībā cietušās personas vai vardarbību veikušās personas var vērsties pie sociālā darbinieka. Vardarbības gadījuma risināšana pieprasa dažādu speciālistu iesaisti, tāpēc starpdisciplinārā un starpinsitucionālā sadarbība ir obligāts priekšnoteikums kvalitatīvai intervencei.

3.1. STARPINSTITUCIONĀLĀS SADARBĪBAS MODEĻI UN LABĀS PRAKSES PIEMĒRI

Sadarbības modeļa pamatprincips ir ievērot no vardarbības cietušās personas aizsardzību un atbildības pieprasīšanu no vardarbību veikušās personas visos intervences posmos. Intervencei ir jābūt balstītai no vardarbības cietušo personu pieredzē, proti, viņu perspektīvai jācaurvijas, sadarbojoties arī ar citiem speciālistiem un iestādēm. Lai to ieviestu, katrai institūcijai ir jāpārskata esošie rīcības modeļi, darbu vadlīnijas, risku izvērtēšanas instrumenti, drošības nodrošināšanas aspekts un tas jāuzlabo, jāprecizē; ja tāda nav – jārada. Nereti sociālajiem darbiniekiem ir noteiktas gaidas par to, kas būtu darāms citiem speciālistiem, savukārt, citiem speciālistiem ir gaidas par konkrētu rīcību no sociālajiem darbiniekiem. Lai šīs gaidas precizētu, noderīga ir dažādu institūciju ēnošana, kompetenču izprašana un sadarbības protokolu izveide, lai konceptuāli vienotos par sadarbības mehānismu vardarbības gadījumos, lai izvairītos no situācijas, kurā no vardarbības cietusī persona tiek pārsūtīta no institūcijas uz institūciju, līdz tā ir nogurusi no “šāda veida palīdzības saņemšanas”.

3.1.1. Labās prakses piemēri pasaulē

Pasaulē plaši izmantots ir tā saucamais Dulūtas modelis (no Dulūtas pilsētas Minesotā, ASV). Šis modelis paredz, vienotu kopienas (šajā gadījumā – institūciju) atbildi uz vardarbības pret sievieti un vardarbības ģimenē gadījumiem. Iesaistītās institūcijas izprot vardarbības fenomenu, vardarbības veidus, prot atpazīt vardarbības formas, apzinās, kāda ir no vardarbības cietušo personu motivācija, kāpēc vardarbību veikušās personas pamešana un palīdzības pieņemšana nav viegla, kā arī vienmēr patur fokusā vardarbību veikušo personu, un savā darbībā padara vardarbību redzamu.

Šī modeļa ietvaros pastāv regulāras starpinstitucionālās tikšanās sociālā pakalpojuma sniedzēja vadībā (ASV tās ir nevalstiskās organizācijas), kas strādā ar vardarbībā cietušajām personām. Sanāksmēs piedalās palīdzības tālrunu dienesta speciālisti, tiesībsargājošo institūciju pārstāvji, patversmju speciālisti, probācijas dienesta darbinieki, tiesneši, prokurori, programmu vardarbības veicējiem vadītāji. No vardarbības cietušo personu pieredzes stāsti ir tie, kas nosaka darba kārtību, un darba kārībā galvenie punkti ir iestāžu rīcības uzlabošana, lai ikdienā speciālistiem būtu ērtāka sadarbība no vardarbības cietušās personas interesēs. Sanāksmēs fokuss netiek likts uz individuāliem gadījumiem. Uz anonīmu individuālu gadījumu izskatīšanas bāzes tiek uzlabotas katras organizācijas iekšējā rīcībpolitika vardarbības gadījumos, to izpratnes veicināšanā, sadarbības veicināšanā ar citām institūcijām un efektīvas rīcības prakses izveidē. Katra institūcija ļauj ieskatīties citām institūcijām savā darbā, ieklausās, kas ir tās trūkumi un meklē uzlabojumus. Katra intervence ir vērsta uz to, lai prioritizētu no vardarbības cietušās personas drošību, pieprasītu atbildību no vardarbību veikušās personas, uzlabojot speciālistu darbu šajā jomā. Tiek uzlaboti arī risku izvērtēšanas instrumenti, ņemot vērā pieredzes stāstus. Rīcības protokoli, vadlīnijas visbiežāk top mazās darba grupās, nevis ikmēneša stratēģiskajās tikšanās reizēs. Parasti, izstrādājot risku izvērtēšanu, tiek ņemta vērā konkrētās vietas slepkavību statistika (kas radusies vardarbības ģimenē dēļ), veidi kā persona tikusi noslepkavota – šaušana, žņaugšana, nogalēšana ar māsaimniecības priekšmetiem. Vērā tiek ņemti no vardarbības cietušo personu stāsti par vardarbības veidiem un pētījumos pieejamā informācija. Tiesneši parasti norāda, kā, gatavojot pieteikumu, nepieciešams sagatavot vardarbības aprakstu, lai viņiem būtu pietiekama informācija lēmuma pieņemšanai, kas kalpo no vardarbības cietušās personas interesēs. Salīdzinājumā ar ASV Dulūtas modeli, kas ir vērsts uz iestāžu rīcības, prakses uzlabošanu, protokolu, vadlīniju izstrādi kopējai sadarbībai ikdienā, MARAC modelis, kas izveidots Lielbritānijā, ir vērsts uz individuālu gadījumu risināšanu. Šis modelis ietver starpinstitucionālu atbalsta komandu vietējā pašvaldībā ar mērķi palīdzēt no vardarbības ģimenē cietušām pilngadīgām personām. Pirms komandas sasaukšanas tiek aizpildīta vardarbības risku izvērtējuma anketa, identificēti riski un iespējamā palīdzība. Sanāksmē piedalās tās institūcijas, kuras ir iesaistītas gadījuma risināšanā un kurām jābūt iesaistītām, vadoties pēc gadījuma. Parasti tā ir pakalpojuma sniedzēja organizācija, policija, bāriņtiesa, ārstniecības iestādes, mājokļu nodrošinājuma speciālisti, probācijas dienests, izglītības institūcija, garīgās veselības institūcija un citi iesaistītie. Tikšanās ir vērsta uz gadījumu risināšanu, balstoties uz aizpildītu riska izvērtējuma anketu, tāpēc, piemēram, prokurori un tiesneši tajās nepiedalās. Nepiedalās arī no vardarbības cietusi un vardarbību veikuši persona. Vairākas valstis un kopienas sociālajiem darbiniekiem ir ieviesušas MARAC modeļa *Dash* anketas, lai strukturētu sarunu ar klientu, kā arī palīdzētu klientam ieraudzīt augsto risku dzīvības apdraudējumam, bet ir izvairījušās no sanāksmēm gadījuma risināšanai, tāpēc, ja iesaistītajām institūcijām nav pietiekošas zināšanas par vardarbības fenomenu, varas un kontroles apli, pierādīšanas un pienākumu slogs tiek uzlikts cietušajam. Dulūtas modelis palīdz organizācijām iekšēji uzlabot savu rīcību un veidot efektīvu sadarbības shēmu individuālos gadījumos konkrētu speciālistu līmenī, kā arī ļauj iesaistīt prokuratūru un tiesu, ņemot vērā šo institūciju perspektīvu.

3.1.2. Darbs ar pilngadīgu vardarbību veikušu personu – Dulūtas modelis

Attiecībā uz vardarbību veikušu personu, sociālo darbinieku apmācības programma ir līdzīga programmai, ko iziet vardarbību veikušās personas, tādā ziņā, ka tā palīdz atpazīt vīriešu, kuri ir vardarbīgi, uzskatu sistēmas, lai saprastu, kā vīrieši pamato savu rīcību. Tiek ņemts vērā, ka vīrieši, kuri ir vardarbīgi, izmanto vardarbību tāpēc, ka viņu uzskati šādu rīcību pamato. Darbā ar vardarbību veikušām personām ir jāspēj ar viņiem nestrīdēties, bet jāuzdod jautājumi, lai saprastu viņu pasaules skatījumu. Kad sociālie darbinieki dialoga ietvaros uzdod jautājumus, viņi spēj labāk izprast vardarbību veikušās personas un vieglāk novērtēt apdraudējuma līmeni, kādam pakļauti līdzcilvēki viņu dzīvēs. Šis modelis ņem vērā, ka uzskati un pamatojumi rodas no mūsu dzīves pieredzes, ģimenes, kurā esam uzauguši, un kultūras. Sniedzot atbalstu vardarbību veikušām personām, kā arī no vardarbības cietušām personām, statistiski psihologa pakalpojumu piesaiste nepieciešama reti, ņemot vērā to, ka uzskatu sistēmas cilvēkiem tiek iemācītas – tas nozīmē, ka šos uzskatus var arī mainīt. Dulūtas modeļa ietvaros pastāv uzskats, ka vardarbības ģimenē veicēju programmas vairumos gadījumos ir piemērotākas. Savukārt personas, kas cietušas no vardarbības,

pārsvārā kā nepieciešamo palīdzību min pilnvarotas personas konfidencialitāti, fizisko un finansiālo drošību.

Dulūtas modelis, pētot vardarbību, izmanto šādu satvaru:

- rīcība – kas ir veiktais vardarbības akts?
- nolūks – kāds bija vardarbības akta nolūks?
- uzskati/pamatojums/domāšana – kā vardarbību veikušā persona pamato savu vardarbību vai rīcību? Kādi ir viņa uzskati par vīrieša lomu mājsaimniecībā un ģimenē? Kādi ir viņa uzskati par sievietēm un bērniem ģimenē un mājsaimniecībā?
- ietekme – kāda ir vardarbības ietekme uz: viņu, viņa intīmo partneri, viņa bērniem?

Šis modelis balstās uz uzstādījumu, ka uzskati rada jūtas. Tāpēc, mainot savus uzskatus, mainīsies arī jūtas. Vairumā gadījumu nav nepieciešams nodarboties ar dažādu emociju kontroles taktiku apgūšanu, lai regulētu viņu emocijas, jo nepieciešams strādāt pie uzskatu maiņas, kas ved pie emocionālās reakcijas maiņas. Austrijas pieredze darbā ar vardarbību veikušu personu paredz programmu, kas orientēta uz personu, kura cietusi no vardarbības. Tajā no vardarbības cietusī persona netiek aizmirsta un darbā ar vardarbību veikušu personu fokuss ir vērsts uz personu, kas cietusi no vardarbības. Vardarbību veikušu personu programmas ietvaros tiek mācīta atbildības uzņemšanās par savu varmācīgo rīcību, lai izvairītos no cietušā vainošanas. Programmas laikā tiek apgūti veidi, kā strādāt ar savām jūtām un mainīt savu uzvedību, tā ilgst 8 mēnešus, un programma vardarbību veikušām personām cieši sadarbojas ar cietušo aizsardzības iestādēm, piemēram, vardarbību veikušās personas dati nonāk aizsardzības iestāžu rokās.

Vardarbību veikušajai personai savā rīcībā jāparāda griba ko mainīt, proti, jāizmanto sociālās rehabilitācijas pakalpojums vardarbību veikušām personām, jāmaksā uzturlīdzekļi bērniem, finansiāli jāapgādā ģimene, lai ģimenes ienākumu līmenis neciestu. Sociālajam darbiniekam jāparūpējas, lai no vardarbības cietušajai personai un vardarbību veikušajai personai nebūtu jāsatiekas, arī risinot saimnieciskos jautājumus un jautājumus, kas saistīti ar bērniem, ja tādi ir. Šādos gadījumos jāatrod trešās puses, kas var palīdzēt kārtot šos jautājumus. Nekādā gadījumā fiziskās un seksuālās vardarbības situācijās nedrīkst izmantot mediācijas pakalpojumu. Intervencē būtisks aspekts ir tieši darbs ar vardarbību veikušu personu, pieprasot, lai tiktu atzīta vardarbība un notiktu atbildības uzņemšanās, kam sekotu rīcība, kas uz to norāda. Svarīgi atrast jebkuru lietu, kas viņu motivē šādai rīcībai (piemēram, vēlme līdzdarboties bērnu audzināšanā).

Komunicējot ar vardarbību veikušu personu par vardarbības faktu, svarīgi runāt tā, lai nedehumanizētu viņu un nekoncentrētos tikai uz viņa vardarbīgo rīcību. Šis ASV modeli tiek īpaši uzsverts, ņemot vērā to, ka bieži konstatēts – sociālajiem darbiniekiem ir tendence reaģēt, vai nu pieklājīgi nekonfrontējot varmācīgus vīriešus, vai arī pārmērīgi uzsverot vīrieša varmācību un viņu dehumanizējot. Šajā gadījumā sarunas mērķis ir ar cieņu konfrontēt vīriešus, kuri izmanto vardarbību kontrolēšanai un ietekmēšanai.

Pielikumus Nr. 1.1 un 1.4 iespējams lietot kā ceļvedi, lai sociālā darbinieka saruna ar vardarbību veikušu personu būtu pēc iespējas produktīvāka.

Vardarbības ģimenē interviju rokasgrāmata ir veidota, lai palīdzētu atklāt vardarbību ģimenē un kontrolējošu, ietekmējošu uzvedību. Tā tiek lietota darbā ar visiem pieaugušajiem, kas ir vecāki vai gadījumā ieņem vecāka lomu, neatkarīgi no dzimuma, ģimenes stāvokļa, seksuālās orientācijas vai vecāka statusa. Vardarbības ģimenē skrīningu bieži sarežģī fakts, ka no vardarbības cietušās personas:

- var nezināt, kāpēc vardarbības atklāšana var būt viņu bērnu vai viņu pašu interesēs;
- var nebūt droši vai būt satraukti par atklāšanas sekām;
- var negribēt uzticēt informāciju par vardarbību ģimenē, neskatoties uz profesionāļa labajiem nolūkiem;
- var neuzskatīt, ka viņu pašreizējais apdraudējuma līmenis pieprasa atklāšanu.

Šo un citu iemeslu dēļ no vardarbības cietušās personas bieži nevēlas atklāt vardarbības faktu. Tāpēc vardarbības ģimenē skrīnings nav vienreizējs, bet gan atkārtots pasākums, kamēr lieta tiek turpināta, paturot prātā, ka runāšana par vardarbību var būt emocionāli sarežģīta gan intervējamajam, gan arī sociālajam darbiniekam un to ir svarīgi atbilstoši plānot.

Pirmajās konsultācijās darbā ar vardarbību veikušām personām sociālajiem darbiniekiem ieteicams izmantot **vardarbības ģimenē interviju rokasgrāmatu**. Pirmajā rokasgrāmatas slejā (sk. pielikumu Nr. 1.4) jāiegūst vispārīga informācija par septiņām plašām tēmām:

- personīgā saskarsme;
- piekļuve resursiem;
- bērni un audzināšana;
- kontrole pār ikdienas dzīvi;
- emocionāla vardarbība;
- fiziska vardarbība;
- seksuāla vardarbība.

Zem katras plašās tēmas atrodas piemēri, kas norāda, kādus jautājumus iespējams uzdot, lai atklātu vardarbības ģimenē esamību vai iespējamību. Jautājumu uzdošana par konkrētām rīcībām ir efektīvāks vardarbības un ietekmējošas kontroles atklāšanas paņēmiens.

Informācijas iegūšana par šīm septiņām plašajām tēmām var palīdzēt atklāt lietā būtiskās problēmas. Tā var palīdzēt novērtēt pušu salīdzinošās spējas, lai nozīmīgi piedalītos alternatīvos strīdu izšķiršanas procesos un palīdzēt noteikt īstenojamos aizsardzības mehānismus, lai veicinātu drošu un efektīvu tiesvedību. Turklāt tā var sociālajam darbiniekam un pusēm, ar kurām tas strādā, palīdzēt kopīgi noteikt labvēlīgākos un reālistiskākos risinājumus viņiem pašiem un viņu bērniem.

Otrajā slejā ieteiktas tālākas izpētes jomas, kurām jāpievēršas, ja pirmajā slejā konstatētas vai atklātas vardarbības ģimenē problēmas. Šīs diskusijas jomas palīdz gūt dziļāku izpratni par vardarbības ģimenē ietekmējoši kontrolējošas uzvedības raksturu, kontekstu, pakāpi un sekām.

Trešajā slejā ir kontrolsaraksts ar galvenajiem jēdzieniem, uzvedībām un dinamiku, kurai jāpievērš uzmanība mutiskajās atbildēs uz 1. un 2. ailes jautājumiem.

Praktiski apsvērumi. Drošības apsvērumu dēļ rūpīgi jāizvēlas, kur, kad un kā veikt interviju. Interviju nevajadzētu veikt nevienas citas puses vai ieinteresētās personas klātbūtnē vai tuvumā, ja vien viņš vai viņa nav advokāts vai atbalsta persona, un ir konstatēts, ka šīs personas klātbūtne neradīs nekādas konfidencialitātes problēmas vai apdraudējumu profesionālajai konfidencialitātei, piemēram, pilnvarotās personas un klienta konfidencialitātei.

Pirms intervijas veikšanas nepieciešams intervējamajai personai izskaidrot:

1. ka profesionālie standarti, pēc kuriem sociālais darbinieks vadās, paredz: katrā atsevišķajā gadījumā jāizpēta konkrētas problēmas, tostarp – vardarbības ģimenē iespējamību, un to, ka, uzzinot, ka vardarbība ģimenē notikusi iepriekš, iegūtā informācija palīdzēs pildīt savus profesionālos pienākumus.
2. sociālā darbinieka loma un funkcija, tai skaitā, bet ne tikai:
  - kādam nolūkam sociālais darbinieks iecelts, pieņemts darbā vai nozīmēts;
  - kā sociālais darbinieks plāno uzdevumu izpildīt;
  - kāda informācija tiks nodota tiesai, otrai pusei un citiem iesaistītajiem;
  - vai informācija būs redzama uzskaitē un/vai iesniegumā vai ziņojumā.
3. konfidencialitātes apjoms un/vai ierobežojumi, kā arī jūsu pienākums ziņot par aizdomām par vardarbību pret bērniem un dažiem smagiem noziegumiem.

Ja persona ziņo par vardarbību ģimenē, sociālajam darbiniekam:

1. jāiegūst pēc iespējas vairāk informācijas, lai pilnībā izprastu vardarbības implikācijas, neierobežojot savu izpēti tikai ar tām tēmām, kas minētas rokasgrāmatā;
2. kopīgi ar intervējamo personu jānovērtē šīs personas riski, tai skaitā ievainojumu, nāves vai citu apdraudējumu riski, un it īpaši tādi riski, kas saistīti ar ziņošanu par vardarbību sekām;
3. jāpiedāvā personai profesionāla vardarbības ģimenē konsultanta palīdzība, piemēram, konsultants, kas palīdzētu izstrādāt atbalsta plānu un veiktu padziļinātu riska novērtējumu atkarībā no nepieciešamības vai speciālisti (psihologi un sociālie darbinieki), kuri ir izgājuši speciālu apmācību kursu, kā strādāt ar vardarbību veikušām personām.

Svarīgi atcerēties, ka vardarbības ģimenē risks nekad nav statisks – to ir grūti paredzēt un tas laika gaitā var mainīties. Bieži vien tas palielinās, tiklīdz ir atklāts, un/vai, ja abi iesaistītie (upuris un varmāka) pašķiras vai izbeidz attiecības.

3.1.3. Vīnes Vardarbības novēršanas programma

1999. gadā Austrijas Iekšlietu ministrija pirmo reizi finansēja intervences projektu, kas ļāva organizācijai *Männerberatung Wien5 (MÄB)* un IST Austrijas kontekstā ieviest ASV, Skotijas un Kanādas standartus darbā ar varmākām, tā izveidojot Vīnes Vardarbības novēršanas programmu²⁹.

Vīnes Vardarbības novēršanas programma sastāv no trīs centrālajiem elementiem: vardarbības novēršanas apmācības varmākām (to veic MÄB), atbalsta programmas no vardarbības cietušajām partnerēm (to veic IST) kopīgas īstenošanas un ciešas abu iesaistīto organizāciju sadarbības. Programmas mērķa grupa ir vīrieši, kas partnerības ietvaros izmantojuši vardarbību pret partneri un/vai bērniem.

Vardarbības novēršanas apmācība notiek grupās ar vairākiem dalībniekiem, atsevišķos gadījumos arī pa vienam. Dalībniekiem jāapmeklē vismaz 32 grupas nodarbības (pa 90 minūtēm reizi nedēļā). Apmēram divas trešdaļas dalībnieku uz kursiem nosūta tieslietu sistēma vai bāriņtiesa; aptuveni viena trešdaļa tos apmeklē pēc savas iniciatīvas vai tāpēc, ka to vēlas viņu partneres³⁰.

Dalībnieku piekrišana informācijas apmaiņai starp MÄB un IST attiecībā uz vardarbības novēršanu un upuru drošību ir priekšnosacījums uzņemšanai programmā. Vispirms ievada fāzē dažādos veidos, tostarp ar identisku aptauju starpniecību, tiek ievākta informācija no varmākām un cietušajiem. Uzņemšanas procedūras ietvaros tiek veikts bīstamības novērtējums ar apdraudētajiem un upuriem; augstas atkārtotas vardarbības bīstamības gadījumā ar IST starpniecību kopā ar upuri nekavējoties tiek veikta arī drošības plānošana.

Uzņemamais pēc tam tiek informēts par pašnovērtējuma rezultātiem, kas attiecas uz viņa personību, reakciju uz dusmām un niknumu, viņa vardarbību un iespējamajām atkarības problēmām, un viss minētais tiek dziļāk apspriests sarunā. Pēc tam viņš apmeklē vismaz četras ievada grupas nodarbības, lai iepazītos ar apmācības grupu vidi un stiprinātu atbildību par sevi un motivāciju mainīties. Satura ziņā šajā fāzē ietilpst vardarbības ģimenē definīcija, vardarbības izmantošanas nelikumība, informācija par vardarbības neurofizioloģisko, kognitīvo un emocionālo ietekmi un visbeidzot – pašrefleksija par atbildības uzņemšanu attiecībā pret savu vardarbīgo uzvedību.

Pēc tam IST un MÄB kopīgi izlemj, vai un ar kādiem nosacījumiem veicama uzņemšana vardarbības novēršanas programmā. Uzņemšanas gadījumā vīrietis nonāk vienā no atklātajām apmācības grupām. Tās vada abu dzimumu pārstāvji, lai demonstrētu partnerības principu kā līdzekli pret partneru vardarbību. Iknedēļas nodarbība ilgst pusotru stundu, kuras laikā tiek izklāstīts apmācību saturs. Atvērtā grupas struktūra nozīmē, ka grupā vienlaikus ir dalībnieki dažādās apmācības fāzēs: daži ir jaunpienācēji, bet citi jau gatavojas apmācību nobeigumam. Pēc 32 nodarbībām katrs dalībnieks neatkarīgi no apmācību uzsākšanas brīža ir apguvis visu saturu.

²⁹ Dobash/Dobash/Cavanagh/Lewis (1993). *Domestic Violence Law Reform and Women's Experience in Court*, Pence/Paymar Gondolf, p. 202

³⁰ *Wiener Interventionsstelle gegen Gewalt in der Familie (2015): Tätigkeitsbericht, 2014*. Wien, p. 37–73

Liela daļa apmācību satura gadu gaitā tiek mainīta un papildināta. Taču satura tematiskās jomas nav būtiski mainījušās: vīrišķās socializācijas analīze, mācīšanās uzņemties atbildību, dusmu un niknuma pārvaldīšana, kā arī saziņas un konfliktu risināšanas uzlabošana. Drošības plānam jāgarantē, ka ikviens grupas dalībnieks spēj uztvert savas vardarbīgās uzvedības ķermeniskos, kognitīvos un ar situāciju saistītos signālus, un atpazīt to cēloņus. Programmu papildina piemēroti pasākumi un stratēģijas paša vardarbīgās uzvedības eskalācijas novēršanai, kā arī saziņas un konfliktu risināšanas sociālo prasmju attīstīšana.

IST piedāvātās atbalsta programmas mērķis ir apmācību dalībnieku – no vardarbības cietušo partneru – konsultēšana un stiprināšana. Lai to paveiktu, IST ir jāiegūst upura uzticība. Apmēram divās trešdaļās gadījumu upuris IST ir zināms no policijas izsniegtā tuvošanās aizlieguma pret apdraudētāju. IST visos nosūtījuma gadījumos uz vardarbības novēršanas programmu sazinās ar upuri. Tiek noskaidrots izciestās vardarbības biežums un smagums, sniegta informācija par varmāku programmas mērķiem un saturu, un pēc vajadzības sniegts atbalsts visos psihosociālajos un juridiskajos jautājumos. Konsultācijas notiek ne tikai klātienē, bet arī pa tālruni; pēc upura vēlmes tās tiek turpinātas arī pēc tam, kad dalībnieks ir pabeidzis vai pārtraucis apmācību. Tas, vai un kāda veida atbalstu upuris vēlas, ir upura ziņā.

Kamēr varmāku gadījumā par viņu dalību programmā vai dalības pārtraukšanu tiek informētas nosūtošās iestādes, par upuriem bez viņu piekrišanas nekāda informācija tālāk netiek nodota.

Ciešā IST un MĀB sadarbība ne tikai ļauj gūt maksimāli objektīvu priekšstatu par patiesajiem vardarbības apstākļiem attiecībās, bet arī padara iespējamu atgriezenisko saiti par apmācību rezultātiem vardarbības novēršanai un upura drošībai būtiskas informācijas apmaiņu. IST un MĀB sadarbojas kā partneri – visus lēmumus par dalībnieka uzņemšanu, absolvēšanu vai izslēgšanu IST un MĀB pieņem kopīgi.

Grupu apmācības beigās tiek veikta noslēguma diagnostika un tās apspriešana ar dalībnieku. Tādējādi sasniegtais tiek nostiprināts, kā arī tiek noskaidrota nepieciešamība pēc turpmākām konsultācijām (apmācību turpināšana, psihoterapija utt.). Pēc savas vēlmes novērtēšanā var iesaistīties arī upuris.

Kā atklāja iekšējs iegūto datu izvērtējums (*Kraus 2013*), Vīnes Vardarbības novēršanas programmas efektivitāte līdzinās Skotijā un ASV īstenotajām programmām. Saskaņā ar datiem par Vīnes programmu absolvējušajiem dalībniekiem, fiziskās vardarbības formu izplatība samazinājās līdz 27%, Skotijas pētījumā (*Dobash et al 1996*) līdz 30%, un ASV pētījumā (*Gondolf 2002*) līdz 20%.

Programmas iedarbība bija novērojama arī atbilstoši ārējiem vērtēšanas kritērijiem: saskaņā ar IST saņemtajiem ziņojumiem, tikai 12% apmācības pabeigušo dalībnieku nākamo divu gadu laikā tika pakļauti jaunām policijas darbībām vardarbības ģimenē dēļ; varmākām, kas netika iesaistīti apmācībās, šis rādītājs bija 30% (*Kraus 2013, 111*). Atšķirīgais jaunu policijas izsaukumu skaits abās grupās ļauj apjaust, kādā mērā Vīnes Vardarbības novēršanas programma ne tikai palīdz cietušajiem, bet arī atvieglo policijas darbu.

3.1.4. Labās prakses piemēri Latvijā

Šobrīd salīdzinoši sekmīgi darbojas krīzes intervence cietušajiem no cilvēku tirdzniecības – tiklīdz persona ir nonākusi palīdzības sniedzēju (“Patvērums “Drošā māja””, “Centrs MARTA”) sociālo darbinieku redzeslokā, starpdisciplināra komanda, kas sastāv no sociālā darbinieka, psihologa, jurista un policista, saskaņā ar kritērijiem (sk. MK noteikumu Nr. 344 Noteikumi par kārtību, kādā cilvēku tirdzniecības upuri saņem sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, un kritērijiem personas atzīšanai par cilvēku tirdzniecības upuri 11. punktu; izsludināts 2019. gada 16. jūlijā (prot. Nr. 33 33. §)) identificē cilvēku tirdzniecības gadījumu un var piešķirt valsts programmas atbalstu. Šis pakalpojums ir individualizēts, tas nozīmē – sadarbībā ar cilvēku tirdzniecības upuri tiek izveidots sociālās rehabilitācijas plāns atbilstoši viņa vajadzībām, kas var ietvert gan drošu atgriešanos no ārzemēm, ārstniecības pakalpojumus, piemēram, no atkarībām, gan latviešu valodas apguvi, noteiktas profesijas un prasmju apguvi, konsultācijas pie psihologa, sadarbību ar juristu tiesvedības jautājumos un citus pakalpojumus, kur attiecīgi tiek iesaistīti speciālisti no citām sadarbības institūcijām. Ir viens gadījuma vadītājs – sociālais darbinieks, kas pārrauga un organizē sadarbību ar citām institūcijām, cietušo pavada uz citām institūcijām, lai sniegtu atbalstu, kā arī palīdz sociālo prasmju, komunikācijas prasmju attīstīšanā un nepieciešamības gadījumā pasargā no sekundārās viktimizācijas.

Piemēram, gadījumā, kur cilvēks cieš no vardarbības, ekspluatācijas ārzemēs, sociālajam darbiniekam:

- sadarbība būs ar konsulārā departamenta speciālistiem, ārvalstu palīdzības organizācijām, iespējams, ārvalstu policiju, lai nokārtotu drošu cietušā atgriešanos Latvijā;
- sadarbība veidosies ar Latvijas Valsts policiju, lai sadarbībā ar cietušo ierosinātu kriminālprocesu;
- sadarbība ar ārstniecības iestādēm veidosies, lai mazinātu, novērstu vardarbības, ekspluatācijas rezultātā gūto kaitējumu veselībai;
- sadarbībā ar psihologiem, psihoterapeitiem notiks darbs ar gūto psihoemocionālo traumu pārvarēšanu.

Attiecībā uz vardarbības ģimenē gadījumiem šāds krīzes intervences modelis joprojām ir nepilnīgs, proti, cietušajai personai, kas ir redzeslokā un kurai pastāv augsts dzīvības apdraudējums, nekavējoties jānokārto drošs anonīms patvērumš, sadarbībā ar klientu jāizstrādā drošības plāns un jāpiedāvā katram gadījumam individualizēts sociālās rehabilitācijas plāns. Piemēram, sievietēm, ka cietušas no vardarbības ģimenē vai seksuālās ekspluatācijas, aktuāls ir mājokļa jautājums. Nereti viņām ir darbs, kas ir zemi atalgots vai vispār nav ienākumu, līdz ar to sociālajiem darbiniekiem jāpalīdz atrast mājokli, jāatbalsta darba prasmju apguvē, darba meklējumos, un ja cietušajai ir mazi bērni, tad jāatbalsta arī bērnu aprūpes jautājumu risinājumā, kamēr māte apmeklē nozīmēto speciālistu konsultācijas, mācās vai uzsāk darba gaitas.

Latvijā ir izstrādāta paziņojuma veidlapa, kas strādā kā riska izvērtējuma instruments, policijai ierodoties uz izsaukumu, lai novērstu tūlītējus draudus un atkārtotu vardarbību. Paziņojuma veidlapa palīdz policijai pieņemt lēmumu par nošķiršanu un sagatavot tiesai pieteikumu par pagaidu aizsardzības piešķiršanu. Veidlapa ir instruments, kas ar vardarbībā cietušās personas piekrišanu tiek nosūtīts sociālajam dienestam. Tas tālāk sazinās ar vardarbībā cietušo personu un piedāvā palīdzību, kā arī atrod veidu, kā panākt vardarbību veikušajai personai valsti piedāvātās sociālās rehabilitācijas izmantošanu. Šis modelis ir pilotēts Tukumā 2017. gadā, kā rezultātā ir strauji palielinājies policijas veikto nošķiršanu skaits un sociālo dienestu redzeslokā ir nonākuši gadījumi palīdzības sniegšanai, par kuriem iepriekš nav bijis zināms. Modeli ir šādi šoļi:

- izsaukums uz 110 vai 112;
- policijai ierodoties notikuma vietā, tiek aizpildīta paziņojuma veidlapa, piedāvāta vardarbību veikušās personas nošķiršana un informācija par palīdzības iespējām;
- paziņojuma veidlapa tiek nosūtīta sociālā pakalpojuma sniedzējam, kas sazinās ar vardarbībā cietušo personu, veic padziļinātu risku izvērtējumu un vajadzību analīzi, un kopīgi izveido drošības plānu;
- piedāvā sociālās rehabilitācijas un citus pieejamos pakalpojumus, pabalstus, ciktāl no vardarbības cietusī persona ir gatava tos pieņemt;
- atrod veidu, kā panākt vardarbību veikušās personas līdzdarbību atbildības uzņemšanās procesā: turpināt finansiāli aprūpēt no vardarbības cietušos ģimenes locekļus, apmeklēt sociālās rehabilitācijas pakalpojumu, atzīt savu noziegumu un pilnībā uzņemties par to atbildību.

UZSKATU UN RĪCĪBAS IZVĒRTĒŠANAS ANKETA VARDARBĪBU VEIKUŠĀM PERSONĀM PĀRA ATTIECĪBĀS

Lai intervences sākumā palīdzētu atklāt, vai klients spēj atpazīt vardarbību savās partnerattiecībās, iesakām sociālajiem darbiniekiem izmantot “Uzskatu un rīcības izvērtēšanas anketu pāra attiecībās” (sk. pielikumu Nr. 1.7), kurā 2 atvērtajos jautājumos klientam ir iespēja īsi raksturot savas partnerattiecības, norādot grūtības un to, kas klientu partnerattiecībās apmierina. Turpinājumā ir 14 jautājumi par klienta uzskatiem un vardarbības izpausmēm partnerattiecībās. Klientam tiek lūgts pēc iespējas atklāti un patiesi atbildēt uz formulētajiem jautājumiem, paužot savus uzskatus un pieredzi esošajās vai bijušajās attiecībās.

Zem jautājuma katrai atbildei ir norādīts piešķirtais punktu skaits. Jo lielāks punktu skaits, jo mazāka izpratne par nevardarbīgām partnerattiecībām un lielāks vardarbīgās rīcības risks attiecībā uz partneri. Maksimālais punktu skaits – 33.

Klientiem anketu dod bez norādītajiem punktiem un skaidrojumiem grupu terapijas sākumā un beigās.

Klientu sniegtās atbildes “Uzskatu un rīcības izvērtēšanas anketā” var palīdzēt speciālistiem izvērtēt vardarbības izpausmes pāra attiecībās, vardarbību veikušās personas izpratni par vardarbību pāra attiecībās:

- vai klients izprot, kas ir vardarbība;
- vai klients apzinās, ka vardarbība (fiziska, emocionāla, seksuāla vai kā varas un kontroles taktika) nav pieļaujama;
- vai vardarbība notiek/ir bijusi iepriekš konkrētā klienta pāra attiecībās.

Anketas rezultāti var palīdzēt atklāt arī to, vai klients spēj atpazīt vardarbību savās pāra attiecībās, piemēram, ja atbildes ir tādas, kas noliedz vardarbību (klients domā, ka nerīkojas tā, kā norādīts apgalvojumā), taču speciālistiem ir informācija par vardarbības esamību pāra attiecībās. Tāpat klienti dažkārt sniedz sociāli vēlamas atbildes, noliedzot vardarbības problemātiku.

NEKĀDĀ GADĪJUMĀ nav pieņemama situācija, kurā tiek strādāts vai uz sarunu tiek aicinātas no vardarbības cietušās un vardarbību veikušās personas vienlaicīgi!

3.2. STARPINSTITUCIONĀLĀ UN STARPDISCIPLINĀRĀ SADARBĪBĀ IESAISTĪTO PROFESIONĀLU KOMPETENCES UN KOMPETENČU ROBEŽAS

Profesionālā kompetence ir atkarīga no katra profesionāļa zināšanu līmeņa, pieredzes, vērtību sistēmas, iespējām un prasmēm piekļūt informācijai un citiem faktoriem. Sadarbojoties komandā ar citiem profesionāļiem, būtiski ir katram profesionālim apzināties savas kompetences un to robežas, zināt un saprast pielietoto metožu iespējas un ierobežojumus. Tāpat, apzinoties kompetenču robežu problēmjautājumus, piemēram, savstarpējo konkurenci, kompetenču robežu saplūšanu un/vai robežu pārkāpšanu, izpratnes trūkumu par iesaistīto sadarbības partneru profesionālajiem mērķiem un citiem, ir svarīgi spēt tos identificēt un risināt, lai varētu veiksmīgi sasniegt kopējos mērķus.

Lai sociālais darbinieks varētu veiksmīgāk veidot sadarbību ar citām institūcijām gadījumu risināšanā, svarīgi apzināties, ka atbilstoši likumi paredz arī citu institūciju iesaisti un rīcību atbilstoši viņu specifikai. Līdz ar to šajā nodaļā tiks apskatīts, kāda rīcība likuma (sk. pielikumu Nr. 3) ietvaros ir paredzēta katrai no institūcijām vardarbības atpazīšanas gadījumos atbilstoši to kompetencei.

Lai arī likumos ir norādīta nepieciešamība atpazīt un rīkoties vardarbības gadījumos, tai skaitā cilvēku tirdzniecības gadījumos, nereti tieši katras iestādes iekšējie normatīvie akti un starpinstitūciju sadarbības grupas vardarbības novēršanas jautājumos neesamība rada frustrāciju saistībā ar gaidām par katra speciālista un iestādes konkrētu rīcību, kā rezultātā netiek atpazīta vardarbība, ievērotas cietušās personas intereses un vajadzības. Vai arī katra iestāde veic darbības savas kompetences ietvaros, neinformējot un nesadarbojoties ar citām institūcijām, kuru iesaiste ir nepieciešama, tādējādi radot risku pakļaut no vardarbības cietušo personu sekundārai viktimizācijai.

Pielikumā Nr. 3 esošajā tabulā norādītas dažas no iespējamām institūcijām, kuru darba specifika ietver kontaktu ar cilvēkiem, kas varētu būt iespējamie vardarbības upuri un kuru rīcība ir būtiska vardarbības prevencijā, un agrīnā atpazīšanā pašvaldībās, iezīmējot galvenās funkcijas un rīcību.

Sadarbības piemēri

Sociālā darbinieka sadarbība gadījuma vadišanā ar citām institūcijām ir nozīmīga problēmas identificēšanas, intervences un novērtēšanas fāzē. Piemēram, lai veidotu gaisotni, kas rada uzticību, nereti cietušās personas, kas nonākušas policijas redzeslokā, izvēlas intervēt (pratināt) kādā citā institūcijā. Piemēram, prostituētās personas Londonā policija aizved uz organizāciju *Women@the well*, kas piedāvā sociālo rehabilitācijas pakalpojumu prostituētām personām, un šajā organizācijā policijas darbinieks runā ar prostituēto personu, tādējādi radot lielāku uzticēšanās gaisotni un motivāciju pieņemt piedāvāto sociālo palīdzību. Sniedzot pakalpojumu cietušajai personai, nereti tiek iegūta informācija par vardarbību veikušās personas rīcību, piemēram, vietām mājoklī, kur tiek slēpti ieroči. Institūcijām sadarbojoties, šī informācija ir noderīga tiesībsargājošām iestādēm, veicot mājokļa apskati un atklājot ieroču slēptuves.

Ja sociālajā dienestā nav juristu, kas var iesaistīties gadījuma risināšanā, tad ieteicams veidot sadarbību atbilstoši ar Juridiskās palīdzības administrāciju, kas, sociālajam darbiniekam identificējot vardarbību, jāiesaista juridisku dokumentu sagatavošanā, klienta interešu pārstāvēšanā tiesā, kā arī kompensācijas pieprasīšanā.

Bieži tieši mājokļa neesamība vai bailes to zaudēt neļauj cietušajam aiziet no vardarbību veikušās personas vai arī uzturēt pašdestruktīvu dzīvesveidu, tieši tādēļ sociālajam darbiniekam ir būtiska sadarbība ar pašvaldību, lai nodrošinātu mājokļus personām, kas cietušas no vardarbības (bieži tās ir sievietes un bērni, kas cietuši no vardarbības ģimenē, vai arī sievietes, kas bijušas iesaistītas prostitūcijā, jaunieši, kas aizbēg no mājām, jo mājās valda neciešama vardarbība un sadzīves apstākļi). Intervences sākuma fāzē visticamāk būs nepieciešams drošs pagaidu patvērums. Šādu funkciju daudzās pašvaldībās jau tagad nodrošina krīzes centri, tomēr patstāvīgai sociālai funkcionēšanai ir nepieciešams mājoklis, kura uzturēšanu cietusī persona var atmaksāt no saviem līdzekļiem vai, ja persona negūst pietiekošus ienākumus, lai segtu izmaksas par mājokli, tad pašvaldība līdzfinansē mājokļa izmaksas. Piemēram, Bostonā, ASV, ir izveidota mājokļu programmu "EVA". Sadarbībā ar pašvaldību tā nodrošina mājokļus personu grupām, kuras ir ievainojamās situācijās, kam nav mājokļu un kas tāpēc var nonākt vardarbīgās attiecībās, lai nebūtu jādzīvo uz ielas, kā arī personām, kas bijušas prostituētas un kurām, lai izklūtu no seksuālās ekspluatācijas, viens no priekšnoteikumiem ir savs mājoklis. Piemēram, Norvēģijā – situācijās, kad ir augsts dzīvības apdraudējums, sievietei tiek piedāvāts anonīms patvērums un vēlāk tiek piešķirts dzīvoklis, ja iespējams, citā pašvaldībā, lai mazinātu apdraudējumu dzīvībai.

3.3. PROBLĒMJAUTĀJUMI STARPINSTITUCIONĀLAJĀ UN STARPDISCIPLINĀRAJĀ SADARBĪBĀ

Starpinstitucionālā sadarbība balstās uz izpratni par katras institūcijas kompetencēm un tās robežām, kā arī tiesību aktiem, kas nosaka institūcijas funkcijas, vienošanos vai sadarbības līgumiem, kas reizēm pastāv starp institūcijām. Šādas juridiskās kārtības apzināšanās ievērojami atvieglo sadarbību, jo palīdz **balstīties uz izpratni par sadarbības partneru profesionālajiem mērķiem un ierobežojumiem.**

Nereti novērots, ka no psihologa atzinuma tiek sagaidīts, ka psihologs atmaskos vardarbības faktu, kaut gan psihologs nav kompetents to darīt, jo nav bijis klāt vardarbības situācijā un nav iepazinies ar visām liecībām (piemēram, izrakstu no ārsta). Psihologs ir tiesīgs novērtēt vardarbības pazīmes, raksturot klienta emocionālo sfēru, bērna attieksmi pret vecākiem, bet nevar noteikt, kurš ir vardarbības veicējs un vai pastāv vardarbība. Tādi lēmumi ir policijas kompetencē. Tiesu psiholoģiskais eksperts, atšķirībā no psihologa, var vērtēt citus aspektus, piemēram, vai konkrētais nodarījums bērnam radījis traumu, sekas, vai kāda konkrēta cilvēka darbības radījušas bērnam psihiskās ciešanas. Diemžēl arī paši psihologi ne vienmēr spēj pareizi apzināties savus ierobežojumus un atzinumā sniegt korektu informāciju, kas nav kategoriska un nebalstās uz nepamatotām interpretācijām vai zinātniski nepārbaudītām metodēm. Situāciju var sakārtot psihologu likuma ieviešana.

Nevajadzētu aizmirst, ka būtiska loma ir arī speciālista personībai un dažādu cilvēcisku faktoru ietekmei, kas sadarbību pat labvēlīgu faktoru gadījumā var pārvērst par sarežģītu vai gluži otrādi – par veiksmīgu arī nepietiekamas juridiskās sakārtotības gadījumā.

3.3.1. Bailes no atbildības par lēmumu pieņemšanu

Darbs ar vardarbības gadījumiem reizēm no speciālista prasa drosmi rīkoties nekavējoties, jo klienta drošība ir apdraudēta, tomēr reizēm apstākļi ir līdz galam neskaidri, tāpēc var parādīties bailes kļūdīties, bailes no apsūdzībām, agresijas no klienta vai nosodījuma no priekšniecības puses, vēlme atbildību atstāt citiem iesaistītajiem profesionāļiem. Ir jāizvairās arī no pārsteidzīgas rīcības, tomēr vilcināšanās var izraisīt bīstamas sekas klienta dzīvē – piemēram, situācijā, kur bērni savlaicīgi netiek izolēti no vecākiem, ja abi nespēj par tiem parūpēties, bērnu drošība un dzīvība ir nopietni apdraudēta. Nereti tiek novērots, ka sociālais darbinieks gaida atzinumu no psihologa, kas sniegs akceptu par to, vai ģimenē ir vardarbība, tomēr jau pieprasījumā pēc izpētes var novērot, ka sociālais darbinieks uzskaitījis pietiekami skaidrus un nepārprotamus faktorus par pastāvošo vardarbību.

Gadījumā, kur sociālā dienesta pieprasījumā psihologam tiek lūgts sniegt atzinumu, vai bērnu vecāks X izprot bērnu vajadzības un spēj tās realizēt, vienlaicīgi tiek minēts: *“Apsekošanas laikā konstatēts, ka 1 g.v. bērnam autiņbiksītes regulāri netiek savlaicīgi nomainītas. Tika iegūta informācija no vairākiem kaimiņiem, ka X periodiski un ilgstoši atstāj bērnus vienus ieslēgtus dzīvoklī, bet pats vecāks devies pastaigā. Atkārtotajā apsekošanā tika konstatēts, ka dzīvoklis netiek vedināts, virtuvē tiek smēķēts un istabās, kur atrodas bērni, durvis tiek turētas ciet. Ledusskapī nav produktu bērniem. X ir palūgts pabarot bērnus, un X sagatavoja piena pulvera maisījumu, pielejot ūdeni no krāna.”* Tātad, ja sociālais darbinieks konstatē šādu nopietnu informāciju par bērnu pamešanu novārtā, tad atbildība par tālākiem lēmumiem ir jāuzņemas pašam bez psihologa atzinuma vai kā sadarbības partneri jāizvēlas korektas institūcijas (šādā gadījumā – policija vai bāriņtiesa).

Policijai un sociālajiem darbiniekiem ir tiešākā pieeja, lai novērotu problēmsituācijas ģimenē. Psihologam šādu iespēju nav, tāpēc nereti pārlietu liela vēlme balstīties uz psihologa atzinumu un nespēja reaģēt uz acīmredzamiem faktiem ir pretlikumīga, jo **Bērnu tiesību aizsardzības likuma 73. panta pirmā daļa paredz katra iedzīvotāja pienākumu sargāt savu un citu bērnu drošību, ziņot policijai, bāriņtiesai vai citai bērnu tiesību aizsardzības institūcijai par jebkādu vardarbību pret bērnu, par viņa tiesību pārkāpumu vai citādu apdraudējumu.** Tādos gadījumos šādu rīcību var traktēt kā nepamatotu vilcināšanos un grūtībām pašam atpazīt vardarbības pazīmes, un uzņemties atbildību par savu tālāko profesionālo rīcību. Jāņem vērā, ka pieprasījums pēc psihologa atzinuma var aizņemt laiku (reizēm ilgāk nekā mēnesi) – tas nozīmē, ka visu šo laiku bērni tiek pakļauti riskam, kas var izrādīties letāls, kaut gan sociālais dienests ir informēts par situāciju.

3.3.2. Lomu dublēšanās

Nereti klients tiek nosūtīts no sociālā dienesta uz psiholoģisku izpēti ar mērķi konstatēt, viņš ir cietis no vardarbības/vai klientam ir tendence uz vardarbību u.c., savukārt vienlaicīgi klientam ir veikta vai ir plānots veikt izpēti bāriņtiesā, vai cita institūcijā (piemēram, tiesu psiholoģiskā ekspertīze). Jāatceras, ka sociālajam darbiniekam ir nepieciešams analizēt situācijas kopainu un neveicināt darbības fragmentāciju – klientam nenāks par labu, ja būs vairāki atzinumu rezultāti, reizēm klienti un viņu advokāti šos rezultātus izmanto tiesā manipulatīvos nolūkos vai arī pret viņiem tiek vērstas otrās puses manipulācijas – īpaši, ja psihologu secinājumi atšķiras. Jāatceras arī, ka bieža psihodiagnostikas testu izpilde pazemina rezultātu ticamību, bet bērniem testēšana pie vairākiem psihologiem var sagādāt lielu psiholoģisku stresu.

Latvijas apstākļos nereti var novērot, ka gan izmeklēšanas process, gan citi sociālās palīdzības sniegšanas procesi no vardarbības cietušajām personām (gan pieaugušajiem, gan bērniem) nav centrēti uz klientu un viņa vajadzībām, bet tiek veikti pēc institūciju subjektīvām ērtībām. Tas, ka, piemēram, no vardarbības cietušajai pilngadīgajai vai nepilngadīgajai personai ir nepieciešams apmeklēt vairākas institūcijas, kas atrodas dažādās lokācijās, un katrā nepieciešams aizpildīt citas veidlapas vai dokumentus, kā arī izpildīt noteiktas prasības, var veicināt sekundāru viktimizāciju (no vardarbības cietušajai personai tiek nodarīts papildu kaitējums caur palīdzošo institūciju reakciju). Bērnam ir jāatstāsta viens un tas pats sāpīgais atgadījums vairākas reizes, kamēr speciālisti (ārsts, psihologs, sociālais darbinieks, skolotājs, policists u.c.) cenšas izprast, kas ir noticis (sk. attēlu Nr. 4). Reizēm tas bērnam ir ļoti sāpīgi, bet reizēm – bīstami, piemēram, izmeklēšanas procesā vairākkārtēja bērna (reizēm arī pieaugušā) iztaujāšana var nejauši sagrozīt viņa atmiņas, izraisot nepatiesas liecības sniegšanu.

4. attēls. Vairāku speciālistu nekoordinēta iztauja (aptauja, nopratināšana) var papildus traumēt bērnu un citu cietušo

3.3.3. Sociālā slinkošana un blakus stāvošā efekts

Šie ir divi psiholoģisko fenomenu apzīmējumi, kas rodas cilvēku grupā vai pūlī. Sociālās slinkošanas fenomens atklāts 20. gadsimta 80. gados Francijā, kur virves vilkšanas procesā tika novērots, ka, vilcēju skaitam pieaugot, katra strādnieka vidējais vilkšanas spēks samazinās. Tātad, darbojoties grupā, ja cilvēki apvieno spēkus kopējā mērķa sasniegšanai, viņi pūlas mazāk, nekā tad, ja katram ir individuāla atbildība par padarīto (Reņģe, V., 2002).

Blakus stāvošā efekts pirmo reizi tika noformulēts ASV – novērots, ka sievietei, kurai uzbruka uz ielas, neviens apkārtējais necentās palīdzēt, jo visiem likās, ka to izdarīs kāds cits. Šis fenomens atspoguļo indivīda tendenci piedāvāt mazāk palīdzības cietušajam, ja apkārt ir vairāki cilvēki, jo viņa individuālā atbildība mazinās. Šos abus fenomenus vieno individuālās atbildības izjūtas samazināšanās. Vardarbības gadījumu risināšanā nereti ir iesaistītas vairākas institūcijas un vairāki speciālisti, tāpēc šie destruktīvie fenomeni ir klātesoši – sociālais darbinieks var gaidīt atbildības uzņemšanos no psihologa, policists var gaidīt lēmumu pieņemšanu no sociālā darbinieka, psihologs var cerēt uz bāriņtiesas vai tiesas atbildību utt. – pēc apburtā loka principa. Lai novērstu blakus stāvošā efektu, cilvēkam ir nepieciešamas vairākas prasmes:

- pamanīt, kas notiek (piemēram, iedziļināties klienta situācijā);
- precīzi interpretēt notiekošo (piemēram, atpazīt vardarbības pazīmes);
- uzņemties atbildību (precīzi apzināties, ko pats speciālists šādā gadījumā spēj darīt, negaidot reakcijas no citiem);
- izvēlēties nepieciešamo rīcību.

SOCIĀLĀ GADĪJUMA APRAKSTS

Bieži mēdz būt gadījumi, kuros šie relatīvi elementārie soļi netiek izpildīti. Piemēram, psihologs saņem sociālā dienesta pieprasījumu izpētīt cietušās personas emocionālo stāvokli ar šādu informāciju: "Meitene (15 g.v.) kopš decembra dzīvo lielpilsētā. Viņas māte nav iebildusi pret meitas pārcelšanos uz citu pilsētu, jo nespēja nodrošināt to, lai meita regulāri apmeklētu skolu, un ir priecīga, ka meita tagad mācīsies vidusskolā. Pēc meitenes un viņas mātes teiktā, Y (vīrietis, 30 g.v.) esot labs cilvēks, kurš gribot meitenei palīdzēt, jo viņš zina, ka meitenes ģimenes materiālie un dzīves apstākļi ir samērā pieticīgi. Y pie meitenes ierodoties katru dienu, lai pārbaudītu, vai viss ir kārtībā. Meitenei lielpilsētā nav radu. Y apmaksā dzīvokli, pērk pārtiku. Meitene paskaidro, ka skolu apmaksā māte."

Šī gadījuma izpētes gaitā tika atklāts, ka arī policija ir informēta par šo gadījumu. Tātad, divas institūcijas ir informētas par gadījumu, tomēr nav saprotams, vai tās spēj interpretēt notiekošo precīzi (seksuālās vardarbības pret nepilngadīgo pazīmes) vai arī pārlietu paļaujas uz potenciālo psihologa secinājumu (kaut gan psiholoģiski pētīt šo situāciju būtu absurdi).

IETEIKUMI

Sociālās slinkošanas efektus var novērst, ja:

- cilvēki ir pārliecināti, ka var tikt noteikts un novērtēts viņu individuālais ieguldījums kopējā darbā;
- ja uzdevums ir ļoti nozīmīgs tā izpildītājiem;
- ja cilvēki tic, ka viņu individuālās pūles ir būtiskas kopējā mērķa sasniegšanai;
- ja cilvēki grupā ir pārliecināti, ka grupa par sliktu rezultātu tiks sodīta;
- ja grupa ir saliedēta.

3.3.4. Ētika starpinstitucionālajā sadarbībā

Bailes uzņemties atbildību un sociālās slinkošanas fenomens norāda uz katra cilvēka attieksmi pret profesionālo ētiku, uzdodot jautājumus, uz kuriem nobriedušai personībai jāspēj atbildēt: “Kāpēc es veicu šo darbu? Kādu tajā saskatu jēgu? Kā es rūpējos par sevi – savu emocionālo veselību un profesionālo izaugsmi? Kā es saskatu savu kā speciālista lomu vardarbības jautājumu risināšanā? Kā es reaģēju uz darba problēmsituācijām – nepilnībām, nepietiekošu finansējumu, iespējamiem pārpratumiem un konfliktiem vai citiem sadarbības šķēršļiem? Kā es risinu iespējamās izdegšanas jautājumus?”

Katram darbiniekam jāapzinās, vai viņš pilda savas funkcijas formāli kā bezpersonisks valsts vai citas organizācijas pārstāvis vai tomēr spēj saskatīt savu individuālo atbildību un lomas nozīmi veiktajā darbā un savā dzīvē. Tāpat ir svarīgs jautājums par to, kā darbinieks spēj reaģēt uz savu vai citu institūciju kolēģu ētikas u.c. pārkāpumiem, ja tāds novēro. Piemēram, novērojot **kāda speciālista iespējamo ētikas pārkāpumu**, nepieciešams izrunāt to ar viņu mierīgā veidā vienatnē, darīt viņam zināmu, ka nav iespējams piekrist šādai pozīcijai. Ja cilvēks neatzīst kļūdu un necenšas to izlabot, nākamais solis ir vērsties pie augstākstāvošā vai kādā citā iestādē, kas atbilstoši savām kompetencēm izvērtē ētikas pārkāpumus. *Piemēram, pašvaldības policists sūdzas neiesaistītajām personām, ka Valsts policijas pārstāvis, atbraucot uz vardarbības izsaukumu, paspiež varmākam roku un brauc prom, atstājot cietušo. Ikvienam informētam profesionālim pareizā rīcība šādā gadījumā būtu vērsšanās Valsts policijas Iekšējā kontroles birojā, bet, ja rīcība nav disciplinārais, bet gan krimināllikuma pārkāpums, tad – Iekšlietu ministrijas Iekšējās drošības birojā.*

Racionāls plāns par iespējamu rīcību un institūcijām, kurās vērsties, var palīdzēt speciālistam nejusties bezspēcīgam vai nosodīt, bet konstruktīvi rīkoties.

Vietās ar mazāku iedzīvotāju skaitu pastāv **lomu saplūšanas un robežu pārkāpšanas risks** – ir grūti saglabāt neitrālu attieksmi, jo cilvēks vienlaicīgi ir gan sociālais darbinieks, gan iedzīvotājs u.c. pakalpojumu saņēmējs. Ir iespējams sastapties arī ar šādiem gadījumiem: *kāds darbinieks stāsta, ka viņa pašvaldībā nav iespējams pilnveidot sadarbību starp policiju un sociālo dienestu, jo abu institūciju priekšnieki – vīrietis un sievietē – atrodas savstarpējās romantiskās attiecībās un nekādu kritiku par otro pusi nevēlas dzirdēt.*

IETEIKUMI

Ja nav iespējams izvairīties no šādas papildu spriedzes, jācenšas uzmanīgi apzināties dažādu lomu iespējamus konfliktus, samazinot to ietekmi uz savu darbu. Iespējams, var palīdzēt, ja sarunā ar klientu tiek nodalītas lomas, piemēram:

- “Es kā cilvēks ļoti novērtēju jūsu skolotāja darbu ar maniem bērniem, bet šoreiz man gan ar jums jārunā kā sociāla dienesta pārstāvim”;
- “Es kā cilvēks varu saprast jūsu dusmas un neapmierinātību, bet kā sociālais darbinieks šajā gadījumā nedrīkstu nerīkoties un man ir jāziņo policijai”;
- “Mēs ar tevi esam labas paziņas, bet šoreiz esmu spiests runāt no speciālista pozīcijas par situāciju ar tavu bērnu”;
- “Es saprotu, ka tu vēlies, lai es tev palīdzu, bet, diemžēl šoreiz es kā darbinieks tavu lūgumu nespēju izpildīt, jo likums to neparedz.”

Jāapzinās, ka tādas situācijas var nosaukt par ētiskām dilemmām, kurās jebkuram cilvēkam ir grūti atrasties. Tomēr to var uzskatīt arī par svarīgu izaicinājumu, kas, iespējams, padara pašu darbinieku spēcīgāku un neatkarīgāku, ja situācija atrisinās veiksmīgi. Jāatceras, ka nav jābūt patīkamam visiem apkārtējiem, un ir reizes, kad cilvēki uz profesionāli var dusmoties vai apvainoties, kaut arī darīts viss, lai sasniegtu veiksmīgu gadījuma atrisinājumu. Atbalstu iespējamās grūtības var rast tuviniekos vai labos draugos, kas saprot situācijas neviennozīmību. Apkārtējo cieņu mēdz raisīt laipni profesionāli, kas ir taisnīgi, atklāti un neatkarīgi, nevis mēģina izdabāt, baidoties no baumām un negatīvā novērtējuma.

Ja profesionāļu starpā ir saskatāmas konstruktīvas starpinstitucionālas sadarbības iespējas konkrētajā reģionā, nevajadzētu gaidīt vadības iejaukšanos. Šādās situācijās ir svarīgi mēģināt izradīt iniciatīvu un piedāvāt vadītājiem ņemt to vērā. Nevajadzētu ieslīgt upura pozīcijā ar destruktīvām pārliecībām, piemēram, “iniciatīva ir nosodāma”, “esmu tikai maza daļiņa no lielās sistēmas un neko nevaru mainīt”, bet kultivēt pieauguša, neatkarīgi domājoša cilvēka nostāju, kurš ir brīvs izvēlēties, spēj atbildēt par savu rīcību un vārdiem. Tāpēc svarīgi, lai katrā reģionā būtu starpdisciplinārās komandas regulāras tikšanās, kurās emocionāli labvēlīgā atmosfērā iespējams produktīvi apspriest sarežģītākus gadījumus.

3.3.5. Kā organizēt komandas darbu

Lai veiksmīgi sadarbotos ar dažādiem profesionāļiem, ir nepieciešams apzināties komandas tikšanās mērķi un norises plānu.

Komandas tikšanās mērķi:

- apkopot informāciju, faktus, novērojumus, kas liecina par iespējamo vardarbību;
- no dažādiem aspektiem izvērtēt klientam pieejamus resursus, risinājumus;
- izstrādāt darbības plānu, sadalīt atbildību;
- izvēlēties vienu profesionāli, kurš pārraudzīs konkrēto gadījumu.
- Komandas sanāksmes norises plāns:
- komandas tikšanās mērķa, ilguma, darba kārtības precizēšana;
- faktu izklāsts;
- neskaidro jautājumu pārrunāšana;
- diskusija (“smadzeņu vētra”) par nepieciešamo tālāko rīcību, hipotēzes, idejas;
- vienošanās par tālāko darbību konkrētā gadījuma risināšanā;
- lēmumu pieņemšana;
- vienošanās par nākamo tikšanos konkrēta gadījuma sakarā.

4

Sociālais darbs ar nepilngadīgu personu, kas cietusi no vardarbības

4.1. VIKTIMIZĀCIJAS RISKA FAKTORI

Attiecībā uz nepilngadīgu personu jāatceras, ka nevienā vardarbības epizodē pret bērnu nav vainojams bērns, jo vardarbība pret bērnu ir pieaugušā cilvēka prāta un paškontroles trūkuma izpausme. Tomēr daži bērni ir vairāk pakļauti vecāku vai citu pieaugušo vardarbības riskam. Nereti bērns, kurš cieš no vardarbības, pieaugušo skatījumā tiek uztverts kā atšķirīgs, sarežģīts vai īpašs. Tālāk minētie faktori raksturo tās bērna īpašības, iezīmes un apstākļus, kas paaugstina pieaugušo cilvēku vardarbības risku pret bērnu.

4.1.1. Individuālie faktori

Šajā riska faktoru grupā ietilpst rādītāji, kas tieši saistīti ar pašu bērnu:

- fiziskas (veselības) problēmas;
- uzvedības problēmas;
- bērna saskarsmes grūtības;
- temperamenta atšķirības;
- bērns ir pirmsskolas vecumā;
- bērns līdzinās kādam cilvēkam, ar kuru vecākiem ir ļoti sliktas attiecības;
- bērna uzvedība, izturēšanās vecākiem atgādina kādu savas personības daļu, īpašību, kura pašam pieaugušajam nepatīk.

Kaut arī no vardarbības var ciest visa vecuma bērni, pētījumi norāda uz sakarību starp bērna vecumu un vardarbības gadījumiem. Kopumā vardarbībai biežāk tiek pakļauti jaunāka vecuma jeb pirmsskolas vecuma bērni. Fiziskai vardarbībai pret bērnu vecumā līdz diviem gadiem nereti ir letāls galarezultāts³¹.

Fiziskās vardarbības gadījumi bieži ir sastopami visās vecuma grupās, visbiežāk par to tiek ziņots pusaudžu vecumā. Savukārt seksuālās vardarbības rādītājiem ir tendence pieaugt pēc pubertātes sākšanās, tādēļ augstākie šīs vardarbības rādītāji ir tieši pusaudžu vidū. Kas attiecas uz novārtā pamešanu, visvairāk

³¹ Wolfe, D.A. (1999). *Child abuse. Implications for child development and psychopathology (2nd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage, p. 27–29

ziņu ir par bērniem zīdaiņa vecumā, bet sakarā ar seksuālo un emocionālo vardarbību – par skolas vecuma bērniem un pusaudžiem³².

Pētījumi par vardarbības izplatību zēnu un meiteņu vidū dažādās kultūrās atšķiras. Daudzās valstīs veiktie pētījumi pierāda, ka, salīdzinot ar zēniem, meitenes no seksuālās vardarbības cieš biežāk: viņas tiek piespiestas nodarboties ar prostitūciju, cieš no novārtā pamešanas (īpaši netiek ievērotas un apmierinātas viņu vajadzības pēc ēdiena un izglītības), kā arī tiek noslepkavotas³³.

Arī Latvijā veiktā pētījumā, kurā tika aptaujāti 159 vispārizglītojošo skolu skolēni (vecumā no 14 līdz 18 gadiem), tika noskaidrots, ka meitenes ievērojami biežāk cieš no seksuālās vardarbības. Citos vardarbības veidos dzimumatšķirības nav konstatētas³⁴. Ir pētījumi, kuros izziņāts, ka sieviešu dzimums ir seksuālās vardarbības riska faktors, jo apmēram 85% seksuālās vardarbības upuru ir meitenes³⁵. Savukārt citā pētījumā ir noskaidrots, ka zēnus biežāk soda fiziski³⁶, savukārt, par fizisko vardarbību un novārtā pamešanu tiek ziņots aptuveni par vienādu zēnu un meiteņu skaitu.

Liels risks ciest no fiziskas vardarbības un novārtā pamešanas ir priekšlaicīgi dzimušiem bērniem, dvīņiem un bērniem ar īpašām vajadzībām. Nav atklāta zīdaiņa ēšanas un raudāšanas problēmu, kā arī dusmu lēkmju saistība ar vardarbīgu izturēšanos pret bērnu³⁷.

Arī paša bērna uzvedībā var būt vērojamas iezīmes, kas palielina viņa iespēju ciest no vardarbības. Ir noskaidrota bērnu agresīvas izturēšanās saistība ar vecāku emocionālo un fizisko vardarbību. Jo bērns agresīvāks, jo biežāk vecāki izmanto emocionāli un fiziski vardarbīgas metodes, un – jo biežāk vecāki izturas vardarbīgi, jo bērni uzvedas agresīvāk.

4.1.2. Ģimenes faktori

Šajā riska faktoru grupā ietilpst faktori, kas saistīti ar ģimenes kā sistēmas funkcionēšanu:

- sociāla izolācija no paplašinātas ģimenes, draugiem;
- bezdarbs, zemi ienākumi vai nabadzība;
- vardarbība vecāku starpā;
- no vecākiem pārmantoti vardarbīgi attiecību modeļi.

Dažādi stresori, piemēram, darba zaudējums, darba maiņa un smaga slimība, var palielināt vardarbības biežumu pret bērnu. Vairāki pētījumi liecina, ka vardarbīgas attiecības starp vecākiem palielina risku bērniem ciest no vecāku vardarbīgas izturēšanās. Dažos pētījumos atklāts, ka biežāk emocionāli un fiziski vardarbīgi ir vecāki, kuriem ir četri un vairāk bērnu³⁸. Fiziski vardarbīgi biežāk ir gados jauni vecāki, tie, kuri bērnu audzina vieni, indivīdi ar zemu izglītības līmeni, ar zemiem ienākumiem un bezdarbnieki³⁹.

³² Wolfe, D.A. (1999). *Child abuse. Implicatio for child development and psychopathology* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage, p. 27–29

³³ World Health Organisation (2007).

Iegūts no: https://www.who.int/reproductivehealth/topics/violence/sexual_violence/en/ (sk. 11.04.2019.)

³⁴ Pirsko, L. & Sebre, S.B. (2010). Vardarbība pret bērnu namos dzīvojošiem bērniem. Ziņojums par pētījuma rezultātiem. Npublicēts materiāls, www.bernskacietusais.lv

³⁵ Wolfe, D.A. (1999). *Child abuse. Implicatio for child development and psychopathology* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage, p. 56–59

³⁶ Strauss, M.A. (1998). *Spanking by parents – some ideas on measurement and analysis of a neglected risk factors for serios mental health problems*. Behavioural measurements letter, p. 5:3–8

³⁷ Sidebotham, P. & Heron, J. (2003). *Child maltreatment in the “Children of the nineties: The role of the child. Child Abuse and Neglect”, 27 (3): p. 337-52-41*

³⁸ Youssef, R.M, Attia, M.S., Kamel, M.I. (1998). *Children experencing violence: parental use of corporale punischment. Child Abuse and Neglect, 22, p. 959–973*

³⁹ Mullender, A. & Debbonaire, T. (2000). *Child protection and domestic violence*. Birmingham: Venture Press, p. 86–93

4.1.3. Sociālie un kultūras faktori

Šajā riska faktoru grupā ietilpst faktori, kas saistīti ar sociālo vidi:

- sociālo dienestu un tiesībsargājošo iestāžu pasivitāte;
- sabiedrībā nav noraidošas attieksmes pret vardarbību;
- sociālo saikņu iziršana, kopienas individualizēšanās;
- upura nosodījums par vardarbības pieļaušanu;
- tuvākā sociālā vide ar daudziem riska faktoriem;
- zems sociālo pakalpojumu piedāvājums un to nepieejamība;
- vardarbības atspoguļojums medijos;
- zems sociāli ekonomiskais līmenis;
- aizspriedumi un mīti par vardarbību.

Tipiskie riska faktori, kas saistīti ar sociālo vidi, paši par sevi nespēj izraisīt vardarbību pret bērnu, taču, tiem kombinējoties ar citiem riska faktoriem, vardarbības risks pret bērnu nozīmīgi pieaug.

4.1.4. Vienaudžu vardarbības riska faktori

Šajā riska faktoru grupā ietilpst tie faktori, kas saistīti ar vienaudžu vardarbības upuri:

- citāds ārējais izskats;
- jūtīgs, kluss, kautrīgs un mierīgs bērns/jaunietis;
- cilvēks ar zemu pašvērtējumu, iespējams, ar zemu statusu klasē;
- bērni/jaunieši, kam ir grūtības norobežoties no citu vienaudžu uzvedības/attieksmes;
- bērni/jaunieši ar negatīvu attieksmi pret vardarbību (izvairās no strīdiem un sadursmēm);
- bērni/jaunieši, kam nav daudz draugu;
- zēni, kas ir fiziski vājāki.

Šajā riska faktoru grupā ietilpst tie faktori, kas saistīti ar nepilngadīgo personu kā fiziskas vardarbības veicēju:

- agresīva izturēšanās pret apkārtējiem – gan pieaugušajiem, gan vienaudžiem;
- bērns/jaunietis ar noslieci attiecību veidošanā izmantot fizisku spēku (sišana, grūšana; reti izjūt bailes vai nedrošību);
- ir vajadzība dominēt (valdīt) pār citiem cilvēkiem, ieņemt līdera pozīcijas, klasesbiedru vidū ir populārāks nekā upuris;
- ir augstās domās par sevi;
- bērni, kas mājās izjūt vardarbīgu attieksmi pret sevi un kam ir sociāli smagi apstākļi.

4.1.5. Institucionālie riska faktori

Institucionālā vardarbība bieži vien pret cilvēku tiek vērstā jau agrā jaunībā, tāpēc būtu jāņem vērā, ka, lai arī institūciju mērķis ir palīdzēt bērnam augt un attīstīties pēc iespējas drošākā un labvēlīgākā vidē, pētījumi liecina, ka institucionālā vidē, piemēram, bērnu namā auguša bērna smadzeņu darbība un

attīstība būtiski atšķiras no veselīgā ģimenē auguša bērna. Pētījumi par bērniem, kas palikuši bez vecāku aprūpes, norāda, ka tie bērni, kuri izņemti no bērnunama līdz 2 gadu vecumam, pēc smadzeņu darbības parametriem spēj funkcionēt tieši tāpat kā tie bērni, kuri jau no dzimšanas ir auguši ģimenē. Turpretim to bērnu smadzeņu darbība, kuri no bērnunama tiek izņemti pēc 2 gadu vecuma, gandrīz nemaz neatšķiras no to bērnu smadzeņu darbības, kuri ir palikuši dzīvot šajā institūcijā. Tas skaidrojams ar to, ka pirmie 3 gadi ir laiks, kad bērna smadzenes visvieglāk pakļaujas ietekmei, radot neatgriezeniskas sekas.

Negatīva emocionālā pieredze pēc pārdzīvotās vardarbības var tikt piedzīvota arī izmeklēšanas procesā, kad dažādās institūcijās jāsniedz liecības, iespējams, jāveic medicīniskā ekspertīze, jāpiedalās tiesā. Cietušajam un viņa tuviniekiem tas ir sāpīgs un atkārtoti traumatisks notikums. Tāpēc ir svarīgi pēc iespējas izvērtēt un no vardarbības cietušajam skaidrot kādas institūcijas iesaistes nepieciešamību.

Izvērtējot institūciju attieksmi pret vardarbīgām personām, dažkārt nākas saskarties ar nepamatotu toleranci un vardarbīgā pāridarījuma minimizēšanu. Tā, piemēram, tāda ir nevēlēšanās iejaukties un sniegt palīdzību ģimenes konfliktos, jo īpaši, ja tie notiek atkārtoti, uzskatot to par ģimenes iekšējo lietu, ko atrisinās paši iesaistītie. Līdzīga pielaidīga attieksme vērojama pret bērnu iepēršanu, kas nav pieņemami un atbalstāmi.

4.1.6. Riska faktoru sadalījums pa vardarbības veidiem

FIZISKA VARDARBĪBA PRET BĒRNU:

- Riska faktori vardarbības veicējam – vāja impulsu kontrole; prasīga, kontrolējoša personība; izteikta neelastība priekšstatos par sevi un citiem; nesagatavotība vecāka lomai; nepietiekamas disciplinēšanas iemaņas.
- Riska faktori upurim – bērns ar uzvedības problēmām; bērna temperaments atšķiras no vecāku temperamenta; bērns ar garīgās vai fiziskās veselības traucējumiem.
- Riska faktori ģimenes vidē – liela ģimene; nabadzība; nespēja meklēt vai pieņemt palīdzību; vairākās paaudzēs disciplinēšanas nolūkos tiek izmantota fiziska vardarbība; nozīmīgas pārmaiņas vai krīze ģimenē.
- Riska faktori sociālajā vidē – sociālo pakalpojumu neesamība vai nepieejamība; tiesībsargājošo iestāžu iecietība pret fiziskas vardarbības gadījumiem; aizspriedumi un mīti par fizisku vardarbību; pieņemoša vai vienaldzīga attieksme pret fizisku vardarbību sabiedrībā.

VECĀKU NOLAIDĪBA JEB NERŪPĒŠANĀS PAR BĒRNU:

- Riska faktori vardarbības veicējam – vardarbības pieredze bērnībā; atkarību izraisošu vielu lietošana; garīgas saslimšanas vai personības traucējumi; lomu apvērsums ģimenē (vecāki pilda bērnu, bet bērni – vecāku lomas).
- Riska faktori upurim – bērns ar garīgās vai fiziskās veselības traucējumiem.
- Riska faktori ģimenes vidē – nozīmīgas pārmaiņas vai krīze ģimenē; bezdarbs, zemi ienākumi, nabadzība; ģimenes locekļu hroniska slimošana vai nāves gadījumi tuvāko radnieku lokā; vecāku liela noslogotība darbā; nespēja meklēt un pieņemt palīdzību; ģimenes dzīves prasmju trūkums: neprasme izrādīt mīlestību, cieņu, atbalstu, līdzjūtību.
- Riska faktori sociālajā vidē – sociālo pakalpojumu neesamība vai nepieejamība; zināšanu trūkums sabiedrībā par vardarbības veidiem un to ietekmi uz bērna attīstību; aizspriedumi un mīti par vecāku nolaidību jeb nerūpēšanos par bērnu.

EMOCIONĀLA VARDARBĪBA PRET BĒRNU:

- Riska faktori vardarbības veicējam – emocionālas vardarbības pieredze bērnībā; vāja impulsu kontrole; zems pašvērtējums; pieaugušais ir prasīgs un kontrolējošs; pieaugušais nespēj pieņemt bērnu tādu, kāds viņš ir; bērns tiek uztverts kā mieru traucējošs, prasīgs un ļauns.
- Riska faktori upurim – bērns ar garīgās vai fiziskās veselības traucējumiem; bērns ar problemātisku uzvedību; bērns ar saskarsmes grūtībām; bērna temperaments atšķiras no vecāku temperamenta; bērns, kurš līdzinās kādam cilvēkam, ar kuru vecākam ir ļoti sliktas attiecības; bērns ar savu uzvedību, izturēšanos atgādina vecākam kādu viņa personības daļu vai īpašību, kas pašam sevi nepatīk.
- Riska faktori ģimenes vidē – laulības vai attiecību problēmas; liela ģimene, šauri dzīves apstākļi; liela vecāku noslogotība darbā; nespēja meklēt un pieņemt palīdzību; ģimenes dzīves prasmju trūkums: neprasme izrādīt mīlestību, cieņu, atbalstu, līdzjutību.
- Riska faktori sociālajā vidē – sociālo pakalpojumu neesamība vai nepieejamība; zināšanu trūkums sabiedrībā par vardarbības veidiem un to ietekmi uz bērna attīstību; aizspriedumi un mīti sabiedrībā par emocionālo vardarbību.

SEKSUĀLA VARDARBĪBA PRET BĒRNU:

- Riska faktori vardarbības veicējam – ir sodīts par seksuālu vardarbību; vardarbības pieredze bērnībā.
- Riska faktori upurim – bērns ar garīgās vai fiziskās veselības traucējumiem; bērns ar seksuālās vardarbības pieredzi; bērns, kuram nav zināšanu par ķermeņa daļām, to nosaukumiem un ķermeņa robežām; bērns, kurš pieradis bez ierunām pakļauties pieaugušajiem; nepieskatīts, neaprupēts bērns; bērns, kuram nav emocionāli tuvu attiecību ar ģimenes locekļiem.
- Riska faktori ģimenes vidē – ģimenes sociāla izolēšanās; palīdzības nepieņemšana; bieža dzīvesvietas maiņa; ģimene, kurā dažādu iemeslu dēļ bieži uzturas liels daudzums ģimenei nepiederošu cilvēku.
- Riska faktori sociālajā vidē – sociālo pakalpojumu neesamība vai nepieejamība; tiesībsargājošo iestāžu nekonsekvence, strādājot ar seksuālās vardarbības gadījumiem; zināšanu trūkums sabiedrībā par vardarbības veidiem un to ietekmi uz bērna attīstību; aizspriedumi un mīti sabiedrībā par seksuālo vardarbību pret bērnu.

4.2. VARDARBĪBAS PAZĪMES UN SEKAS

4.2.1. Pazīmes, kas varētu liecināt, ka bērns cieš no novārtā pamešanas jeb vecāku nolaidības:

- stereotipas ķermeņa kustības, kas pirmsskolas vecumā izpaužas kā ritmiska šūpošanās sēžot vai stāvot;
- nesātīga ēšana;
- pastāvīga bada sajūta;
- zagšana vai izdzīvošanai nepieciešamo lietu dīdēšana;
- vecumam nepietiekams ķermeņa svars;

- redzams nogurums, pasivitāte, bērns var iemigt jebkurā laikā;
- nevēlēšanās kontaktēties (noslēgts, vientuļš);
- ātra attiecību veidošana ar svešiniekiem;
- izteikta tieksme pēc pieaugušo uzmanības;
- ķermeņa robežu neievērošana.

PAZĪMES, KAS VARĒTU LIECINĀT, KA BĒRNS CIEŠ NO EMOCIONĀLAS VARDARBĪBAS:

- emocionāli vēss, vienaldzīgs;
- bieži ir skumjš, depresīvs;
- sūkā pirkstus, monotoni šūpojas;
- izteikti noslēdzies sevī un domīgs vai arī izteikti aktīvs un agresīvs;
- neizrāda interesi par rotaļāšanos;
- miega traucējumi, baiļu lēkmes naktī;
- dienas un/vai nakts enurēze;
- psihosomatiskas sūdzības; galvassāpes, sāpes vēderā, slikta dūša, duršana sirds apvidū;
- palēnināta bērna fiziskā un vispārējā attīstība.

PAZĪMES, KAS VARĒTU LIECINĀT, KA BĒRNS CIEŠ NO FIZISKAS VARDARBĪBAS:

- savainojuma veids – novietojums un smaguma pakāpe neatbilst vai nesakrīt ar bērna stāstījumu;
- savainojuma smaguma pakāpe vai veids rada satraukuma izjūtu;
- daudz savainojumu, zilumu un/vai rētu;
- lūzumi, apdegumi, vietām trūkst matu;
- iekšējo orgānu traumas – sāpes vēderā, vemšana, drudzis;
- galvas traumas;
- atkārtotas traumas un savainojumi;
- jebkura trauma vai savainojums zīdainim;
- bērns izvairās no kontakta ar pieaugušajiem;
- bērns izskatās iebaidīts, izturas izteikti nedroši;
- bērns neizrāda nekādas emocijas saistībā ar savainojumu;
- bērns bieži kavē skolu ar vecāku atļauju;
- bērns valkā slēgtu apģērbu (garas bikses, svārkus un džemperus ar garām piedurknēm un augstu apkakli u.tml.);
- bērns ir pārlietu paklausīgs, pasīvs, kautrīgs, izvairīgs;
- bērns ir izteikti agresīvs un naidīgs;
- vecāki noliedz jebkādu vardarbības iespēju, sakot, ka bērns melo;
- vecāki piedāvā neloģiskus izskaidrojumus bērna traumām un savainojumiem;
- vecāki maina izskaidrojumus par bērna traumu un savainojumu;
- vecāki izvairās no medicīniskās palīdzības saņemšanas vai arī medicīnisko pakalpojumu saņemšanai izmanto dažādas iestādes.

PAZĪMES, KAS VARĒTU LIECINĀT, KA BĒRNS CIEŠ NO SEKSUĀLAS VARDARBĪBAS:

- parādās vecumam neatbilstošas zināšanas par seksuāliem jautājumiem;
- uzdod vecumam neatbilstošus un neparastus jautājumus par cilvēka seksualitāti;
- bērns izspēlē, zīmē seksuāla rakstura ainas;
- intensīvi masturbē;
- bērns stāsta par kādu savu paziņu, kas cietusi no vardarbības;
- bērns vēlas dzīvot kādā citā ģimenē vai iestādē;
- bēg no mājām;
- izteikti baidās no kāda cilvēka, vietas vai rajona;
- nevēlas vai atsakās izģērbties (piemēram, pie ārsta);
- pēkšņi parādās nauda vai mantas;
- grūtības staigāt vai sēdēt;
- panikas lēkmes;
- sāpes vēderā vai nieze ģenitāliju rajonā;
- zilumi, asiņošana vai jebkādi citi savainojumi ģenitāliju rajonā;
- seksuāli transmisīvās saskrimšanas;
- grūtniecība;
- sāpīga urinēšana;
- neizskaidrojamas veselības problēmas.

Savukārt nepilngadīgie, kas nepiedzīvo tieši pret sevi vērstu vardarbību, bet novēro vardarbību vecāku starpā, arī nozīmīgi cieš. Piemēram, viņu uzvedībā var novērot šādas pazīmes:

- emocionālā norobežošanās – emociju atslēgšana, domu bloķēšana, iztēlošanās sevi citā vietā, kas ir tālu no vecāku strīda, aiziešana (gan fiziski no mājām, gan, lietojot alkoholu vai narkotikas);
- slēpšanās fantāzijās – bērns var iztēloties, ka atmaksā vecākam, piemēram, viņu nogalinot, viņš var attīstīt fantāziju, ka dzīvo citā ģimenē, kur nav strīdu, fantazē par dzīvi pēc šķiršanās vai par to, kā viņu izglābj kāds multfilmas varonis;
- fiziskā izvairīšanās – aiziešana uz citu istabu vai prom no mājām, kamēr vecāki strīdas (tas var notikt arī nakts laikā, pakļaujot sevi briesmām);
- mīlestības un pieņemšanas meklēšana nepareizajās vietās – sliktu draugu kompānijas, sekss un izmantošana intimitātes vietā, līdz ar to jauniešiem pieaug agras grūtniecības risks;
- pārmērīga rūpēšanās – bērni var neapzināti mainīties lomām ar vecākiem un sākt pārmērīgi rūpēties par cietušo vecāku vai pārējiem bērniem ģimenē, īstenībā ilgojoties par šādu attieksmi pret sevi pašu;
- izmisuma kliegšana – caur agresiju pret sevi (pašnāvību vai pašsākropļošanu) vai agresīvu izlādi uz apkārtējiem;
- veltīgi centieni paredzēt un kontrolēt vecāka vardarbību – cenšanās būt labam un perfektam bērnam, lai “neprovocētu” vardarbību, melošana, lai slēptu lietas, kas, viņaprāt, var izraisīt vardarbību⁴⁰.

Vardarbība pret bērnu var radīt gan īslaicīgas, gan ilgtermiņa sekas, kas nozīmīgi ietekmē bērna attīstību un sociopsiholoģisko funkcionēšanu. Lai bērns varētu pārvarēt vardarbības radītās sekas, parasti ir nepieciešams saņemt specializētu psiholoģisku un sociālu palīdzību, kas fokusēta ne tikai uz traumas pārstrādi, bet arī uz jaunu sociālo prasmju un iemaņu apgūšanu.

⁴⁰ Iegūts no: <http://www.cietusajiem.lv/lv/ka-berni-gimene-pardzivo-viena-vecaka-var darbibu-pret-otru/> (sk. 10.04.2019.)

4.2.2. Tipiskākās novārtā pamešanas jeb vecāku nolaidības sekas

1. SEKAS UZVEDĪBĀ:

- bērns ir miegains;
- zog vai diedelē izdzīvošanai nepieciešamas lietas;
- bieži neapmeklē skolu;
- lieto atkarību izraisošas vielas;
- iesaistās antisociālos grupējumos;
- nerūpējas par savu ārējo izskatu;
- ģērbjas laika apstākļiem neatbilstoši.

2. SEKAS SOCIĀLAJĀ SFĒRĀ:

- grūtības veidot noturīgas attiecības;
- neuzticība pieaugušajiem;
- grūtības ievērot ķermeņa robežas;
- viegla un ātra attiecību veidošana.

3. SEKAS KOGNITĪVAJĀ SFĒRĀ:

- grūtības koncentrēties;
- pedagoģiskā ielaistība;
- vecumam neatbilstoša un nepietiekama izglītība.

4. SEKAS FIZISKAJĀ VESELĪBĀ:

- daudz ielaistu somatisku saslimšanu;
- personīgās higiēnas neievērošana;
- pusbads;
- utis, blusas.

5. SEKAS EMOCIONĀLAJĀ SFĒRĀ:

- ierobežota spēja paust emocijas;
- trauksme, bailes;
- neuzticšanās;
- neadekvāti augsts vai zems pašvērtējums.

4.2.3. Tipiskākās emocionālās vardarbības sekas

1. SEKAS UZVEDĪBĀ:

- antisociāla, destruktīva uzvedība;
- nespēja rotaļāties;
- pasīva uzvedība;
- izolēšanās;
- agresīva uzvedība;
- atkarību izraisošu vielu lietošana.

2. SEKAS SOCIĀLAJĀ SFĒRĀ:

- grūtības veidot noturīgas attiecības;
- neuzticēšanās cilvēkiem;
- tendence izolēties no sociāliem kontaktiem;
- tendence ātri veidot attiecības ar svešiniekiem.

3. SEKAS KOGNITĪVAJĀ SFĒRĀ:

- runas traucējumi;
- grūtības koncentrēties.

4. SEKAS FIZISKAJĀ VESELĪBĀ:

- miega traucējumi;
- zīdaiņa vecumā – aizkavēta fiziskā attīstība;
- psihosomatiskas saslimšanas.

5. SEKAS EMOCIONĀLAJĀ SFĒRĀ:

- zems pašvērtējums;
- neuzticēšanās;
- psihisks sastingums;
- nejutīgums;
- pasivitāte;
- depresija un traumēts paštēls.

4.2.4. Tipiskākās fiziskās vardarbības sekas

1. SEKAS UZVEDĪBĀ:

- nerūpēšanās par sevi;
- agresivitāte;
- mazkustīgums;
- pārmērīgs kustīgums;
- atkarību izraisošo vielu lietošana.

2. SEKAS SOCIĀLAJĀ SFĒRĀ:

- nespēja rast kontaktu, veidot attiecības ar citiem bērniem.

3. SEKAS KOGNITĪVAJĀ SFĒRĀ:

- grūtības koncentrēties;
- grūtības atcerēties.

4. SEKAS FIZISKAJĀ VESELĪBĀ:

- traumas un savainojumi;
- miega traucējumi.

5. SEKAS EMOCIONĀLAJĀ SFĒRĀ:

- kauna, vainas un baiļu izjūta;
- dusmas un dusmu "lēkmes";
- depresīvas izjūtas;
- nespēja uzticēties pieaugušajiem;
- vāja emociju kontrole.

4.2.5. Tipiskākās seksuālās vardarbības sekas

1. SEKAS KOGNITĪVAJĀ SFĒRĀ:

- grūtības koncentrēties;
- grūtības atcerēties;
- sekmju pasliktināšanās;
- suicidālas domas.

2. SEKAS UZVEDĪBĀ:

- neatbilstoši vecumam seksualizēta uzvedība;
- izteikta agresivitāte vai pakļaušanās;
- regresija (bērns uzvedas savam vecumam neatbilstošā veidā un “aizmirst” jau apgūtās prasmes);
- atkarību izraisošo vielu lietošana;
- suicidālas darbības;
- sevi savainojoša uzvedība;
- atkārtoti nonāk seksuālās vardarbības situācijās kā upuris vai vardarbības veicējs.

3. SEKAS SOCIĀLAJĀ SFĒRĀ:

- nespēja rast kontaktu ar citiem bērniem;
- bailes pazaudēt kontroli attiecībās vai izteikta pakļaušanās.

4. SEKAS FIZISKAJĀ VESELĪBĀ:

- traumas un savainojumi ģenitāliju rajonā;
- grūtniecība;
- seksuāli transmisīvās saslimšanas;
- galvassāpes;
- muguras sāpes;
- miega traucējumi;
- enurēze, enkoprēze.

5. SEKAS EMOCIONĀLAJĀ SFĒRĀ:

- kauna, vainas un baiļu izjūta;
- dusmas un dusmu “lēkmes”;
- viegla aizkaitināmība;
- bezspēcības sajūta;
- depresīvas izjūtas;
- pārlietu liela fantazēšana;
- uzmācīgas domas un atmiņas;
- atmiņu uzplaisnījumi;

- disociācijas;
- pēctraumas stresa sindroms;
- panikas lēkmes;
- ēšanas traucējumi;
- izplūdis ķermeņa tēls.

4.2.6. Bērni ar kaitējošu seksuālu uzvedību

Bērni un pusaudži savas attīstības gaitā izrāda seksuālu uzvedību, un lielākoties šī uzvedība ir veselīga un dabiska jeb normāla. Taču dažkārt šī uzvedība sāpina citus bērnu un tad tā tiek saukta par kaitējošu seksuālu uzvedību bērnu starpā. Nav iespējams iegūt precīzus datus par kaitējošas seksuālas uzvedības apmēriem, jo šī uzvedība ir ļoti plaša (variācija), un lielākā daļa bērnu nenonāk tiesībsargājošo vai citu institūciju redzeslokā. Pēc Apvienotās Karalistes datiem vismaz viena trešdaļa seksuālās uzmākšanās gadījumu pret bērniem šajā valstī tiek veikta no citu bērnu un pusaudžu puses, un seksuālās vardarbības/izmantošanas apmērs var būt daudz lielāks (*Hackett, NSPCC 2016*). Pētījumi rāda, ka recidīvs šajos gadījumos ir zems (5–20%), lielākā daļa pusaudžu ar kaitējošu seksuālu uzvedību, kļūstot pieauguši, neturpina seksuāli izmantot citus (*McCann & Lussier, 2008*). Lielākā daļa upuru ir meitenes (75%). Vīriešu dzimuma upuriem ir tendence būt jaunākiem nekā sievietes dzimuma upuriem. Vīriešu dzimuma vecums, uzsākot kaitējošu seksuālu uzvedību, ir 14 gadi (*Hackett et al. 2013*). Lielākoties kaitējoša seksuāla uzvedība notiek mājas/ikdienas dzīves vidē (69% salīdzinot ar 12% skolās (*Finkelhor et al., 2009*)). Pētot kaitējošu seksuālu uzvedību, 24% gadījumu iekļāva izvarošanu, 13% sadismu un 49% seksuālus pieskārienus (*Finkelhor et al. 2009*), bet 1/3 gadījumu bija mazāk nopietnu darbību spektrs (*Bateman, 2017*). Mācīšanās grūtības (iekļaujot garīgu atpalcību) un autiskā spektra traucējumi ir lielai daļai pāridarītāju – 1/3 gadījumu (*Hackett et al. 2013*).

Jebkuru bērna seksuālu uzvedību attiecībā pret citiem bērniem var iedalīt:

- normālā;
- nepiemērotā vai satraucošā;
- problemātiskā;
- ļaunprātīgā izmantošanā;
- vardarbībā.

Normāla seksuāla uzvedība ir atbilstoša vecumposmam, sociāli pieņemama, labprātīga, savstarpēja, abpusēja un to raksturo kopīgs lēmums pār konkrētās uzvedības realizēšanu.

Nepiemērotu vai satraucošu seksuālo uzvedību parasti raksturo viens nepiemērotas seksuālas uzvedības gadījums, tomēr tā ir sociāli pieņemama uzvedība vienaudžu starpā, taču uzvedības konteksts var būt neiemērots, bet parasti šī uzvedība ir vienprātīga/labprātīga un abpusēja.

Problemātiska seksuāla uzvedība visbiežāk ir bažas raisoša, bieži bērna attīstības līmenis neatbilst šādai uzvedībai un tā ir sociāli negaidīta, šai uzvedības epizodei nav skaidru viktimizācijas elementu (nav upura), taču piekrišanas apstākļi var būt neskaidri, var trūkt abpusējas vēlmes vai nav vienādas spēka pozīcijas (attīstības līmenis), tā var iekļaut kompulsivitāti.

Ļaunprātīgai izmantošanai raksturīgs viktimizējošs saturs vai iznākums (kāds kļūst par upuri), tā iekļauj ļaunprātīgu spēka izmantošanu vai piespiešanu un spēka izmantošanu, lai nodrošinātu upura iesaistīšanos (atbilstību). Šāda uzvedība var būt uzbrūkoša, nav informētas piekrišanas vai upuris nav spējīgs to dot, var būt izteiktas vardarbības elementi.

Vardarbība sevī ietver fiziski vardarbīgu seksuālu izmantošanu, tā ir izteikti uzbrūkoša, tā var būt instrumentāla vardarbība, kas ir fizioloģiski un/vai seksuāli uzbudinoša varmākam; tā var ietvert sadisma epizodes.

Kādas ir veselīgas un dabiskas/normālas bērnu seksuālās uzvedības pazīmes:

- lielākā daļa bērnu pirms 13 gadu vecuma sasniegšanas veic kaut kādas seksuālas darbības;
- lielākā daļa no tām ir veselīga un dabiska seksuālā uzvedība, kas izpaužas darbībās, kas:
  - notiek brīvprātīgi, bez spēka vai viltīgiem trikiem;
  - nenotiek pārāk bieži;
  - notiek, kad bērns ir viens pats vai kopā ar līdzīga vecuma bērniem;
  - mazinās vai tiek izbeigtas, ja pieaugušais bērnam skaidri pasaka, ka šāda uzvedība nav pieņemama.

Kādas ir kaitējošas bērnu seksuālās uzvedības pazīmes:

- seksuāla uzvedība, kas ir piespiesta, sāpina bērnu pašu vai citus, vai arī ar viltu iesaista tajā piedalīties citus bērnus;
- seksuāla uzvedība, kas šķiet bērna vecumam pārmērīgi agrā;
- seksuāla uzvedība starp ļoti dažādu vecumu bērniem, vai starp bērniem, kuri nav vienlīdzīgi (piemēram, mazāki un lielāki bērni);
- seksuāla rakstura draudi (piemēram, “es tevi izvarošu”);
- seksuāla uzvedība, kas liedz bērnam darīt ierastās ikdienas lietas (piemēram, attur no iešanas uz skolu, sadraudzēšanās vai laika pavadīšanas ar draugiem).

Seksuāla uzvedība, par kuru ir satraukti bērna ģimenes locekļi, skolotāji vai apkārtējie cilvēki. Kaitējošas seksuālas uzvedības piemēri bērniem:

- piespiež citus bērnus aizskart intīmās vietas;
- masturbē publiskās vietās (piemēram, klasē);
- rīvējas gar citiem bērniem;
- bāž pirkstus, zīmuļus vai citus priekšmetus sev vai citiem anālajā atverē;
- skatās un rāda citiem seksuālus attēlus un filmas;
- kaitina citus bērnus, lietojot seksuāli atklātu valodu;
- izsaka seksuālus draudus pieaugušajiem;
- nodarbojas ar seksu.

Riska faktori problemātiskai seksuālai uzvedībai bērniem:

- bērni, kuri bieži tiek atstāti bez uzraudzības;
- bērni, kas ir cietuši no vardarbības (fiziskas, emocionālas vai seksuālas) vai ir tikuši pamesti novārtā;
- šo bērnu mājās ir maz privātās telpas;
- vecāki vai citi ģimenes locekļi veic seksuāla rakstura darbības, bērniem redzot;
- bērni ir bijuši aculiecinieki fiziskai vardarbībai starp vecākiem vai citiem ģimenes locekļiem seksuālas greizsirdības vai neuzticēšanās dēļ;
- bērni, kas dzīvo vidē, kur cilvēki kaujas vai ir greizsirdīgi seksuālās dzīves dēļ, kur dzird agresīvus izteikumus par seksu, kur cilvēkus piespiež nodarboties ar seksu, kur tiek tirgotas narkotikas vai alkohols apmaiņā pret seksu;
- attālinātas/vēsas attiecības, emocionālā siltuma trūkums ģimenē;
- vecāku savstarpēja vardarbība un konflikti ģimenes sistēmā;
- daudz izmaiņu ģimenes sistēmā, traucējumi/pārrāvumi bērna aprūpē, piemēram, bērns dzīvo dažādās institūcijās un/vai ģimenēs;
- saplūdušas/neskaidras lomas ģimenē/vājš vecāka lomas modelis;

- tēvi, kas neuzņemas atbildību par bērnu audzināšanu un aprūpi (iesaistās maz vai neiesaistās vispār);
- trūkst atklātības, ģimenē ir neveselīgi noslēpumi;
- vecāki, kas nav tikuši galā ar savu vardarbības pieredzi;
- iztrūkstošas vai ļoti stingras seksuālas robežas ģimenē.

Iespējamie palaidējmehānismi:

- piedzīvota trauma;
- ikdienas stress mājās;
- zaudējuma vai noraidījuma pieredze;
- apjukums par identitāti un savu lomu ģimenē/vienaudžu grupā;
- greizsirdība brāļu un māsu starpā;
- problēmas ar piesaisti.

LUKSOFORA METODE BĒRNU SEKSUĀLĀS UZVEDĪBAS NOVĒRTĒŠANAI

Luksofora metode ir rīks, kas palīdz izvērtēt bērna uzvedību un izrādītās pazīmes, ja radušās aizdomas par piedzīvotu seksuālu vardarbību. Luksofora metode var palīdzēt izlemt, kāda ir bērna uzvedība.

- Normāla. Seksuālā uzvedība ir vecumam atbilstoša, izriet no bērna dabiskās ziņkāres, var kalpot kā aizsākums sarunām ar bērnu par seksualitāti.
- Satraucoša. Seksuālā uzvedība balansē uz robežas un var pārsniegt attīstības normu (uzvedības biežums, ilgums), nepieciešams pārraudzīt situāciju un sniegt palīdzību.
- Prasa tūlītēju iejaukšanos. Seksuālā uzvedība ir ārpus normālas attīstības robežām, tā ir problemātiska vai kaitējoša, tāda, no kuras ir atkarība vai kura ir veikta piespiedu kārtā – nepieciešama tūlītēja iejaukšanās un palīdzības sniegšana.

Tomēr jāatceras, ka bērnu un jauniešu seksuālo attīstību var ietekmēt dažādi faktori, piemēram, vide, kurā bērni aug, attīstās un kontaktējas ar citiem, veido viņu zināšanas, attieksmi un uzvedību. Tādēļ, izvērtējot bērnu seksuālo uzvedību, jāņem vērā arī sociālais, kultūras un ģimenes konteksts.

Luksofora metode izšķir 4 bērnu vecumposmus jeb seksuālās attīstības stadijas:

0–5 gadi

6–10 gadi

11–14 gadi

15–17 gadi

Katrā no šiem vecumposmiem bērni attīstās atšķirīgi un atšķirīgi pauž savu seksualitāti, tādēļ, saskaroties ar iespējamām aizdomām par seksuālu vardarbību pret bērnu, būtiski izprast, kāda bērnu uzvedība katrā vecumā ir normāla, satraucoša un kādos gadījumos nepieciešama tūlītēja iejaukšanās. Seksuālā uzvedība, kas tiek uzskatīta par normālu bērniem noteiktā vecumā, var būt satraucoša citai vecuma grupai piederīgiem bērniem.

Zināšanas par bērnu seksuālo attīstību un to, kāda bērnu seksuālā uzvedība atbilst un kāda neatbilst konkrētajam vecumposmam, palīdz identificēt bērnus, kuri var būt cietuši no seksuālas vardarbības, un novērst to, ka varētu ciest citi bērni.

4.3. PROBLĒMAS IDENTIFICĒŠANA UN DEFINĒŠANA DARBĀ AR NEPILNGADĪGU PERSONU

Šajā fāzē sociālā darbinieka uzdevums ir rūpīgi analizēt pieejamo informāciju un identificētos riska faktorus, apzinoties, ka vardarbības gadījumi nereti ir saistīti ar tādām emocionālām izjūtām, kā kaunu, bailēm un vainas izjūtu. Tas neveicina vardarbības gadījumu atklāšanu, jo no vardarbības cietušās personas nereti pašas jūtas vainīgas par notikušo, izjūt kaunu par to, ka nav savlaicīgi vērsušās pēc palīdzības un baidās no iespējamām sekām gan personīgajā dzīvē, gan saskarsmē ar institūcijām. Situācijās, kur no vardarbības cietusi persona ir nepilngadīga, nepieciešams vēl rūpīgāks situācijas izvērtējums, lai lēmumi tiktu pieņemti bērna labākajās interesēs. Šajos gadījumos svarīgi aspekti noteikti ir:

bērna attīstības vajadzību izvērtējums, kas ietver:

- veselību (uzturs, fiziskā aktivitāte, zobārstniecība, redze, atbilstoša veselības aprūpe, seksuālā izglītība);
- izglītību (rotaļlietas un mijiedarbība ar vienaudžiem mazā vecumā, piekļuve grāmatām, vajadzībām atbilstoša izglītība);
- emocionālo un uzvedības attīstību (mijiedarbība ar vecākiem un svešiniekiem, piesaiste, temperaments un vecāku izpratne par to reakcijas stresa situācijās, vecumam atbilstoša paškontrolē);
- identitāti (vai bērns sevi apzinās par autonomu, vērtīgu personu, piederības sajūta ģimenei, vienaudžu grupai, sabiedrībai);
- ģimeni un sociālās attiecības (empātija pret līdzcilvēkiem, sirsnīgas attiecības ar vecākiem, draugi, citi nozīmīgi pieaugušie);
- sociālo reprezentāciju (kā bērns izskatās, kā izturas, apģērba atbilstība vecumam, dzimumam, higiēna, apģērba tīrība);
- pašaprūpes prasmes (bērna praktiskās, emocionālās un komunikācijas spējas; darbā ar bērniem, kuriem ir attīstības traucējumi, īpaša uzmanība jāpievērš tam, vai nenotiek hiperaprūpe).

vecāku audzināšanas prasmju izvērtējums, kas sevī ietver:

- pamata aprūpi (fizisko vajadzību apmierinājums bērnam, medicīniskā aprūpe);
- drošības nodrošinājumu (bērna pasargāšana ģimenē un citur no kaitējuma vai briesmām, t. sk. vecumam neatbilstošas informācijas);
- emocionālo siltumu (bērna emocionālo vajadzību nodrošinājums);
- attīstības veicināšanu (ieinteresētība bērna kognitīvo spēju attīstīšanā rotaļājoties, runājot, jautājot);
- vadību un robežas (emociju regulēšana un kontroles mācīšana ģimenē, sociālo problēmu risināšana, dusmu kontrole, disciplinēšana);
- stabilitāti (vides nemainīgums, kontakts ar svarīgiem ģimenes locekļiem).

ģimenes un apkārtējās vides faktoru izvērtējums, kas sevī ietver:

- ģimenes vēsturi un funkcionēšanu (ģimenes ģenētiskie un psiholoģiskie faktori, māsu un brāļu attiecības, attiecības starp šķirtiemi vecākiem);
- paplašināto ģimeni (ko bērns un vecāki uzskata par paplašinātās ģimenes locekļiem, kāda ir to loma bērna dzīvē);
- dzīves apstākļus (vai dzīvesvieta atbilst bērna vecumam un vajadzībām, kārtība, tīrība, higiēna)
- nodarbinātību (darbs, darba laiks, struktūra, kā tas ietekmē bērnus un ģimeni);
- ienākumus (vai ģimene saņem visus pabalstus, kas tai pienākas vai ir nepieciešami);

- ģimenes sociālo integritāti (iekļaušanās apkārtnes dzīvē, draugi);
- kopienas resursu izmantošana (pakalpojumi apkārtņē, resursi un to pieejamība, īpaši ģimenēm ar funkcionālām grūtībām)⁴¹.

Nākamais solis pēc rūpīgas iegūtās informācijas izvērtēšanas ir problēmas definēšana. Analizējot iegūto informāciju, sociālajam darbiniekam ir svarīgi problēmu neminimizēt (padarīt mazāk nozīmīgu) un arī nepadarīt lielāku un nozīmīgāku, nekā tā patiesībā ir. Šeit liels risks ir subjektīvi pašauties kādas ieinteresētās puses emocionālajam spiedienam un pazaudēt objektīvu skatījumu uz situāciju. Piemēram, vecāku šķiršanās situācijās nereti ir risks bērnu padarīt par lielāku upuri, piedēvējot viņam traucējumus un disfunkcijas, ko mums pārlicinoši apraksta viens no vecākiem, nevis ir izpētījis un var apliecināt neatkarīgs speciālists. Šādās situācijās var būt risks pakļauties vecāku savstarpējām manipulācijām, nedefinēt un sākt risināt problēmu, kas patiesībā nemaz nepastāv, norikojot bērnam psihologa konsultācijas, lai gan patiesībā tā vietā vecākiem būtu nepieciešams mediācijas pakalpojums, ja starp vecākiem nepastāv kontrolējoša un pretestības vardarbība un abas iesaistītās puses piekrit mediācijai.

4.3.1. Plānošana un alternatīvu stratēģiju radīšana

Pēc pieejamās informācijas izvērtēšanas un problēmas nedefinēšanas iespējams izvirzīt mērķi un uzdevumus mērķa sasniegšanai. Viena mērķa sasniegšanai var būt izvirzīti vairāki uzdevumi, tāpēc ir nepieciešams skaidrs rīcības plāns, kas sevī ietver:

- resursu piesaisti un izlietojumu;
- iesaistīto personu savlaicīgu informēšanu;
- darbības koordinēšanu;
- drošības plāna izstrādi.

Šajā sociālā gadījuma vadīšanas procesa solī parasti tiek plānota arī citu institūciju iesaiste, kas gadījuma vadību var sarežģīt, jo iesaistītajām institūcijām var būt atšķirīgi profesionālie mērķi, izpratne un ierobežoti resursi. Tādēļ plānojot svarīgi paredzēt, ka, iespējams, būs nepieciešami alternatīvi risinājumi. Iespējamie riski savlaicīgi jāapspriež ar iesaistītajām personām, tai skaitā bērniem. Vienmēr jāatceras bērna līdzdalības princips – ja bērns ir iesaistīts kādā situācijā kā cietušais vai liecinieks, noteikti par apstākļiem, kas lietas kavē vai ietekmē, bērna vecumam atbilstošā veidā jāpaskaidro arī pašam bērnam, nevis tikai viņa vecākiem vai likumiskajiem pārstāvjiem.

⁴¹ Bentovin, A., Bingley Miller, L. (2001). *Tre Family Assessment. Assessment of family competence, strengths and difficulties*, p. 60–66

4.3.2. Intervences plāna īstenošana un monitorings – gadījuma vadīšana

1. NO VARDARBĪBAS CIETIS BĒRNS, KUR VARMĀKA IR VIENS NO VECĀKIEM, OTRS – NEVARDARBĪGS, NEPĀRLIECINĀTS UN SVĀRSTĪGS

SOCIĀLĀ GADĪJUMA APRAKSTS

Uz sociālo dienestu atnāk Anna (27), kura līdz šim nav griezusies pēc palīdzības sociālajā dienestā. Viņa ir ļoti satraukta, raud. Sieviete stāsta, ka viņas vīrs pirms 6 mēnešiem traģiski gājis bojā un kopš šī gadījuma viņa kopā ar 4 gadus veco dēlu Augustu dzīvo pie vīra vecākiem, kuri atbalsta atraitni emocionāli un materiāli. Augusta vecmāmiņa Velta, ko Augusts sauc par omi, vēl strādā, bet vectētiņš, ko Augusts sauc par opi, ir pensijā un palīdz pieskatīt Augustu. Pēc vīra nāves Anna atsākusi darba gaitas, bet vietu bērnu dārzā vēl gaida. Lai Anna varētu pilnvērtīgi strādāt, opis Apolonijs pa dienu pieskata Augustu. Zēns vakaros ir kā pielipis mammai un atsakās doties pie vecvecākiem. Saka mammai, ka opis nepatīk. Ir bijušas situācijas, kad no rīta šķiroties raud, niķojas, mēģina sist un iespert opim. Ģimene nospriedusi, ka šis ir veids, kā bērns tiek galā ar zaudējumu.

Kādu dienu Anna darbā jūtas slikti un darba devējs piedāvā viņai doties uz mājām. Ierodoties mājās dienas vidū, Anna ir pārsteigta, jo diendusā opis guļ vienā gultā ar Augustu. Ieraugot mammu, bērns skrien viņai klāt un Anna redz, ka zēnam mugurā ir tikai pidzamas augšdaļa, apksēdaļā zēns ir kails. Izdzirdējis jautājumu “Kur tad bikses?”, Opis sāk kaut ko nesakarīgi un satraukti skaidrot. Kopējā atmosfēra Annai liekas mulsinoša, viņa paņem bērnu un dodas uz savu istabu. Uz jautājumu: “Kāpēc esi bez biksēm?”, zēns atbild: “Opis novilka, aiztika manu krāniņu – man nepatīk!”

Anna jūtas apjukusi. Viņa nezina, vai ticēt dēlam – varbūt viņš kaut ko ir sajaucis. Anna baidās arī uzsākt sarunu ar opi, jo šobrīd lielā mērā ir atkarīga no vīra vecāku labvēlības. Sociālā darbiniece iesaka vērsties policijā, bet Anna kategoriski atsakās to darīt.

IETEIKUMI

Vardarbīgās situācijas atpazīšana. Iespējamās vardarbības pazīmes, bērna uzvedība attiecībā pret vecvecākiem, situācija, kurā Anna atrod Augustu un opi, negaidīti atgriežoties no darba, Augusta sacītais, ka opis novilcis bikses un aizticis krāniņu.

Problēmas definēšana. Iespējama seksuāla vardarbība pret bērnu.

Individualizēta intervences plāna izveide. Ņemot vērā Annas kategorisko atsacīšanos vērsties policijā, īstenojot intervences plānu, kurā būtu ietverti šādi uzdevumi:

- Sniegt atbalstu un iedrošināt Annu.
- Ieteikt veikt bērnam psiholoģisko izpēti ar mērķi noskaidrot notikušā nopietnību.
- Runāt ar opi par to, kas ir un kas nav pieļaujams attiecībā uz bērnu, viņu pieskatot.
- Pēc izpētes beigām, izanalizējot iegūtos rezultātus, sadarbībā ar sociālo darbinieku pieņemt lēmumu, vai rakstīt iesniegumu policijai.
- Ja tiek rakstīts iesniegums policijai, sociālajam dienestam vajadzētu nodrošināt atbalstu Annai,

lai vajadzības gadījumā viņa varētu meklēt citu dzīvesvietu, saņemtu psiholoģisko atbalstu un palīdzību, saskaroties ar institūcijām izmeklēšanas procesā.

- Nodrošināt psiholoģisko atbalstu.
- Nodrošināt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus vardarbībā cietušajam bērnam.
- Nodrošināt bērnam konsultācijas ar mērķi mācīt drošību attiecībās (akcentējot drošos, nedrošos pieskārienus, “labos” un “sliktos” noslēpumus un iemācīt, pie kā vērsties pēc palīdzības, ja nodarīts pāri).

Starpdisciplinārā un starpinstitucionālā sadarbība. Gadījuma risināšanā iesaistītie speciālisti ir sociālais darbinieks, gadījuma vadītājs, klīniskais psihologs. Gadījumā, ja tiek atklāti fakti par seksuālu vardarbību pret bērnu un tiek ierosināts kriminālprocess – arī Valsts policijas pārstāvis (izmeklētājs). Pēc izpētes sociālais darbinieks vai psihologs, kurš bērnam sniedz informāciju par drošību attiecībās, un klīniskais psihologs, kurš nodrošina konsultācijas vardarbībā cietušam bērnam. Psihologs vai sociālais darbinieks, kurš nodrošina psihosociālo atbalstu mammai procesa gaitā. Gadījumā, ja netiek atklāta informācija, lai ziņotu policijai, jāpiesaista speciālists – sociālais darbinieks vai klīniskais psihologs, kurš skaidro opim un ģimenei par lietām un uzvedību, kas ir pieļaujama, pieskatot bērnu, un kas nav pieļaujama nekādā gadījumā.

Novērtēšana. Pēc visu augstākminēto pasākumu realizēšanas jāveic intervences rezultātu novērtēšana. Tā kā intervences procesā ir iesaistīts bērns un ģimene, ir svarīgi novērtēt, vai bērns turpmāk var uzturēties drošā vidē, kur visiem pieaugušajiem ir vienota un konsekventa izpratne par pieļaujamu un nepieļaujamu uzvedību attiecībā uz bērnu. Jānovērtē, vai bērns ir apguvis visu nepieciešamo drošības informāciju un turpmāk ir informēts par “labajiem” un “sliktajiem” pieskārieniem, “labajiem” un “sliktajiem” noslēpumiem, kā arī par to, ka “sliktie” noslēpumi vienmēr jāizstāsta. Ja Anna nolemj turpināt dzīvot vīra vecāku dzīvoklī, pieaugušo starpā jāpanāk vienošanās par bērna audzināšanas un pieskatīšanas pamatprincipiem. Ja tiek ierosināts kriminālprocess, Annai jāsaņem psihosociāls atbalsts visā procesa laikā, lai viņa varētu turpināt atbalstīt savu dēlu un palīdzēt viņam aktīvi un produktīvi piedalīties visās procesuālajā darbībā. Novērtēšanas procesā var tikt izmantoti gan kvalitatīvi (panāktas vienošanās, uzlabojusies pašsajūta, mainījusies attieksme, iegūtas zināšanas utt.), gan kvantitatīvi (konsultāciju skaits, tikšanās reižu skaits utt.) rādītāji.

2. NO VARDARBĪBAS CIETIS BĒRNS, BET VARMĀKA NAV VIENS NO VECĀKIEM

SOCIĀLĀ GADĪJUMA APRAKSTS

Sociālajā dienestā nonāk ziņa, ka skolā bērni pēc stundām sagaida jaunākus skolēnus un draud ar fizisku vardarbību, reizēm apsūkā. Ir bijusi epizode, kad jaunākie bērni (3. klases skolēni) ilgi pēc skolas beigām klaiņo pa ielām un mājās ierodas vēlu vakarā, jo baidās satikties ar vecākajiem bērniem, tāpēc uz mājām dodas pa apvedceļiem. Uz dienestu atnāk kāda 3. klases skolnieces Antras mamma Rasma, kura pastāsta, ka iepriekšējā dienā viņas meita mājās ieradusies pēc 18:00, lai gan stundas beigušās jau 14:00. Uz jautājumu “Kur tu biji šo laiku?” bērns atbild, ka baidījies nākt mājās, jo lielākie bērni draudējuši, skrējuši pakaļ, apmētājuši ar sniega pikām. Meitene bijusi noraudājusies un zem acs bijis redzams sasitums. Pēc meitenes vārdiem, tas radies no sniega pikas, ko metuši vecākie bērni. Kad sieviete zvanījusi uz skolu, lai izteiktu savu neapmierinātību ar notiekošo un lūgusi iejaukties, skolas darbiniece paziņojusi, ka šis bērnu darbības nav skolas problēma un skolā nav risināmas, jo gadījums noticis ārpus skolas teritorijas un telpām.

Vardarbīgās situācijas atpazīšana. Informācija sociālajā dienestā par vecāko bērnu vardarbīgu izturēšanos pret jaunākajiem bērniem. Šo darbību rezultātā mazākie ir iebiedēti, kļaiņo pa ielām, vienam no mazajiem bērniem ir miesas bojājumi (sasitums zem acs).

Problēmas definēšana. Šajā situācija var saskatīt vairākas problēmas: lielākie bērni vardarbīgi izturas pret mazākajiem. Skola noliedz problēmas esamību un atsakās piedalīties tās risināšanā.

Individualizēta intervences plāna izveide. Lai uzsāktu situācijas risināšanu, nepieciešamas papildu darbības ar mērķi iedrošināt Rasmu sadarboties un noskaidrot trūkstošo informāciju. Lai to panāktu, jāveic šādi uzdevumi:

- nodrošināt atbalstu un iedrošināt Rasmu. Noskaidrot, kā šī situācija attīstījusies. Piefiksēt visu Rasmus rīcībā esošo informāciju par Antras skolas gaitām pēdējā laikā, draugiem, starpgadījumiem, bērna vēlmi iet uz skolu, kad sākas vardarbīgās epizodes utt.;
- noskaidrot un izvērtēt, kuri bērni piedalījušies vajāšanas aktivitātē un kuri bērni uzskatāmi par cietušajiem;
- sazināties ar skolu un iniciēt starpinstitucionālās sanāksmes sasaukšanu ar skolas un sociālā dienesta darbinieku iesaistīšanos. Pieaicināt šajā tikšanās reizē arī Antras mammu Rasmu;
- analizējot iepriekšējās sarunās iegūto informāciju, lemt par Valsts vai pašvaldības policijas nepieciešamību iesaistīšanos šajā sanāksmē;
- sagatavoties starpinstitucionālajai tikšanās reizei. Izsūtīt darba kārtību visiem dalībniekiem;
- vadīt starpinstitucionālās tikšanās reizi, protokolēt to. Īpašu vērību veltīt veicamajiem uzdevumiem pēc piekritības. Piemērs: skola nodrošina bērniem grupu nodarbības par iecietību un draudzēšanos. Skola kopā ar sociālo dienestu noorganizē vecāku sapulci par iecietību, mobingu (vienaudžu savstarpējo vardarbību) un draudzēšanos. Sociālais dienests – psiholoģisko, sociālo, psihoterpeitisko atbalstu cietušajiem bērniem un viņu ģimenēm. Nepieciešamības gadījumā tiek veikta psiholoģiskā izpēte bērniem, kas šajā situācijā iesaistīti kā vajātāji. Notiek darbs ar šo bērnu ģimenēm. Ja piedalās Valsts vai pašvaldības policija, vajadzības gadījumā iedarbināt arī represīvus mehānismus situācijas noregulēšanā;
- organizēt atkārtotu tikšanos, kurā tiek apkopoti un analizēti sasniegtie rezultāti un šķēršļi. Pēc tikšanās izsūtīt protokolu ar pieņemtajiem lēmumiem un laika grafiku, kad tie jārealizē.

Starpdisciplināra un starpinstitucionāla sadarbība. Šī gadījuma risināšanā sākotnēji ir būtiski veidot efektīvu starpinstitucionālo sadarbību, kurā būtu jāpiedalās sociālā dienesta darbiniekiem un skolas pārstāvjiem. Pēc situācijas noskaidrošanas vajadzības gadījumā var iesaistīt Valsts vai pašvaldības policiju. Informatīvi izglītojošo pasākumu nodrošināšanai var pieaicināt nevalstiskās organizācijas, kuras strādā ar vienaudžu savstarpējās vardarbības gadījumiem skolās.

Starpdisciplinārā līmenī skolā vajadzētu izveidot “krīzes komandu”, kas sastāv no skolas administrācijas, atbalsta personāla, skolotājiem un bērnu pārstāvjiem. Tie izanalizē esošo situāciju un pieņem lēmumu par tālāko rīcību.

Novērtēšana. Minētās situācijās novērtēšanā var izmantot tādas metodes, kā bērnu zināšanu novērtējumu par savstarpējo konfliktu risināšanas stratēģijām, skolotāju attieksmes izmaiņas un gatavību šādas problēmas ieraudzīt un risināt, skolā izstrādātu bērnu tiesību aizsardzības protokolu, kas paredz konkrētu rīcību situācijās, kad attiecībās bērns-bērns, skolotājs-bērns vai vecāki-bērns tiek novērota vardarbība vai tās riski. Visi skolas bērni, viņu vecāki un skolas darbinieki ar šo protokolu ir iepazīstināti

un ikdienā to izmanto, risinot vardarbības situācijas. Kvantitatīvi – ievērojami samazinājusies vai pilnībā novērsta vienaudžu savstarpējā vardarbība pēc mācību stundām.

3. BĒRNS AR KAITĒJOŠU SEKSUĀLU UZVEDĪBU PRET MĀSU. MĀTE PĀRSTĀV GAN BĒRNA AR KAITĒJOŠU SEKSUĀLU UZVEDĪBU, GAN CIETUŠĀ BĒRNA INTERESES

SOCIĀLĀ GADĪJUMA APRAKSTS

Pie sociālā darbinieka ierodas Dēzija, kura ir ļoti satraukta un lūdz palīdzību. Dēzija ir ilgstoša sociālās palīdzības saņēmēja. Viņa viena audzina divus bērnus – 12 gadu veco Kadiru un 6 gadus veco Kimu. Bērniem paternitāte nav noteikta. Sieviete strādā divos darbos, lai apmaksātu dzīvokli un segtu parādu ātro kredītu uzņēmumam. Kadīrs apmeklē skolu, Kima katru dienu tiek vesta uz bērnudārzu. Tā kā mamma daudz strādā, pārsvarā Kimas pieskatīšana tiek uzticēta Kadīram. Pēdējā pusgada laikā Dēzijas dzīvē ir ienācis draugs. Šī iemesla dēļ viņa mēdz nebūt mājās vakaros, dažreiz Dēzija nepārnāk arī naktī, un bērni arvien ilgāku laiku pavada vieni, bez pieaugušo klātbūtnes.

Kadīram pēdējā laikā pasliktinājušās sekmes mācībās, skolotāja Dēziju informējusi, ka zēns stundu laikā ir saguris, miegains. Dēzija ir pamanījusi, ka Kadīrs ilgu laiku pavada pie telefona, ir bijuši gadījumi, kad, naktī pamostoties, Dēzija redz, ka zēns vēl joprojām kaut ko dara telefonā. Kad Dēzija mēģina ierobežot Kadīra telefonā pavadīto laiku, zēns sadusmojas, kļūst agresīvs, lamājas, apvaino mammu un māsu, sauc viņas necenzētos vārdos.

Kādu dienu Dēzija mājās ierodas neparastā laikā. Dzīvoklī valda klusums. Ieejot bērnu istabā, viņa pārsteigta ierauga – Kadīrs bez apģērba atrodas vienā gultā ar Kimu, kura arī ir bez drēbēm. Nekādas seksuāla rakstura darbības šajā mirklī netiek veiktas, bet redzētais tik ļoti šokē Dēziju, ka viņa saklīdz uz bērniem, piedraud Kadīru sodīt, liek bērniem iet katram uz citu istabu un nenākt ārā, un pati šokā skrien pie sociālā darbinieka pēc padoma.

IETEIKUMI

Vardarbīgās situācijas atpazīšana. Dēzija ir lieciniece bērnu neatbilstošai seksuālai uzvedībai.

Problēmas definēšana. Bērni demonstrē vecumam neatbilstošu seksuālu uzvedību, ko var traktēt kā nepiemērotu, satraucošu vai problemātisku seksuālu uzvedību.

Individualizēta intervences plāna izveide. Lai izveidotu individuālu intervences plānu, jāveic šādas darbības:

- uzklaut Dēzijas stāstījumu, ļaujot viņai paust savas bažas, pārdomas un pārdzīvojumu par redzēto;
- pārnākot mājās, iedrošināt notikušo izrunāt ar abiem bērniem atsevišķi un kopā;
- informēt Dēziju par veidiem, kā ierobežot Kadīra ekrānieriču lietošanas laiku. Piedāvāt pozitīvas disciplinēšanas metodes ekrānlaika ierobežošanai;
- nodrošināt abiem bērniem psiholoģiskās izpētes pakalpojumu, lai saprastu, kur meklējams iemesls Kadīra kaitējošais seksuālai uzvedībai attiecībā pret māsu Kimu;
- pēc izpētes veikšanas abiem bērniem piedāvāt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus. Kadīram –

ar mērķi koriģēt kaitējošo seksuālo uzvedību. Kimai – ar mērķi nodrošināt pakalpojumu kā vardarbību piedzīvojušam bērnam;

- paralēli nodrošināt psihologa konsultācijas Dēzijai ar mērķi stiprināt viņas psihoemocionālo stāvokli, attiecības ar bērniem, sociālās attiecības un veicināt pozitīvu attieksmi pret attiecību veidošanu ar citiem profesionāļiem un institūcijām;
- iedrošināt Dēziju vērot Kimas bērnudārza gaitas un nekavējoties rīkoties, t.sk., atklāti runājot ar bērnudārza darbiniekiem, ja Kima sāk demonstrēt seksuālu uzvedību attiecībā pret citiem bērniem bērnudārzā;
- rūpīgi vērot Kadira ikdienas gaitas, ierobežojot telefonā pavadīto laiku, iespēju robežās uzlikt filtrus vecumam neatbilstošam saturam. Atbalstīt zēnu psiholoģiskās konsultēšanas laikā;
- organizēt savu ikdienas dzīvi tā, lai bērniem nebūtu iespējas palikt diviem bez pieaugušo klātbūtnes;
- nodrošināt bērniem vecumam atbilstošu informāciju par pieļaujamu un nepieļaujamu seksuālu uzvedību, drošības informāciju, informāciju, kur vērsties pēc palīdzības neskaidros jautājumos;
- vismaz gadu pēc notikuša veikt ģimenes monitoringu, īpašu uzmanību vēršot bērnu seksuālajai attīstībai, vecumam atbilstoši un neatbilstoši seksuālai uzvedībai.

Starpdisciplināra un starpinstitucionāla sadarbība. Gadījuma risināšanā iesaistītās institūcijas un speciālisti: sociālais darbinieks gadījuma vadītājs, klīniskais psihologs, skolotāji Kadira izglītības iestādē un Kimas bērnudārzā.

Novērtēšana. Nepieciešams novērtēt visu procesu, ieskaitot Dēzijas iesaistīšanos, vajadzības gadījumā mātei nodrošinot nepieciešamo atbalstu un informāciju. Novērot bērnu uzvedību pēc rehabilitācijas pakalpojumu saņemšanas. Monitorēt vecumam nepiemērota satura pieejamības iespējas ģimenē. Nodrošināt bērniem vecumam atbilstošas un piemērotas iespējas brīvā laika pavadīšanai. Vērot bērnu seksuālo attīstību un vajadzības gadījumā nodrošināt uzvedības korekcijas pasākumus.

5

Sociālais darbs ar pilngadīgu no vardarbības cietušu personu

5.1. VIKTIMIZĀCIJAS RISKĀ FAKTORI UN VIKTIMIZĀCIJAS RISKAM PAKĻAUTO GRUPU RAKSTUROJUMS

Vardarbības gadījumos izdala vairākas faktoru grupas, kas pakļauj personu viktimizācijas riskam: individuālie, attiecību (jeb citos avotos – ģimenes), kopienas (citos avotos – institucionālie) un sabiedrības, kultūras faktori⁴².

5.1.1. Individuālie faktori

Šie faktori attiecas uz pašu personu un tai piemītošajām īpašībām. Viens no galvenajiem individuālā riska faktoriem, ir personas iepriekšēja vardarbības pieredze ģimenē. Citi individuālie faktori ir atkarības izraisošo vielu lietošana, zema izglītība (savukārt sievietes ar augstāku izglītību var tikt pakļautas vardarbībai, ja partneris ir ar zemāku izglītību), bezdarbs, atšķirīga etniskā piederība, garīga rakstura traucējumi. Nozīmīga ir arī personas piederība konkrētam dzimumam, ņemot vērā to, ka pastāv spēcīgi dzimumu stereotipi par noteiktām sieviešu un vīriešu lomām, kā arī fizisks pārspēks, kas var pakļaut personu vardarbībai. Šajos gadījumos viktimizācijai visvairāk pakļautas ir meitenes un sievietes. Tāpat svarīga nozīme ir vecumam – vecāka gadagājuma cilvēkiem veselības stāvoklis ir būtisks risks kļūšanai par vardarbības upuri. Cilvēki ar demenci ir īpaši neaizsargāti pret vardarbību. Ievērojot, ka pasaules iedzīvotāju skaits pieaug, tiek lēsts, ka pieaugs arī demences izplatība sabiedrībā: no 35,6 miljoniem slimnieku (2010. gadā) uz 115,4 miljoniem (2050. gadā). Vecāka gadagājuma cilvēkiem ar demenci bieži ir psiholoģiski vai uzvedības simptomi, piemēram, uzbudinājums un agresija, kas var pastiprināt aprūpētāju un aprūpes saņēmēju savstarpējos konfliktus un novest pie vardarbības. Vecāka gadagājuma cilvēkiem ar demenci var būt liels hronisku slimību un fizisku traucējumu slogs, kas vēl vairāk pastiprina vardarbības risku⁴³.

⁴² Crandall, et al. (2004). *Risk Factors for Victimization*.

Iegūts no: <https://www.accesscontinuingeducation.com/ACE4000LP-11/c5/index.htm> (sk. 21.02.2019.)

⁴³ Downes, C., Fealy, G., Phelan, A., Donnelly, N.A., Lafferty, A. (2013.) *Abuse of Older People with Dementia: A Review*. NCPOP, University College Dublin, p. 120–126

5.1.2. Attiecību/ģimenes faktori

Šie faktori runā par ģimenes kā sistēmas funkcionēšanu un ietver sevī tādas lietas, kā partneru atšķirīgos ienākumus, izglītības limeni vai darba statusu, tāpat arī partnera kontroli pār otru partneri attiecībās. Šiem faktoriem ir īpaša nozīme attiecībā uz bērniem, piemēram, ja ģimene ir sociāli izolēta, vecākiem nav darba vai ģimenē ir zemi ienākumi, nabadzība, notiek vardarbība vecāku vai citu pieaugušo ģimenes locekļu starpā, bērni vēro vardarbīgus attiecību modeļus, ģimenē ir hroniskas, nedziedināmas saslimšanas, vecākiem ir GRT, vardarbības pieredze kādam no vecākiem, antisociāla uzvedība vecākiem, psiholoģiskas grūtības, nesagatavotība vecāku lomai, spēka un varas stāvokļa neadekvāta vai pārprasta izmantošana, neadekvātas attiecības ar bērnu, tas var radīt risku bērnu viktimizācijai. Vecāka gadagājuma cilvēki mēdz būt atkarīgi no citiem cilvēkiem tieši savā fiziskajā nevarēšanā, un tas padara viņus par potenciāliem vardarbības upuriem. Lai arī vecāka gadagājuma cilvēki bieži vien cieš no sava dzīvesbiedra un pieaugušajiem bērniem, varmāka var būt arī finansiāli vai emocionāli atkarīgs no vecāka gadagājuma cilvēka⁴⁴. Personas ar invaliditāti var tikt pakļautas vardarbībai, esot atkarīgas no ģimenes locekļiem, kas viņas aprūpē.

5.1.3. Kopienas/institucionālie faktori

Šie faktori ir attiecināmi uz palīdzības institūciju prasmi un kapacitāti sniegt vajadzīgo atbalstu, piemēram, policijas un sociālo dienestu spēju veikt kvalitatīvu intervenci, likt vardarbības veicējam apzināties un uzņemties atbildību, un vērst sankcijas pret viņu par izdarīto.

Bieži šie faktori izpaužas arī kā pašu palīdzības sniedzēju vardarbība pret klientu: aprūpes iestādēs esoši zemi aprūpes standarti⁴⁵, pārlietu stingra rutīna un savlaicīga nereaģēšana uz bērna vai pieaugušā sarežģītajām vajadzībām, atstāšana novārtā, nevērība, ja pret bērnu vai personu ar invaliditāti, vecāka gadagājuma cilvēku tiek vērstā psiholoģiska un fiziska vardarbība no citu aprūpes saņēmēju puses vai pat seksuāla vardarbība no aprūpes darbinieku puses, nenovirzīšana specializētiem pakalpojumiem, ja ir zināms, ka persona ir cietusi no vardarbības vai seksuālas ekspluatācijas. Attiecībā uz vecāka gadagājuma cilvēkiem vai cilvēkiem ar garīga rakstura traucējumiem, tā var būt piespiedu izolēšana, pārlietu liela, nepamatota vai nevajadzīga fiziska ierobežošana, personas piespiešana palikt gultā, nepamatota medikamentu lietošana ar mērķi kontrolēt cilvēku (dēvēta arī par “ķīmisku aizturēšanu”), personas piesiešana pie gultas vai krēsla⁴⁶. Attiecībā uz prostituētām personām nereti raudzīšanās uz prostitūciju kā amorālu rīcību, nevis prostitūciju kā vardarbību, liedz sociālajiem darbiniekiem atpazīt prostituētās personas kā cietušos no vardarbības.

5.1.4. Sociālie un kultūras faktori

Šajā riska faktoru grupā ietilpst faktori, kas saistīti ar sociālo vidi:

- dzimumu nelīdztiesība un tradicionālas dzimumlomas, kas uzsver to, ka sievietes nav radītas līdera lomai, ka viņām jābūt pakļāvīgām, savukārt vīriešiem savs jāpanāk ar spēku, kultivējot iecietību pret vardarbību medijos, uztverot prostitūciju un seksuālo ekspluatāciju kā normu, nevis vardarbību;
- upura nosodījums par vardarbības pieļaušanu, kas vērstā pret viņu, varmāku attaisnošana, piemēram, vainojot upuri;
- palīdzības institūciju pasivitāte;

⁴⁴ Glasgow, K., Fanslow, J.L. (2006). *Family Violence Intervention Guidelines: Elder abuse and neglect*. Wellington: Ministry of Health

⁴⁵ Iegūts no: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08946566.2012.751838> (sk. 12.12.2019.)

⁴⁶ *Violence against older persons in residential care facilities*.

Iegūts no: https://www.respectaging.ca/training/Participant_Manual_-_Module_03.pdf (sk.13.04.2019.)

- sabiedrībā pastāvošie stereotipi, kas veicina naida runu, seksismu, vardarbību, kam par iegānu citāds ārējais izskats, seksuālā orientācija, piederība noteiktai etniskai grupai, zems pašvērtējums, nepietiekamas saskarsmes prasmes, garīgās attīstības traucējumi, reliģiskā piederība vai invaliditāte.

N.B. Viktimizācijai visbiežāk ir pakļauti bērni, sievietes, kā arī vīrieši, kas atšķiras no ierastā konkrētās sabiedrības kultivētā standarta un atrodas ievainojamās dzīves situācijās (sk. pielikumu Nr. 1.3).

Vardarbība pret senioriem

Vardarbība pret senioriem ir nopietna sociāla problēma. Arvien vairāk pētījumu parāda, ka no vardarbības cieš arī vecākā gadagājuma cilvēki. Pasaules Veselības organizācija norāda, ka aptuveni 1 no 6 sešdesmitgadniekiem cieš no vardarbības. Iespējams, ka šie rādītāji ir neprecīzi un realitātē – augstāki, jo vecākā gadagājuma cilvēki, līdzīgi kā citi cietušie, bieži izvēlas neziņot par vardarbības pieredzi. Visbiežāk vardarbību veikušās personas ir laulātie draugi, pieaugušie bērni vai citi ģimenes locekļi. Par notikušo cietušie neziņo, jo jūtas apkaunoti, baidās par attiecībām vai nevēlas kaitēt pāridarītājam, citkārt upuris fiziski nespēj paziņot par notikušo.

Vardarbība pret senioriem ir vienreizēja vai atkārtota ļaunprātīga rīcība, vai arī bezdarbība, kas senioram nodara kaitējumu vai ciešanas. Šis vardarbības veids ir cilvēktiesību pārkāpums un ietver fizisku, seksuālu, psiholoģisku un emocionālu vardarbību; finansiālu un materiālu ļaunprātīgu izmantošanu, pamešanu novārtā vai nolaidību. Vardarbība pret senioriem var novest pie nopietniem fiziskiem ievainojumiem un pasliktināt vispārējo veselības stāvokli, kas rada ilglaicīgas sekas. Šādos gadījumos arī emocionāli cietušie jūtas izolēti un vientuļi, izjūt trauksmi, kā arī jūtas zaudējuši cieņu, uzticēšanos un cerību.

Vecākā gadagājuma personas cieš no visiem iepriekšminētajiem vardarbības veidiem. Papildu tam jānorāda, ka arī nepietiekama psihosociālā aprūpe un atstāšana novārtā var būt viena no vardarbības formām gan ģimenē, gan institūcijās, kad tieši aprūpes darbinieki pret senioru izturas nevērtīgi vai vardarbīgi.

Tāpat ar institucionāliem riska faktoriem nākas sastapties veco ļaužu pansionātos vai aprūpes centros pacientiem ar funkcionāliem traucējumiem. Darbinieku grūtīe darba apstākļi izraisa nogurumu, neiecietību, arī agresiju, kamēr viņu klienti ir samērā bezpalīdzīgi un ar zemām paš aizstāvības spējām.

Lai izprastu vardarbības pret senioriem komplikētību, pētnieki izmanto ekoloģijas modeli. Šajā modelī tiek ņemta vērā mijiedarbība, kas notiek vairākās sistēmās.

Par individuālajiem riskiem var uzskatīt, piemēram, sliktu cietušā fizisko un garīgo veselību, kā arī vardarbību veikušās personas garīgos traucējumus un alkohola un/vai narkotisko vielu lietošanu. Citi individuālie faktori, kas var palielināt vardarbības risku, ir cietušā dzimums un kopīga dzīves situācija. Lai gan gados vecākiem vīriešiem ir tāds pats vardarbības risks kā sievietēm, dažās kultūrās, kur sievietēm ir zemāks sociālais statuss, gados vecākās sievietes ir pakļautas lielākam vardarbības un ļaunprātīgas finanšu izmantošanas riskam (piemēram, mantas atsavināšanai). Sievietēm var būt arī smagāki un noturīgāki ievainojumu riski.

Attiecību riska faktori var būt kopēja dzīves vietas dalīšana. Iespējamie vardarbības veicēji var būt gan personu laulātie partneri, gan pieaugušie bērni. Vardarbību veikušās personas atkarība no vecākiem, arī finansiālā, palielina vardarbības risku. Dažos gadījumos arī ilgstoša, sliktā ģimenes attiecību vēsture var pasliktināt situāciju, kad seniors kļūst arvien vairāk atkarīgs no aprūpes. Visbeidzot, tā kā vairāk sieviešu atrodas darba attiecībās un viņām ir mazāk brīvā laika, vecāka gadagājuma radnieku aprūpe kļūst par lielāku slogu, palielinot vardarbības risku.

Kopiena. Kā vēl viens nozīmīgs risks vardarbībai tiek saredzēta aprūpētāju un vecāka gadagājuma cilvēku sociālā izolācija un no tās izrietošais sociālā atbalsta trūkums. Daudzi vecāka gadagājuma cilvēki ir izolēti tādēļ, ka ir zaudējuši savas fiziskās un garīgās spējas, vai arī ir zaudējuši savus draugus un ģimenes locekļus.

Sociālkulturālie faktori, kas uztur vardarbības riskus:

- vecuma stereotipi, kad gados vecāki cilvēki tiek uztverti kā trausli, vāji un atkarīgi;
- paaudžu konflikti, kas pārrauj attiecības starp ģimenēm;
- mantojuma un zemes tiesību sistēmas, kas ietekmē varas un materiālo vērtību sadalījumu ģimenēs;
- jaunu pāru izceļošana, atstājot vecākus sabiedrībā, kur vecāka gadagājuma cilvēkus tradicionāli aprūpējušas viņu atvases;
- līdzekļu trūkums aprūpes apmaksai.

Institūcijās vardarbības risku uztur:

- zemi aprūpes iestāžu standarti senioru veselības aprūpes un labklājības pakalpojumos;
- nepietiekami apmācīts personāls, liela darba slodze un neatbilstošs atalgojums;
- neatbilstoša fiziskā vide;
- iestādes politika, kas funkcionē pretrunā ar tās iemītnieku interesēm.

Prevencijas nolūkos ikvienam sabiedrības loceklim ir nozīmīga loma vardarbības novēršanā, piemēram, spēt atpazīt un neignorēt pazīmes, kas var liecināt par seniora vardarbības pieredzi, un informēt atbildīgās iestādes par iespējamiem pārkāpumiem. Pašus seniorus var informēt par nepieciešamību uzturēt kontaktu ar saviem tuviniekiem un draugiem, kuriem uzticas, kā arī sniegt informāciju par savām tiesībām. Ir svarīgi iedrošināt vecāka gadagājuma cilvēkus izmantot iespējas vērsties dienestos atbalsta saņemšanai. Savukārt lai mazinātu vardarbības risku, ģimenes locekļiem un aprūpētājiem, kas īsteno vardarbīgu aprūpi, ir svarīgi mācīties atbilstošas metodes, sadarbojoties ar senioru, kā arī vērsties pie profesionāļiem, lai saņemtu atbalstu savas vardarbīgās uzvedības pārtraukšanai.

5.1.5. Viktimizācijas riska faktoru ietekme un sekas

Lai uzskatāmāk parādītu viktimizācijas riska faktoru ietekmi un sekas, piedāvājam apskatīt seksuālās ekspluatācijas gadījumu, kura izklāstā ir aprakstīti viktimizācijas riska faktori un paskaidrojumi, kā un kāpēc tie pastiprina personas iespējamību kļūt par vardarbības upuri. Turpmāk aprakstītā situācija ir bieži sastopama speciālistu praksē.

Nepilngadīga meitene, kas bēg no mājām tur regulāri notiekošās vardarbības dēļ, nonāk uz ielas (dažkārt pat svešā pilsētā), kur par viņu piedāvā rūpēties šķietami jauks svešinieks vai svešiniece, solot pajumti un ēdienu. Pamazām un uzmanīgi tiek iegūta meitenes uzticība, nodibinot ciešu emocionālu saikni un sniedzot viņai iepriekš trūkušo emocionālo un materiālo drošību. Citos gadījumos tiek uzsāktas romantiskas attiecības ar viņu. Vēlāk meitenei tiek piedāvāta “izvēle”: atgriezties uz ielas, kur viņa nav spējīga apmierināt savas pamatvajadzības, atgriezties mājās, kur viņa ir regulāras vardarbības lieciniece vai arī upuris, vai pakļauties “laipnā svešinieka” prasībai atlīdzināt laipnību, pelnot naudu prostitūcijā. Kad meitene ir emocionāli pieķērusies iepriekš laipnajam svešiniekam, prasība iesaistīties prostitūcijā upura ieskatā jau tiek interpretēta kā pašas izvēle, lai atdarītu iepriekš saņemto palīdzību, ignorējot faktu, ka šī “izvēle” izdarīta emocionālu manipulāciju rezultātā.

Šāda persona ekspluatētājiem ir ideāls upuris: bezizejas situācijā, pamesta novārtā, ievainojama un viegli manipulējama, izsalkusi pēc emocionālas tuvības un rūpēm, bez pieredzes potenciāli riskantu

situāciju atpazīšanā, bez zināšanām, kur meklēt palīdzību, un ar nepabeigtu izglītību vai minimālu darba pieredzi. Papildus “ieguvums” ekspluatētājam ir viņas jaunība – tendences Latvijā un pasaulē rāda, ka vairumu seksa pircēju ne tikai neinteresē izmantojamās personas vecums, bet dažkārt acīmredzami nepilngadīgas meitenes izmantošanai tiek pirktas apzināti⁴⁷.

Bieži šādas meitenes ir 15 gadus vecas vai pat jaunākas. Šādā vecumā jebkura persona ir bērns gan Latvijas likumu izpratnē, gan arī fiziski un emocionāli. Jāievēro, ka Latvijā ir noteikts, ka bērns nevar pieņemt par sevi atbildīgus lēmumus līdz 18 gadu vecumam, piemēram, izceļot no valsts bez aizbildņa uzraudzības, vai ziedot asinis. Šajā gadījumā iesaiste prostitūcijā būtu jāuztver līdzīgi, t.i., kā lēmums, kura sekas bērns neapzinās un kuru līdz ar to nevar pieņemt pats; kas izdarīts, izmantojot personas ievainojamības stāvokli, līdz ar to persona nevar uzņemties par to pilnīgu atbildību arī brīdī, kad sasniegti 18 gadi.

Attiecībā uz “ievainojamības stāvokli” tiek atzīts, ka par individuālu ievainojamību var uzskatīt dzimumu, piederību kādai minoritāšu grupai, juridiskā statusa neesamību⁴⁸. Par ievainojamiem uzskata tos cilvēkus, kuriem ir īpašas grūtības pilnībā realizēt savas tiesību aktos noteiktās tiesības vecuma, dzimuma, fiziska vai psiholoģiska stāvokļa dēļ, vai sociālu, ekonomisku, etnisku vai kultūras apstākļu dēļ. Tāpēc par ievainojamības cēloņiem var uzskatīt: vecumu, nevarību, piederību pamatiedzīvotāju vai minoritāšu kopienai, viktimizāciju, migrāciju un iekšzemes pārvietošanu, nabadzību, dzimumu un brīvības ierobežošanu. Specifiskā ievainojamo cilvēku definīcija katrā valstī būs atkarīga no tās raksturlielumiem un arī no tās sociālās un ekonomiskās attīstības līmeņa.

Ievainojamības stāvoklis Krimināllikuma izpratnē nozīmē situāciju, kurā “tiek izmantoti apstākļi, kad personai nav citas reālas vai pieņemamas izvēles, kā vien pakļauties ekspluatācijai”.

Piemēram, “izvēle” starp būšanu uz ielas, atgriešanos vardarbīgā ģimenē vai iesaistes prostitūcijā akceptēšanu ilustrē šo definīciju – reālas izvēles trūkumu, kad upurim piekrišana savai ekspluatācijai ir “mazākais no ļaunumiem”. Šī Krimināllikuma definīcija uzskatāmi parāda, ka jebkura izvēle ir uzskatāma par “brīvu” tikai tādos apstākļos, kad personai konkrētajā situācijā ir reālas alternatīvas, iespējas un vara ietekmēt savu situāciju.

Attiecībā uz ievainojamību izšķir šādus veidus:

- psiholoģiskā (pamešana novārtā vai pārmērīga kontrole no vecāku puses, vardarbības pieredze, psiholoģiskas traumas u.c.);
- ekonomiskā (nabadzība, pajumtes un izglītības trūkums u.c.);
- sociālā (atbalsta tīkla trūkums, sabiedrībā pastāvoši stereotipi un diskriminācija, seksa pircēju pieprasījums u.c.).

Praktiski tas nozīmē, ka, jo mazāk personai ir iespēju apmierināt kādas savas psiholoģiskās vai materiālās vajadzības, jo ievainojamāka šī persona ir; jo vairāk un sarežģītāk risināma ir ievainojamības veidu kombinācija, ar ko personai jātiek galā noteiktā dzīves posmā, jo ekspluatētājiem ir vieglāk ietekmēt šo personu, līdz ar to lielāka ir iespēja, ka persona piekritīs savai ekspluatācijai. Tas arī nozīmē, ka ne vienmēr nepieciešams izmantot spēku, lai kādu iesaistītu prostitūcijā, tomēr ievainojamības klātesamība personas pieredzē pati par sevi nenozīmē, ka persona automātiski nonāks prostitūcijā. To kompleksā ietekme nozīmē, ka cilvēks ievainojamības situācijā ir daudz vieglāk manipulējams un pakļaujams, kā arī ievainojama persona drīzāk izdarīs šķietamu izvēli, ko neizdarītu, pastāvot citām reālām alternatīvām un iespējām.

Viens no ievainojamības faktoriem, kas ir kopīgs vairumam prostitūcijā iesaistīto, ir vardarbības un/vai seksuālas vardarbības pieredze bērnībā. Šīs personas bieži izjutušas draudus un prasības notikušo neizpaust, taču nav saņēmušas aizstāvību, tādejādi cietušajiem nav izveidojusies izpratne par sava ķermeņa robežām, nav bijis iespējams apzināties savas vajadzības un nav pieredzes, ka viņu vajadzības varētu tikt ievērotas.

⁴⁷ Iegūts no: <http://www.prostitutionresearch.com/Men%20Who%20Buy%20Sex1-10.pdf> (sk. 30.10.2019.)

⁴⁸ UNDOC “Abuse of position of vulnerability and other “means” within the definition of trafficking in persons”, 2013; 13. lpp.

Viena no intervētajām sievietēm stāsta, ka pirmo reizi 13 gadu vecumā viņu izvaroja vīrietis, kas apciemojis viņas vecākus, un 15 gadu vecumā viņa tika izvarota vēl trīs reizes. Vēlāk paziņa, kas pati bija iesaistīta prostitūcijā, ieteica viņai to darīt par naudu: “Pirmo reizi iekāpu mašīnā, cilvēks mani aizveda uz viesnīcu, naudu samaksāja, šampanieti iedeva... Es vienkārši sajutu – ja mani vienalga izvaro, kāpēc es to nevaru darīt par naudu?”⁴⁹

Prostitūcijas ietekme uz tajā iesaistītajām personām nav tikai fiziska, bet arī psiholoģiska. Vācijā pusei no aptaujātajām sievietēm bija manāmas depresijas pazīmes, 25% piedzīvoja biežas domas par pašnāvību, gandrīz trešdaļu regulāri piemeklēja panikas lēkmes, un viena no septiņām pēdējo 12 mēnešu laikā bija vēlējusies veikt pašdestruktīvas darbības. Francijā tiek lēsts, ka prostitūcijā iesaistīto personu starpā pašnāvības biežums 12 reizes pārsniedz vidējo sabiedrībā un ka šīs personas gandrīz 5 reizes biežāk lieto dažādas psihotropās vielas, tostarp miega zāles.

Starp prostitūcijā iesaistītajām personām sastopamā PTSD (post-traumatiskā stresa sindroma) smaguma pakāpe un biežums pielīdzināms tam, kas novērojams starp kara veterāniem, kas kara apstākļos ilgstoši dzīvojuši spriedzē, nogalinājuši vai pieredzējuši citu cilvēku nogalināšanu, un izvarošanas upuriem. Viena no intervētām sievietēm atzina: “Papildus narkotikām vēl es iedzeru kaut kādus kokteiļšus... plus vēl klonazepāmu... tās tādas nervu zāles... bez tā visa tas vienkārši nav iespējams. Ar prātu te strādāt... jau tā man reizi divos mēnešos ir nervu sabrukums⁵⁰”.

Minētās veselības problēmas un atkarību izraisošo vielu lietošana nerada “patīkama upura” iespaidu speciālistiem. Tādēļ bieži persona cieš arī no palīdzības dienestu puses, proti, tiek sekundāri viktimizēta. Nereti tieši sievietes tiek vainotas par to, ka nonākušas šajā situācijā, un varmāku rīcība tiek attaisnota. Bieži ekspluatētāji un varmākas par savu rīcību sodu nesaņem. Latvijā seksuāli ekspluatēto pusaudžu gadījumā sekss pircēji nesaņēma nekādu sodu⁵¹. Šāda veida rīcību uztur sabiedrības un kultūras viktimizācijas faktori, atražojot dažādus vardarbību attaisnojošus mītus.

5.2. VARDARBĪBAS PAZĪMES UN SEKAS

Darbā ar vardarbības gadījumiem pirmais un svarīgākais posms ir tas, kā speciālists spēj atpazīt vardarbību. Lai sociālais darbinieks veiksmīgi atpazītu no vardarbības cietušu personu un vardarbību veikušu personu, ir jāizprot vardarbības fenomens, dzimtes perspektīva gadījumos, kad vardarbība notiek ģimenē, cilvēku tirdzniecības, izvarošanas, naida runas un citos gadījumos, dažādu vecuma grupu specifika.

Atpazīšana notiek gan kontaktā ar cietušo – novērojot, intervējot, – gan saņemot informāciju no citiem – speciālistiem vai līdzcilvēkiem, saņemot iesniegumus, psihologa vai cita speciālista atzinumus, citu institūciju ziņojumus. Pazīmes nereti ir vērojamas cietušās personas uzvedībā, fiziskajā, emocionālajā un sociālajā sfērā. Tās var norādīt, ka persona, iespējams, ir cietusi no vardarbības. Pazīmes var konstatēt ne tikai sociālie darbinieki, policisti vai psihologi, veicot psihodiagnostiku, bet arī citi speciālisti un cietušā līdzcilvēki.

Sekas ir saistītas ar traumu (psiholoģisku vai fizisku). Vardarbības rezultātā cietušajam var rasties trauma, kuru raksturo īslaicīgas vai ilglaicīgas sekas. Īslaicīgas sekas ilgst līdz 3 mēnešiem pēc traumatiskā incidenta, ilglaicīgas sekas saglabājās ilgāk. Procesuālajos jautājumos vardarbības seku konstatācija atrodas nevis psihologu psihodiagnostikas, bet tiesu ekspertu kompetencē.

Cietušā reakcija uz vardarbību ir atkarīga no viņa individuālajām īpatnībām un vardarbības raksturojuma⁵².

⁴⁹ Bite, D., et al. (2014). “Rekrutēšana cilvēku tirdzniecībai un sievietes tēls interneta vidē. Latvijas, Igaunijas un Lielbritānijas gadījums”, 28. lpp.

⁵⁰ turpat, 21. lpp.

⁵¹ ASV Valsts departamenta ziņojums, 2018. “Par cilvēku tirdzniecības novēršanu”. Iegūts no: https://lv.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/58/TIP2018_lv.pdf (sk.13.04.2019.)

⁵² Landmane, D., Rinkevics, A., Eināts, K. (2015). Policista rokasgrāmata darbā ar cietušajiem. Rīga: Valsts policija, 23. lpp.

Cietušā reakciju ietekmē:

- vardarbības veids;
- pastāvīgums (pakļautība vienai vai vairākām situācijām);
- smagums (viegli vai smagi miesas bojājumi);
- attiecības ar vardarbības veicēju (svešinieks vai tuvinieks) u.c.

Papildus cietušā reakciju ietekmē psiholoģiskas īpatnības:

- vardarbības pieredze bērnībā;
- iepriekšēja traumatiskā notikuma pieredze;
- iepriekšēja posttraumatiskā stresa pieredze;
- psihiskas saslimšanas;
- sociālā atbalsta pieejamība vai trūkums.

5.2.1. Vardarbības pazīmes

Nereti sarunā ar cietušo vai, novērojot viņu, var konstatēt dažas vai vairākas vardarbības pazīmes, kuras nepieciešams piefiksēt. Jārēķinās ar to, ka tikai viena pazīme, piemēram, zems pašvērtējums, pati par sevi vēl nenorāda tieši uz vardarbību, jo tas var būt saistīts ar citiem dzīves notikumiem (nesen piedzīvoto dzīves krīzi vai agrāk piedzīvoto traumu (piemēram, bērnībā)), tāpēc ir svarīgi ar personu turpināt sarunāties, vairāk noskaidrojot viņas dzīves kontekstu.

Vardarbības brīdinājuma pazīmes un to izpausmes:

- 1) Brīdinājuma zīmes uzvedībā/saskarsmē ar personu, kas ilgstoši veikusi vardarbību (var būt intīmais partneris, tai skaitā suteners, turpmāk tekstā – partneris):
  - persona uzvedas tā, it kā baidītos no partnera un izdabā visām viņa vēlmēm, pakļaujas partnerim;
  - atskaitās partnerim, kur atrodas, ko dara;
  - bez partnera atļaujas nepieņem nekādus lēmumus, pat visikdienišķākos;
  - nav savas naudas ikdienas tēriņiem;
  - tiek publiski kritizēta no partnera puses, pazemota citu cilvēku priekšā;
  - saņem uzmācīgus, aizskarošus telefona zvanus;
  - pārstāj satikties ar draugiem, radniekiem, izvairās no cilvēkiem;
  - stāsta par partnera, greizsirdību, tieksmi dominēt, “sliktu temperamentu” vai “stresu darbā”.
- 2) Brīdinājuma zīmes par fizisko vardarbību:
  - sasitumi, zilumi, kaulu lūzumi, sastiepumi, brūces utt.; par iegūtajiem miesas bojājumiem sniedz maz ticamus skaidrojumus, par tiem runājot, ir nervozs, izvairās;
  - darba, skolas vai sociālu pasākumu kavēšana bez paskaidrojumiem;
  - valkā apģērbu, kas aizsedz sasitumus un rētas (piemēram, garās piedurknes vasarā, saulesbrilles telpās).
- 3) Brīdinājuma zīmes par izolāciju:
  - ierobežoti radu un draugu apmeklējumi;
  - reti iziet sabiedrībā bez partnera;
  - ja persona ir izgājusi no mājām, partneris bieži zvana, kontrolē, ierodas pakaļ vai gaida;
  - ir ierobežota pieeja naudai, kredītkartēm vai automašīnai.

4) Psiholoģiskās brīdinājuma zīmes par iespējamo vardarbību:

- zems pašvērtējums (neuzticas sev, runā par sevi kā par mazvērtīgu vai sliktu cilvēku, šaubās par saviem spēkiem, lēmumiem);
- ievērojamas personības izmaiņas (piemēram, sabiedrisks cilvēks noslēdzas, pazūd interese par ikdienas aktivitātēm);
- depresija, trauksme, pašnāvības mēģinājumi vai runas par pašnāvību.

5.2.2. Vardarbības sekas

Lai spētu apturēt vardarbību, gan pašai no vardarbības cietušajai personai, gan atbalsta sniedzējam ir jāspēj ne tikai atpazīt, bet arī izprast vardarbības pieredzes radītās sekas. Svarīgi izprast, ka sekas var būt ne tikai fiziski ievainojumi, hroniskas saslimšanas vai garīga rakstura traucējumi, bet tās var arī ietekmēt visas sabiedrības sociālo labklājību, radīt bezdarbu, nabadzību, kas, savukārt, veicina atkārtotu vardarbību. Piedzīvojot vardarbību, nereti cieš ne tikai pats upuris, bet šī pieredze turpina ietekmēt arī citus šai personai nozīmīgus cilvēkus.

Par primārām sekām ir pieņemts uzskatīt cietušās personas fizisko un emocionālo kaitējumu, piemēram, fiziski ievainojumi, pastiprināta trauksme u.c. Sekundāri cieš personas spēja funkcionēt fiziskajā un sociālajā vidē – iet uz darbu, mācībām, uzturēt attiecības. Kā trešais seku līmenis tiek izdalīti netieši vardarbības upuri, piemēram, bērni, kuri aug bez mātes, jo vardarbības pieredze ir beigusies letāli. Vairāk vai mazāk netieši no vardarbības sekām cieš citi ģimenes locekļi, darba kolēģi, draugi. Visbiežāk visi šie seku līmeņi pārklājas un ir cieši saistīti cits ar citu⁵³.

Vardarbības sekas ir iespējams iedalīt:

- **akūtās** (piemēram, cietušais raud pēc uzbrukuma, viņam tek asinis, ir mokoši atmiņu uzplaisnījumi par vardarbības ainām);
  - **hroniskās** (piemēram, pastāvīga trauksme, hroniskas galvas sāpes);
  - **atliktās** (piemēram, sākotnēji cietušais saka, ka jūtas labi un nekas traks nav noticis, bet vēlāk sāk mocīties ar neizskaidrojamām vēdera sāpēm, panikas lēkmēm u.c.);
  - **ilgstošās** (piemēram, invaliditāte, depresija)⁵⁴.
-
- **Fiziskās sekas.** Pie šīm sekām var pieskaitīt dažādas saslimšanas, hroniskas galvassāpes, redzes un dzirdes traucējumus utt., kas veidojušies dažādu fizisku traumu rezultātā un var veicināt invaliditātes rašanos. Vairāki pētījumi apliecina, ka piedzīvota vardarbība ģimenē palielina gan mātes nāves, gan spontānā aborta risku grūtniecības periodā. Hroniska stresa rezultātā cietušajiem mēdz būt pazemināta imunitāte. Smagākas vardarbības sekas, protams, ir cietušās personas nāve.
  - **Emocionālās sekas.** Samērā bieži vardarbība veicina depresijas attīstīšanos, PTSS (pēctraumātiska stresa sindroma) pazīmes. Vardarbības gadījumā cietušās personas piedzīvo vainas, kauna sajūtu, dusmas un trauksmi.

Pēctraumātiskā stresa sindroms, ilgstošas psihiska rakstura problēmas, kas daļai cilvēku attīstās pēc tam, kad pārdzīvots traumatisks notikums – situācija, kurā pārņēmušas bailes par sevis paša vai tuvinieku dzīvību vai veselību. Atsevišķos gadījumos sindroma simptomi izzūd dažu mēnešu laikā, taču tas var attīstīties smagākās problēmās, tai skaitā depresijā, fobijās un atkarībās. PTSS izpausmes:

⁵³ Riger, S., Raja, S. un Camacho, J. (2002). *The Radiating Impact of Intimate Partner Violence*. Journal of Interpersonal Violence, Volume: 17 issue: 2, SAGE journals, p. 184–205

⁵⁴ Landmane, D., Rinkevics, A. un Eināts K. (2013). Policista rokasgrāmata darbā ar cietušajiem. Rīga: Valsts policija, 28. lpp.

- pieredzētā notikuma atkārtota piedzīvošana ar spēcīgām emocionālajām izjūtām (bailes, trauksme, dusmas, bezpalīdzība, apjukums u.c.);
- izvairīšanās no vietām, cilvēkiem, situācijām, kas atgādina traumējošo notikumu;
- emocionāls sastingums, nav tikpat kā nekādu emociju, (sajūta, ka tas nav noticis ar mani);
- spontānas, fragmentāras atmiņas par notikumu (*flashback* – pēkšņi un biedējoši atmiņu uzplaiksnījumi);
- fizioloģiskās reakcijas (galvassāpes, bezmiegs, gremošanas traucējumi, sirdsklauves, galvas reiboņi, roku trīce, slikta dūša u.c.);
- nomāktība un pastāvīga trauksme (parādās apdraudējuma sajūta, izteikts diskomforts, bailes gan par to, kas ir noticis, gan par savu pašsajūtu);
- norobežošanās un izvairīšanās (pazūd interese par ikdienas lietām, cenšas izvairīties no vietām, cilvēkiem, kas atgādina par traumu);
- vainas apziņa un kauns (cilvēki var vainot sevi pie notikušās nelaiemes un pastāvīgi laužīt galvu par to, kā būtu varējuši to novērst. Tieši sevis vainošana pie notikušā izraisa nepārvaramu kauna un vainas sajūtu).

Starppersonālās sekas. Piedzīvojot vardarbību, nereti cietusī persona zaudē interesi par lietām, kas iepriekš radījušas gandarījuma sajūtu. Bieži parādās atsvešinātība un izolēšanās gan no aktivitātēm, gan cilvēkiem. Var parādīties grūtības attiecībās ar sievietēm/vīriešiem, vecākiem, bērniem, bailes no intimitātes, viktīma (upura) uzvedība.

Pašdestruktīva uzvedība. Īpaši bīstama pašnīcinoša, pašsakropļojoša uzvedība, kas var novest cietušo personu līdz pašnāvības domām un reāla pašnāvības mēģinājuma. Vardarbības pieredze var veicināt narkotisku vielu un alkohola lietošanu, iesaistīšanos bīstamās aktivitātēs.

Kognitīvās/uztveres sekas. Piedzīvotā vardarbība atstāj nozīmīgas sekas cilvēka spējai domāt, koncentrēties, izdarīt spriedumus. Var būt neatbilstoša realitātes uztvere, traumas noliegšana, vardarbību veikušās personas attaisnošana, uzskati par apkārtējo pasauli, attiecībām, sevis izkropļošana, amnēzija, disociatīvie traucējumi, nakts murgi, halucinācijas.

Iespējamie izkropļojumi sevis un pasaules uztverē (var izveidoties arī bērnam, kas aug vardarbīgā ģimenē, un ietekmēt vēlāku viktimizāciju pieaugušo vecumā):

- esmu sabojāts;
- esmu bezspēcīgs;
- esmu slikts, vainīgs par to, kas ar mani notiek;
- mani var izmantot;
- man svarīgi cilvēki mani vienmēr nodos;
- es nepiederu pats sev, nevaru sevi pasargāt;
- mani mīl tikai tad, ja esmu... (seksuāls, izdabāju citiem, dalos ar naudu...);
- es nezinu, kas es esmu;
- es neko nejūtu;
- dzīve ir smaga, pasaule ir bīstama;
- visi tā dara (rikojas vardarbīgi).

Smagākos vardarbības gadījumos var novērot arī tā saucamo Stokholmas sindromu. Tā ir psiholoģiska parādība, kad ģilnieks izrāda empātiju vai simpātiju pret sagūstītājiem un dažkārt tos arī aizstāv. Ar **Stokholmas sindromu** saprot arī tādas situācijas, kuras nav ģilnieku krīze, bet kurās personai ir spēcīgas emocionālas saites ar personu, kas viņu apkauno, sit, baida, izmanto vai biedē.

Izmaiņas seksualitātē – uzmācīgas bailes no intimitātes, nepatika, traucēts uzbudinājums un orgasms, nespēja atdalīt seksualitāti no emocionalitātes, pārmērīgā seksualizācija.

5.3. VARDARBĪBĀ CIETUŠO PERSONU ATPAZĪŠANA UN RISKU IZVĒRTĒŠANAS INSTRUMENTI

No vardarbības cietusī persona var nonākt sociālā darbinieka redzeslokā dažādos veidos – vērsties pēc palīdzības pati, ja informāciju sniedz policija, ārstniecības iestāde, skola, bāriņtiesa, NVO vai līdzcilvēki.

Jārēķinās, ka, nonākot mājvietā, kur tikko ir bijusi vardarbības situācija starp pieaugušajiem, ir grūti noteikt, kura persona ir vardarbīga. Speciālisti bieži pieļauj kļūdu, uzskatot, ka abas pieaugušās personas ir vardarbīgas un vienkārši kāvušās. Svarīgi izvērtēt, kura persona ir uzbrukusi un vienmēr iniciē uzbrukumu, un kura persona aizstāvas, ikdienā baidās, ir spiesta pielāgoties un pakļauties. Šeit svarīgi atcerēties varas un kontroles apli, un noteikt, kura persona bauda privilēģijas un pakļauj pārējos ģimenes locekļus savu vajadzību īstenošanai. Viens veids, kā noteikt agresoru, ir brūces uz ķermeņa, to izvietojums, ņemot vērā, kuras brūces rodas aizstāvoties, kuras – uzbrūkot. Šeit svarīga ir citu speciālistu (ārstu, policistu) piesaiste. Jāapzinās, ka ne vienmēr no vardarbības cietusī persona apzinās, ka tikusi smacēta vai žņaugta, jo uz to brīdi apziņa var tikt atslēgta. Lai sociālais darbinieks veiksmīgi atpazītu no vardarbības cietušo personu un vardarbību veikušo personu, ir jāizprot vardarbības fenomens, dzimtes perspektīva vardarbības ģimenē gadījumos, cilvēku tirdzniecības, izvarošanas, naida runas un citos gadījumos, dažādu vecuma grupu specifika. Sociālajam darbiniekam:

- jābūt vērigam, identificējot pazīmes un riskus, un jāprot formulēt jautājumi drošā, cieņpilnā veidā, saprotot, ka šī problēma no vardarbības cietušajai personai varētu būt jūtīga, ka tā izjūt kauna un vainas apziņu, jo īpaši, runājot par seksuālo vardarbību;
- jāizprot vardarbības rezultātā radušās psiholoģiskās traumas un to sekas uz cilvēku uzvedību, piemēram, attiecībā uz viņu nevēlēšanos atbildēt uz jautājumiem;
- jāpiemīt nepieciešamajām zināšanām, lai sniegtu atbalstu, novērtētu riskus un izstrādātu personas drošības plānu;
- jāzina, kuras institūcijas un speciālistu iesaistīt gadījuma risināšanā. Ir vērts aprunāties arī ar citiem ģimenes locekļiem vai kaimiņiem, kas varētu būt bijuši vardarbības liecinieki. Iespējams, atklāsies, ka viņi jau ir mēģinājuši ko darīt lietas labā – saukuši policiju, informējuši par palīdzības iespējām.

Sarunā ar vardarbībā cietušo personu jāapzinās – lai veiktu atpazīšanu, visticamāk būs šķēršļi informācijas iegūšanai, ņemot vērā, ka nav izslēdzama situācija, kur persona nesaprot, ka tiek pakļauta vardarbībai, baidās no sava pāridarītāja, baidās, ka, izstāstot kādam par to, vardarbība tikai vairošies vai vardarbību veikušā persona mēģinās atriebties.

Runājot ar vardarbībā cietušo personu, jāapzinās, ka tā var neatklāt patiesību vai melot, jo:

- cenšas aizsargāt savus radniekus (parasti vecāka gadagājuma cilvēkiem tie ir pašu vardarbīgie bērni, cilvēku tirdzniecības gadījumos – vīrs vai intīmais partneris var būt suteners, bērniem – tuvi radnieki, no kuriem viņi ir atkarīgi) no iespējamām tiesiskajām sekām;
- persona izjūt apkaunojumu, īpaši, ja vardarbība bijusi seksuāla rakstura, personas kultūras vidē runāt par šādām lietām ārpus ģimenes loka nav pieņemts;

- persona ir izmisusi un uzskata, ka neviens tai nevar palīdzēt;
- uzskata, ka vardarbība ir “paša vaina”;
- personai ir depresija vai emocionālās labklājības lejupslīde;
- ir disociācija, post-traumatiskais stress vai citu garīgo slimību pazīmes (īpaši seksuālās ekspluatācijas gadījumos).

Cilvēku tirdzniecības gadījumus var atpazīt, ja attiecībā uz potenciālo no vardarbības cietušo personu vērojamas šādas pazīmes:

- neuzticas valsts iestādēm/institūcijām;
- izrāda bailes vai uztraukumu;
- izrāda psiholoģiskas traumas pazīmes (ieskaitot post-traumatiskā stresa, disociācijas pazīmes);
- uzvedas, it kā būtu kāda mācīta;
- acīmredzami ievainojumi, kas radušies uzbrukuma vai ilgstošas fiziskas kontroles rezultātā;
- nēsā drēbes, kas ir “seksīgas”, pārnakšņo vietā, kur veic seksuāla rakstura darbības ar seksa pircējiem;
- izrāda pazīmes, ka pārvietošanās tiek kontrolēta gan individuāli, gan grupā;
- atrasta vai ir saistīta ar vietu, kurā visticamāk ir notikusi vardarbība/izmantošana;
- pārvietošanās ierobežojumi vai ierobežota pārvietošanās uz/no darba, vai tikai noteiktā rajonā;
- pase vai citi personas dokumenti atrodas citas personas pārraudzībā;
- nav pieejas medicīniskai palīdzībai;
- ierobežoti sociālie kontakti;
- ierobežots kontakts ar ģimeni;
- nezina savu mājas vai darba adresi;
- pārliecība par eksistējošu parādu;
- draudi pret indivīdu vai tā ģimeni;
- atrašanās finansiālā vai kādā citā atkarīgā situācijā;
- nav vai ir ļoti ierobežota pieeja vannas istabai (tualetei, dušai, higiēnas produktiem).

Svarīgi ir iejūtīgi un neitrālā, nenosodošā veidā veidot sarunu un uzdot jautājumus, kas var atklāt vardarbības riskus.

5.3.1. Risku izvērtēšanas instrumenti

Sarunā ar cietušo iespējams izmantot vairākus instrumentus, kas palīdz saprast, vai ir notikusi vardarbība un vai ir nepieciešama sociālā darbinieka intervence.

Sarunā ar vecāka gadagājuma cilvēku ir vērts izmantot EASI anketu, kas, lai gan izstrādāta ārstniecības iestādēm, ir izmantojama arī sociālajā darbā, izlaižot daļu par specifiskiem ievainojumiem (sk. pielikumu Nr. 1.2). Jautājumi ir noderīgi sarunā ar cilvēkiem ar invaliditāti, proti, cilvēkiem, kuri savā ikdienā ir atkarīgi no citu cilvēku palīdzības. Piemēram atspoguļoti pirmie jautājumi no aizdomu indeksa anketas:

- **Jautājums Nr. 1:** *Vai esat paļāvies uz citiem cilvēkiem, lai veiktu kādu no šīm darbībām: mazgāšanās, apģērbšanās, iepirkšanās, darījumi bankā vai maltīšu pagatavošana? (Atkarība no kāda.)*

Šis jautājums nav pārbaudes jautājums, bet uzrāda iespējamu vecāka gadagājuma cilvēka atkarību no kāda cita cilvēka un tādēļ identificē iespējamu risku. Apstiprinoša atbilde neparedz iespējamu vardarbību.

- **Jautājums Nr. 2:** *Vai kāds jums ir liedzis iespēju iegūt ēdienu, drēbes, medikamentus, redzes korekcijas līdzekļus, dzirdes aparātus vai medicīnisku aprūpi, vai liedzis būt ar cilvēkiem, ar kuriem jūs vēlaties pavadīt laiku? (Atstāšana novārtā.)*

Atstāšanā novārtā attiecas uz situācijām, kurās kāda persona, kuras pienākums ir apmierināt kāda vecāka gadagājuma cilvēka pamatvajadzības, to nedara.

- **Jautājums Nr. 3:** *Vai jūs esat juties aizvainots par to, ka kāds cilvēks ar jums runa veidā, kas liek jums izjust apkaunojumu vai apdraudējumu? (Psiholoģiska/emocionāla vardarbība.)*

Psiholoģiska/emocionāla vardarbība ir vardarbība pret vecāka gadagājuma cilvēkiem un izpaužas verbālā vai neverbālā uzvedībā. Tās ir rīcības, kuru mērķis ir radīt garīgas ciešanas, mokas vai trausmi.

- **Jautājums Nr. 4:** *Vai kāds ir jūs piespiedis parakstīt dokumentus vai izmantot savus naudas līdzekļus pret jūsu gribu? (Finansiāla vardarbība.)*

Finansiāla vardarbība var izpausties kā pretlikumīga vai nepiedienīga izrīkošanās ar vecāka gadagājuma cilvēka naudu, nekustamo īpašumu vai mantu, vai zādzība, piespiešana, krāpšana, ekspluatācija, spiediena izdarīšana saistībā ar testamentiem, īpašumu vai mantojumu.

- **Jautājums Nr. 5:** *Vai kāds ir licis jums justies nedroši, pieskaroties jums nepatīkamos veidos, vai fiziski jūs aizskāris? (Fiziska/seksuāla vardarbība.)*

Fiziska vardarbība: zilumi, grieztas brūces un sasitumi.

Seksuāla vardarbība pret vecāka gadagājuma cilvēkiem līdz šim pārsvarā tikusi ignorēta. Lielākā daļa seksuālās vardarbības upuru ir sievietes, šī vardarbība ir augsts risks dzīvības zaudēšanai.

MARAC modeļa *Dash* anketa (sk. pielikumu Nr. 1.5) piedāvā jautājumus, kurus, pat nepiemērojot visu MARAC sadarbības modeli, izmanto tieši sociālie darbinieki.

Anketā ir jautājumi, kas uzrāda no vardarbības cietušās personas esošo situāciju un vardarbības veidu, un parāda, cik augsts risks zaudēt dzīvību ir esošajā situācijā (vairāk attiecināms uz ģimenes vai intīmo partneru vardarbību). **Ja parādās informācija par vardarbības atkārtošanos, no vardarbības cietušās personas žņaugšanu, vajāšanu, dzīvības draudu izteikšanu vai arī draudiem par paša vardarbības veicēja pašnāvības veikšanu, kā arī, ja pastāv seksuāla vardarbība – tas liecina par ārkārtīgi augstu apdraudējumu dzīvībai.** Ja no vardarbības cietušajai personai ir bērni, kas nav vardarbību veikušās personas bioloģiskie bērni, tad arī viņu dzīvībai draud briesmas.

Visaugstākais risks tikt nogalinātam ir brīdī, kad no vardarbībā cietušās personas puses pavisam nopietni tiek veiktas darbības, lai pārtrauktu vardarbīgās attiecības. Tāpēc šis ir brīdis, kad ir svarīga kvalitatīva sociālo darbinieku interence. MARAC modeļa *Dash* anketas ieviešana sociālajā darbā var aizstāt sarunas aprakstu. Tas izmantojams kā rīks ne tikai sociālajiem darbiniekiem, bet arī no vardarbības cietušajām personām, lai atpazītu vardarbību, saprastu, cik nopietni draudi ir savai un tuvinieku dzīvībai. Anketas atklāsmes var būt motivējošas, lai veiktu darbības vardarbīgo attiecību pārtraukšanai.

Ar iepriekš minēto rīku palīdzību un uzticības veidojošu sarunu palīdzību var identificēt vardarbību un vienoties par darbībām problēmas risināšanai. Ja vardarbības epizode ir notikusi nesen, ir laiks krīzes interencei, nekavējoties veicot darbības, ciktāl no vardarbības cietusī persona ir gatava, lai pārtrauktu vardarbīgās attiecības un nepieļautu vardarbību veikušās personas tuvošanos. Drošības plāns jāveido jebkurā gadījumā. Palīdzot sagatavot pieteikumu par pagaidu aizsardzību (sk. pielikumu Nr. 1.6), jāatceras, ka tā jāpieprasa arī vardarbībā cietušās personas bērniem, ja tādi ir. Vardarbībā cietusī persona ir jāizglīto par vardarbības fenomenu un tās sekām, jānodrošina praktisks atbalsts – ja nepieciešams, jāpalīdz atrast

mājoklis, jāpiešķir pašvaldības materiālā palīdzība, izmantojot resursus, kas domāti klientiem ārkārtas situācijās, jāpiedāvā sociālās rehabilitācijas pakalpojumi, atbalsta pakalpojumi bērnu audzināšanai un citi atbilstoši un pieejami formālie un neformālie pakalpojumi, nenosodot no vardarbības cietušo personu, ja tā no pakalpojuma atsakās. Jāsadarbojas ar patversmēm, bāriņtiesu, policiju, garīgās aprūpes dienestiem, ārstniecības iestādēm, skolu, NVO u.c. institūcijām, jāatklāj resursi un sociālā atbalsta tīkli, jāizvērtē vajadzība ilgstošam atbalstam. Vardarbības ģimenē gadījumos jārikojas tā, lai novērstu vardarbību, koncentrējoties uz vardarbību veikušo personu.

5.4. INTERVENCES PLĀNA ĪSTENOŠANA UN MONITORINGS

Vardarbības gadījumos vienmēr pirmais solis ir **drošības plāna izstrāde no vardarbības cietušajai personai:**

- izplānot bēgšanas ceļus no vardarbību veikušās personas;
- vienmēr skriet uz telpu ar izeju;
- saglabāt numuru 112, 110 ar ātrā zvana taustiņu telefonā, šo numuru saglabājot zem cita nosaukuma;
- ar kādu draugu, paziņu vai sociālo darbinieku vienoties par atslēgvārdu, to telefoniski pateikt vai nosūtīt īsziņā gadījumos, ja vajadzīga palīdzība.

Svarīgi, lai, vēl atrodoties attiecībās, būtu sagatavota soma ar visu nepieciešamo bēgšanas gadījumā, ieskaitot dokumentus, bankas karti. Ja klientam ir bērni, tad viņiem jāiemāca piezvanīt uz numuru 112 vai draugiem briesmu gadījumā. Bēgot bērnus jāņem līdzi. Svarīgi nomainīt telefona numuru, kā arī pieejas paroles kontiem, sociālajiem medijiem, ja tādas vardarbību veikušajai personai ir. Ja vardarbības veicējs uzbrūk, svarīgi sargāt galvu, vēderu un skaļi saukt pēc palīdzības, lai līdzcilvēki varētu rīkoties. Vajāšanas gadījumos svarīgi nomainīt ierasto ikdienas gaitu maršrutus. Būtiski izmantot aizsardzības līdzekļus – proti, pieteikt **pagaidu aizsardzību pēc vardarbības**. Civilprocesa likums paredz: ja pret personu vērsta jebkāda fiziska, seksuāla, psiholoģiska vai ekonomiska vardarbība, kas notiek starp bijušajiem vai esošajiem laulātajiem vai personām, kuras ir savstarpēji saistītas, cietusī persona, policija vai tiesa var iesniegt pieteikumu par pagaidu aizsardzību pret vardarbību. Policija var uz vietas pieņemt lēmumu par nošķiršanu, savukārt tiesa vēlāk – nolēmumu par pagaidu aizsardzību. Šajā gadījumā varmākam ir pienākums atstāt mājokli, kurā pastāvīgi dzīvo prasītājs, kā arī tiek noteikts aizliegums atgriezties mājoklī, atrasties tuvāk par tiesas lēmumā minēto attālumu, jebkādā veidā sazināties un satikties ar upuri. Ja cietusī pieaugusī persona atsakās pieprasīt pagaidu aizsardzību un viņai ir bērni, tad pieprasījumu pēc pagaidu aizsardzības ir jā sagatavo bāriņtiesas darbiniekiem. Ja varmāka turpina vajāt, un policija nespēj ātri rīkoties, tad jāpiedāvā **drošs krīzes patvērums**.

Pēc pamatdrošības jautājumu atrisināšanas var piedāvāt sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, no vardarbības cietušajai personai – pašvaldības materiālo palīdzību. Var mudināt celt prasību tiesā, lai pieprasītu kompensāciju, lai segtu visus nepieciešamos izdevumus par papildu sociālās rehabilitācijas izmaksām un citām izmaksām, kas saistītas, piemēram, ar dzīvesvietas maiņu. Svarīgi atbalstīt no vardarbības cietušo personu dzīvesvietas meklēšanā, izglītības ieguvē, darba prasmju apguvē, kā arī, ja nepieciešams, sadarboties ar speciālistiem, kas strādā ar atkarību jautājumu novēršanu un citiem veselības speciālistiem – atbilstoši noteikto traumu ārstēšanai. Noteikti, izvērtējot bērnu aprūpes prasmes, piedāvāt izglītojošas grupas bērnu audzināšanas jautājumos un citus pašvaldībā, valstī pieejamos resursus un pakalpojumus, kas pienākas bērniem, kas cietuši no vardarbības. Tiekoties skaidrot vardarbības fenomenu, iepazīstināt ar varas un kontroles apli, ar vardarbību veikušās personas domāšanas specifiku un to, ka pēc vardarbību veikušās personas piedošanas lūguma nekas nemainīsies.

Attiecībā uz intīmā partnera vardarbību cietusī persona jāizglīto par posmiem, kas jāizdzīvo, pārtraucot intīmā partnera vardarbību:

- **gatavošanās posms**, kad klients, atskatoties uz piedzīvoto, atzīst, ka vardarbības pazīmes izpaudušās jau randiņu posmā, bet viņš nav bijis spējīgs to atpazīt, jo noliedza vardarbības esamību un bija iemīlējis;
- **problēmas atzīšana**, kad no vardarbības cietusī persona apzinās vardarbību attiecībās, jo notiek kas tāds, ko vairs nevar noslēpt – fiziska vardarbība pret sevi un/vai bērnu;
- **distancēšanās**, kad no vardarbības cietusī persona parasti mēģina gan fiziski, gan psiholoģiski distancēties no vardarbību veikušās personas. Tas ir nepieciešams, lai izvairītos no varmākas manipulācijām, kad tas lūdz piedošanu un otru, nākamo iespēju attiecību atjaunošanai. Šajā posmā cietusī persona organizē pieejamos aizsardzības līdzekļus;
- **divējādas izjūtas** ir posms pēc attiecību pārtraukšanas, kad no vardarbības cietusī persona nav īsti pārliecināta, ka spēj iztikt pati un vēl joprojām baidās no vardarbību veikušās personas, kura centīsies pierādīt, ka ir mainījies, un viņu vajadzētu viņu pieņemt atpakaļ. Tieši šajā posmā sociālo darbinieku kvalitatīvam darbam, palīdzot ar ilgtermiņa risinājumiem – drošs mājoklis, darba prasmju apguve, stabili ienākumu nodrošināšana, un vardarbības veicēja turēšana atstātus, – ir izšķiroša nozīme, lai mazinātu iespēju atgriezties vardarbīgajās attiecībās;
- **apstiprinājums** ir posms, kad no vardarbības cietusī persona nopietni plāno savu tālāko rīcību, lai iegūtu neatkarību no varmākas;
- **skumjas, ilgas pēc laimīgajiem brīžiem**, kas bijuši attiecībās, un nedrošība par savu ekonomiskās stabilitātes iegūšanas iespēju;
- **atgūšanās** ir posms, kad no vardarbības cietusī persona saņem visu specializēto palīdzību, lai veidotu dzīvi bez vardarbības. Persona iziet sociālās rehabilitācijas pakalpojumus, apmeklē atbalsta grupas u.tml.;
- **jaunas dzīves sākums**, kad no vardarbības cietusī persona ir uzsākusi jaunu dzīves posmu, piemēram, iekārtojoties jaunā mājvietā, iestājoties universitātē, uzsākot jaunas darba gaitas vai atrodot jaunus hobijus. Arī šajā posmā svarīgs ir konsultatīvais atbalsts.

Ilgtermiņā vajadzētu piedāvāt dažādus kultūras un citus izglītojošus pasākumus vardarbībā cietušajiem pieaugušajiem un bērniem, lai pārstrādātu post-traumatisko sindromu un citas traumas, kas var atstāt ilgstošas sekas. Piemēram, Norvēģijā ir izveidots Sofijas centrs, kur ģimenes (nevardarbīgās mammas ar bērniem) dodas uz vienu nedēļu kopīgi pavadīt laiku – veidot filmas, mūzikas klipus, kāpelēt vai darīt ko citu kopā. Šādi veselīgā ģimenes daļiņa tiek saliedēta un sarunās ar ģimenes locekļiem vai citu ģimeņu locekļiem tiek atklāti piedzīvotās traumas aspekti, kas līdz šim netika atklāti nevienam speciālistam. “Centrs MARTA” ir organizējis vasaras brīvdienas mātēm ar bērniem, ūdens atrakciju parku apmeklējumus, izjādes ar zirgiem un citas lietas, kas palīdz pārstrādāt piedzīvoto traumatisko pieredzi un atgūties no piedzīvotā.

5.4.1. Gadījumu vadīšana

NO VARDARBĪBAS CIETUSI SIEVIETE – VARMĀKA IR PARTNERIS

SOCIĀLĀ GADĪJUMA APRAKSTS

Anna stāsta, ka pirms 6 gadiem iepazinās ar kādu vīrieti vārdā Andis, ar kuru vēlāk izveidoja attiecības un no kura palika stāvoklī. Šajā laikā viņam bija īslaicīgi algots darbs. Nopelnītos līdzekļus Andis nereti izmantoja alkohola iegādei un spēļu zālēs, kā rezultātā ģimene bieži mainījusi dzīvesvietas. Anna stāsta, ka agrāk, pirms iepazīšanās, nav zinājusi, kas ir lombards, prostitūcija. Anna ļoti uzticējusies Andim. Laikā, kad viņa bija stāvoklī ar Anda bērnu, vīrietis sievietei piedāvājis pārcelties pie viņa mātes un māsas, jo nav bijis kur palikt. Ģimene pārcēlusies uz piedāvāto dzīvesvietu, kurā abas partnera/drauga radnieces nodarbojušās ar prostitūciju. Ar laiku vīrietis pret sievieti kļuvis fiziski un emocionāli vardarbīgs, un Anna bērnu zaudēja. Andis piespieda Annu nodarboties ar prostitūciju, manipulējot ar to, ka ģimene nevar iegādāties pārtiku, nodrošināt pajumti. Pret sievietes gribu Andis regulāri viņu ieslēdzis dzīvesvietā, lai bēgšanu padarītu neiespējamu. Andis atņēmis un slēpis arī Annas identifikācijas dokumentus, bankas kartes un internetbankas kodu kartes. Pēc Annas teiktā, vīrietis regulāri pret viņas gribu ievietojis dažādus seksuāla rakstura sludinājumus interneta portālos. Vēlāk piespiedis likt sludinājumus sievietei pašai, jo zināja, ka var tikt sodīts par seksuālu pakalpojumu pārdošanu. Pēc sludinājuma ievietošanas sieviete bija spiesta atbildēt uz telefona zvaniem, norunāt tikšanos un sniegt seksuāla rakstura darbības par naudu Anda dzīvesvietā – nezināmiem vīriešiem. Vīriešiem ierodoties, Andis naudu paņēmis pats, neļaujot to darīt Annai. Par seksuāla rakstura darbībām pret naudu (viens dzimumakts) varēja saņemt vidēji no 30 līdz 70 eiro. Kad nauda bija iegūta, sieviete gandrīz nekad nav dabūjusi šo naudu, jo Andis par to vienmēr iegādājies sev dažādas lietas, alkoholu, gājis spēlēt azartspēles, daļu iztērējis sadzīves vajadzībām pēc paša ieskatiem. Vīrietis licis Annai doties līdz uz azartspēļu vietām, jo negribējis, lai viņa aizbēgtu. Bieži vīrietis sievieti ieslēdza dzīvoklī, slēpa drēbes, apavus, dokumentus u.c. lietas. Pēc Annas teiktā, viņas partneris vienmēr izrādījis izteiktu kontroli pār viņu – noteicis ar ko un kad tikties, ko runāt, kā uzvesties sabiedrībā, arī to, cik ilgi seksa pircējs drīkst būt istabā ar viņu vai kādās pozās viņa drīkst atrasties, veicot seksuāla rakstura darbības. Ja sekss ir noticis ilgāk par Anda noteikto laiku vai, ja plīsis prezervatīvs, tad, klientam aizejot, viņš savu draudzeni ir sitis. Pēc Annas teiktā, viņa atceras pirmo klientu, kas lūdzis sniegt orālo seksu. Toreiz viņa to nav mēcējusi, līdz ar to klients nav samaksājis par pakalpojumu. Par radušos situāciju Andis dusmojies un sievieti sitis. Citos gadījumos vīrietis regulāri turējis sievieti aiz slēgtām durvīm, dažādi sodījis, ja sieviete nav pildījusi iepriekš noteikto piemēram, mainīta poza, ilgš seksa laiks u.tml. Gadījumos, kad viņa pretojusies vai nav vēlējusies nodarboties ar prostitūciju, vīrietis sievieti rāvis aiz matiem, sitis pa seju vai vēderu, vienu reizi iegriezis pēdā ar nazi, žņaudzis laikā, kad sieviete bijusi stāvoklī, kā arī draudējis ziņot dažādām institūcijām. Īpaši vardarbīgs vīrietis bijis alkohola reibumā. Reibuma stāvoklī Andis sievietei regulāri izteicis draudus, vainojis, ka viņa nodarbojas ar prostitūciju, izsmējis par seksu ar klientiem. Anna stāsta, ka bieži izjutusi bailes, nezinājusi, kā rīkoties, centusies bēgt no partnera, lūgusies viņam pārtraukt attiecības un pārtraukt piespiest nodarboties ar prostitūciju. Anna apliecinā, ka ļoti vēlējusies pārtraukt attiecības ar savu draugu, bet brīžiem nav ticējusi, ka tas vispār ir iespējams, jo iepriekš vairākkārt mēģinājusi bēgt no mājām, bet Andis vienmēr viņu ir atradis, pierunājis, izraisījis viņā žēlumu (raudājis, lūdzis piedošanu, rakstījis draudu īsziņas).

Anna vēlas mēģināt izklūt no šīs situācijas un ir gatava sadarbībai ar sociālo dienestu, jo viņai negrib būt prostituēta, kā arī nevēlas destruktīvās attiecības ar savu partneri, bet personai nav atbalsta saņemšanas iespēju un vietas, kur kaut vai uz laiku apmesties. Vēlāko sarunu laikā Anna pastāsta speciālistiem, ka kopš bērnības ir cietusi no vecāku vardarbības, dažkārt sista tik stipri, ka skolā sāpju dēļ nav varējusi nosēdēt. Reizēs, kad skolotāja jautājusi, vai Annai viss labi, viņa atbildējusi apstiprinoši. Annai skolā bija vājas sekmes, pulciņus apmeklēt viņai neļāva.

DARBA GAITA

- **Vardarbīgās situācijas atpazīšana.** Šajā gadījumā Anna varēja nonākt sociālo darbinieku redzeslokā vairāku sakrītību dēļ. Anna tika ievietota slimnīcā, kurā zaudēja gaidāmo bērnu, pateicoties fiziskajai vardarbībai no Anda puses. Ja slimnīcas personāls būtu veiksmīgi apmācīts novērot vardarbības pazīmes un uzdot pareizos jautājumus, tad Anna jau slimnīcā būtu nonākusi sociālo darbinieku redzeslokā, un viņa būtu paglābta no vardarbības turpināšanās. Ir svarīgi atcerēties, ka pirmā tikšanās ar potenciālo vardarbības vai cilvēku tirdzniecības upuri var glābt viņa dzīvību. Klients ir jāintervē, būdams nošķirts no varmākas, tikai tad iespējams uzzināt patiesos iemeslus. Sociālajam darbiniekam pirmo reizi intervējot potenciālo upuri, ir jāņem vērā, ka klients bieži neredz izeju no esošās situācijas, tam ir ierobežotas zināšanas par savām tiesībām, iespējams, viņš cietis no fiziskas, seksuālas un emocionālas vardarbības, ir izveidojušās paš aizsardzības reakcijas, ir traumatiski simptomi, kā konkrētu notikumu izslēgšana no atmiņas un iespējamo risku nenovērtēšana. No jautājumu formas “kāpēc?” ir vēlams izvairīties, jo klients to var uztvert kā kritiku un sašutumu par viņa izdarīto izvēli un uzvedību.
- **Problēmas definēšana un pirmais solis** – drošības plāna izstrāde. Esošajā situācijā pirmās konsultācijas laikā sociālais darbinieks konstatē, ka Anna atrodas ļoti vardarbīgās attiecībās un ir nepieciešams drošs patvērumš, kur Andis nespēs Annu atrast. Klients tiek nogādāta drošā patvērumā, viņai mainīts tālruņa numurs, un tiek pārtraukta jebkāda saziņa ar Andi un viņa ģimeni. Kad klients nogādāta drošībā, sociālais darbinieks turpina regulāri tikties ar klientu, ievācot informāciju par esošo situāciju, sociālais darbinieks definē grūtības, ar kurām Anna saskārās: cieta no ilgstošas emocionālās un fiziskās vardarbības, tika pakļauta seksuālajai ekspluatācijai, tādējādi kļūstot par cilvēku tirdzniecības upuri. Anna bija palikusi bez atbalsta personas, drošas dzīvesvietas, materiāliem līdzekļiem, viņas veselības stāvoklis bija slikts, no ilgstošas vardarbības bija pazeminājies viņas pašvērtējums un ticība saviem spēkiem. Definējot problēmu, sociālais darbinieks arī kartē resursus un iespējamo starpdisciplināro un starpsistucionālo sadarbību.
- **Individualizēta sociālā rehabilitācijas plāna izveide.** Pamatojoties uz problēmu definēšanu, tiek veikta rakstiska vienošanās par turpmāko sadarbību ar klientu un izvirzīti īstermiņa un ilgtermiņa mērķi. Ir svarīgi atcerēties izvirzīt tikai reālistiskus un klientam sasniedzamus mērķus. Uzdevumu noteikšanai ir jānotiek kopīgi ar cietušo personu, jāņem vērā personas vajadzības. Rakstiska vienošanās nedrīkst būt kā iegansts, ar kura palīdzību sociālais darbinieks piespiež klientu veikt plānā rakstītos uzdevumus: “Bet tu parakstīji vienošanos, tev tas obligāti ir jāizdara!”

Plānošanas procesā sociālajam darbiniekam ir jāizvērtē visas klienta grūtības un jāpiesaista nepieciešamie resursi. Kopā ar klientu tiek veikta nedēļu un mēnešu plānošana, kurās atzīmēti konsultāciju datumi, ārstu apmeklējumi, brīvā laika aktivitātes un citas darbības. Klients jāmotivē vērsties policijā, lai policija var uzsākt krimināllietu. Konkrētā gadījumā sociālais darbinieks sadarbojas ar juristu, lai palīdzētu Annai sagatavot iesniegumu policijā, kā arī pieprasīt pamatotu pieteikumu par pagaidu aizsardzību tiesā, kas daļēji pasargātu Annu. Plānošanai ir jābūt nepārspilētai – vienā nedēļā klients nav spējīgs izpildīt mēneša uzdevumus. Anna regulāri (reizi nedēļā) apmeklē gan psihologa, gan sociālā darbinieka konsultācijas, reizi divās nedēļās Annai ir izglītojošas nodarbības, lai celtu viņas motivāciju. Ārsti tiek apmeklēti pēc nepieciešamības. Sociālajam darbiniekam ir jāspēj atrast resursi, ko piesaistīt klienta individuālajām prasībām.

Plāna realizēšana īstenojas, ja plāns ir sastādīts, pamatojoties uz klienta vajadzībām, nevis sociālā darbinieka iedomām. Šajā situācijā Anna bija pozitīvi vērsta uz sadarbību, viņa iemācījās atpazīt vardarbību un tās veidus, guva izpratni par viņas un Anda vardarbīgo attiecību modeli. Iegūstot šādas zināšanas, Anna būs pasargāta no iespējamām nākotnes vardarbīgām un līdzatkarīgām attiecībām. Tiek strādāts arī ar Annas darba prasmēm, lai viņa spētu iekļauties darba tirgū. Anna izmācās par tramvaja vadītāju un sāk strādāt darbu, par kuru sapņojusi jau bērnībā. Strādājot algotu darbu, Anna ir spējīga nomaksāt īri par dzīvokli.

- **Starpdisciplinārā un starpinstitucionālā sadarbība.** Sociālā darbinieka un klienta gadījuma risināšanā liela nozīme ir starpdisciplinārajai un starpinstitucionālajai sadarbībai. Starpdisciplinārās un starpinstitucionālās sadarbības mērķis ir apzināt dažādu profesionāļu un institūciju kompetences, un viņiem pieejamos resursus, kuri var sniegt atbalstu vai citā veidā uzlabot klienta sociālo situāciju. Dažādu profesionāļu grupu tikšanās var tikt organizētas regulāri vai epizodiski, atkarībā no individuāliem gadījumiem. Palīdz tas, ja ar atbilstošām institūcijām ir noslēgti sadarbības protokoli.

Annas gadījumā sociālā dienesta sociālais darbinieks trīs reizes organizēja starpinstitucionālās tikšanās ar bāriņtiesu, Valsts policiju, veselības iestādi un pakalpojuma sniedzēju, kurš nodrošina sociālās rehabilitācijas pakalpojumu cilvēku tirdzniecības upuriem. Tikšanās tika organizētas, Annas gadījumam sākoties, procesa vidū un sociālās rehabilitācijas plāna termiņa beigās, lai secinātu, vai kliente būs spējīga uzsākt patstāvīgu dzīvi, vai tomēr ir jāpagarina sociālās rehabilitācijas plāns un jāturpina ar klienti strādāt. Sākotnēji katras institūcijas pārstāvji informēja par sev pieejamajiem resursiem attiecībā uz Annas situāciju, katram darbiniekam tika izvirzīti noteikti uzdevumi. Sociālajam darbiniekam ir jāatceras, ka viņš nedrīkst sava klienta vietā veikt uzdevumus un būt atbildīgs par klienta progresa gaitu, bet sociālais darbinieks ir gadījuma vadītājs, kas mudina citu institūciju pārstāvjus veikt nepieciešamās darbības attiecībā uz gadījuma risināšanu, ja tas ietilpst attiecīgā profesionāļa kompetencē. Atkārtotas starpinstitucionālās tikšanās laikā tiek konstatēts, kurus uzdevumus katrai institūcijai ir izdevies veikt, kuri nav tikuši izpildīti un kāda ir bijusi klientes sadarbība ar katru no profesionāļiem kopumā. Esošajā situācijā Anna ļoti labi veidoja sadarbību gan ar Valsts policiju, gan bāriņtiesu, kā rezultātā tika uzsākta izmeklēšana un Anda sodīšana par klientes seksuālo ekspluatāciju.

- **Novērtēšana.** Pēc sociālās rehabilitācijas plāna realizēšanas, veicot sociālā darba ar gadījumu novērtēšanu, sociālais darbinieks konstatē:
  - kas uzlabojās klientes sociālajā situācijā;
  - kā kliente pati mainījās sadarbības laikā un kas, iespējams, netika sasniegts.

Sociālā darba novērtēšana ir vēl viena lieta, ko pārrunāt ar klientu, kopā secināt, kas neizdevās un kādēļ. Esošajā situācijā **patstāvīgi kvalitatīvas sociālās funkcionēšanas indikatori ir sekojoši:**

- Anna bija spējīga uzsākt patstāvīgu dzīvi bez sociālā darbinieka līdzdalības;
- viņa iemācījās atpazīt vardarbības veidus, izprast varas un kontroles apli, kā arī atzina, ka pati tādā agrāk ir atradusies, izprata kontrolējošās vardarbības fenomenu;
- viņa bija apguvusi amatu un uzsākusi darba gaitas, un viņai bija paši savi ienākumi.

Pēc sadarbības izbeigšanas ir nepieciešams ik pa laikam uzturēt kontaktu ar klientu, lai būtu pārlicība, ka viņš spēs kvalitatīvi veidot savu dzīvi, un nebūs nepieciešama atkārtota sociālā darbinieka iesaistīšanās situācijā. Annas gadījumā situācija uzlabojās, jo bija kopīga pieeja un redzējums par uzdevumu izpildi, un nepieciešamo resursu piesaisti. Tomēr ne visi stāsti beidzas pozitīvi – gadās klienti kuri izvairās no sadarbības, ir agresīvi noskaņoti, nevēlas pieņemt palīdzību. Tādās situācijās sociālajam darbiniekam ir

jāizvērtē, vai viņa uzstādītie noteikumi, uzdevumi un gaidas nav klientam pārāk augsti un, iespējams, viņš vienkārši ir nobijies, ka nespēs tos paveikt un nevēlas pat mēģināt. Vēl arī jāatceras vardarbības gadījumu specifika. Ja persona ir ilgstoši cietusi no vardarbības, tad atgriešanās pie vardarbību veikušās personas var notikt vairākkārtīgi. Svarīgi personu nenosodīt, bet atgādināt, ka būsiet atbalsts vienmēr, kad cietusi persona būs gatava pārtraukt vardarbīgās attiecības.

5.5. LABĀS PRAKSES PIEMĒRI. RĪKI SOCIĀLAJAM DARBINIEKAM DARBĀ AR CIETUŠAJIEM

5.5.1. Darbs ar vardarbībā cietušu personu

Dulūtas modelis, kas tiek izmantots arī Austrijā, sociālajiem darbiniekiem piedāvā *SAFeR* pieeju (sk. pielikumu Nr. 1.4) gadījuma dokumentēšanai un tiesvedībai. *SAFeR* izstrādātā novērtēšanas rokasgrāmata atvieglo sociālā darbinieka uzdevumu atpazīt ģimenes konfliktu un vardarbību ģimenē, pievēršot uzmanību vardarbības kontekstam un smagumam. Šī pieeja palīdz vairāk uzzināt par upuru dzīves pieredzi un izciesto piespiedu kontroli, kā arī vairo speciālista empātiju pret personām, kas cietušas no vardarbības. Rokasgrāmata atvieglo saskatīt dzimuma lomas sociālās problēmas kontekstā. Austrijā kā viens no svarīgākajiem noteikumiem attiecībā uz sociālā darbinieka vardarbības konteksta izpratni tiek minēta apzināšanās, ka vardarbība ģimenē ir cieši saistīta ar dzimumu, un runājot par vardarbību, nepieciešams izprast interseksionalitātes principu, kas palīdz atklāt pastāvošās varas attiecības un to ietekmi uz cilvēkiem, kas sabiedrībā tiek marginalizēti visvairāk. Interseksionalitātes princips paredz, ka tādas vienības, kā dzimums, sociālais slānis, rase, seksuālā orientācija, vecums, reliģiskā piederība, invaliditāte, jāskata kopumā, nevis atrauti cita no citas.

5.5.2. *SAFeR* pamatā ir šādi principi:

1. VARDARBĪBAS ĢIMENĒ SKRĪNINGS

Pirmais solis ir konstatēšana, vai konkrētajā gadījumā notikusi vardarbība ģimenē. Skrīningam jābūt drošam – iesaistītās puses jāinformē par potenciālajiem riskiem, ko rada runāšana par notikušo vardarbību. No vardarbības cietušās personas jāinformē, kāpēc viņām tiek uzdoti jautājumi par vardarbību, kā informācija tiks izmantota, kurš tai varēs piekļūt un kur tā vēlāk varētu parādīties. Pirmā soļa, tāpat kā citu skrīninga procedūru ārpustiesas situācijās, mērķis ir sākotnēji izpētīt, vai pastāv iemesls skatīt gadījumu kā vardarbību ģimenē. Runājot par šo pieeju, ASV speciālisti to salīdzina ar drošības pārbaudi lidostā: “Pirms iekļūšanas izlidošanas zonā visi pasažieri tiek virzīti cauri metāla detektoram vai ķermeņa skenerim, lai atklātu, vai viņi apdraud lidojuma drošību. Vairums cilvēku iztur drošības pārbaudi bez problēmām. Dažkārt detektors uz kādu pasažieri reaģē. Tas var notikt tādēļ, ka pasažieris kabatā ir atstājis atslēgas vai viņa celi ir metāla tapa, vai arī – daudz retāk – tādēļ, ka viņš biksēs ir paslēpis spridzekli. Detektors nevar noteikt atšķirību starp šiem gadījumiem. Tas vienkārši signalizē drošībniecei, ka tai jāpievērš pastiprināta uzmanība pasažierim. Tieši šī pastiprinātā uzmanība, nevis detektors, sniedz drošībniecei vajadzīgo informāciju. Tāpat tas ir arī vardarbības ģimenē gadījumos.” Skrīninga protokols (kuram atbilst pirmais *SAFeR* elements) dara sociālajam darbiniekam zināmu, ka viņam jāveic rūpīgāks vardarbības ģimenē novērtējums. Sociālā darba gadījumā šo skrīninga soli parasti ir veikusi cita aģentūra, kā rezultātā lieta ir nosūtīta sociālajam dienestam.

Vardarbības ģimenē rakstura un konteksta novērtēšana. Tiklīdz konstatēta vardarbība ģimenē, speciālistiem jāzina šādi jautājumi:

- Kurš ir nodarījis?
- Ko ir nodarījis?
- Kuram ir nodarījis?
- Kādēļ ir nodarījis?

Lietas kontekstā ir svarīgi zināt, kas notiek attiecībā uz bērnu audzināšanu, un bērnu, kā arī vardarbībai pakļautā vecāka, veselību, drošību un labklājību.

Otrais *SAFeR* elements ir rūpīgāks vardarbības ģimenē novērtējums. Tā ietvaros sociālajiem darbiniekiem jāpēta skrīninga procesā atklātas potenciālas vardarbības ģimenē gadījuma pilnais raksturs un konteksts. Novērtējums ir svarīgs, jo vardarbība ģimenē nav nemainīgs vai viendabīgs fenomens. Dažādi cilvēki dažādās attiecībās un pat dažādos laikos vienu attiecību ietvaros vardarbību var veikt un piedzīvot atšķirīgos veidos. Tāpēc nepietiek ar to, ka ir zināms – vardarbība ģimenē ir notikusi vai ka par to ir ziņots. Sociālajiem darbiniekiem jāzina, kāda ir iesaistīto pušu ikdienas dzīve, piemēram, vai konstatētā vardarbība ģimenē ir atsevišķs gadījums vai daļa no plašāka vardarbības konteksta un vēstures. Jāzina, vai vardarbība ģimenē ir veikta ar mērķi radīt bailes un pakļaušanos vienpusējai un pašpasludinātai noteicēja lomai vai arī tā pati par sevi ir pretošanās vardarbība. Sociālajiem darbiniekiem jāzina, vai viņu konstatētā vardarbība ietver nāves draudu pazīmes – un/vai tā ir saistīta ar citiem dzīves stresa faktoriem, tādiem kā nopietnām garīgās veselības problēmām vai atkarību izraisītu vielu pārmērīgu lietošanu. Īsumā sociālajiem darbiniekiem jācenšas iegūt pilnīgu izpratni par vardarbību ģimenes kontekstā, lai noteiktu, kurš ko nodara kuram un kādēļ. Nesekojot šiem soļiem, sociālais darbinieks var nepievērst pietiekami lielu uzmanību vardarbības ģimenē gadījumam, un tas var apdraudēt gan bērnus, gan no vardarbības cietušus vecākus, iedrošināt vardarbību veikušo personu un traucēt efektīviem risinājumiem.

2. IETEIKUMI, KONCENTRĒJOTIES UZ VARDARBĪBAS ĢIMENĒ IETEIKMI

Trešajā solī tiek apskatīts, vai un kādā veidā vardarbības fakts ietekmē veicamo uzdevumu un pieņemamo lēmumu. Piemēram, kāda šajā gadījumā ir vardarbības ietekme uz bērna aprūpes organizēšanu, kā vardarbība ietekmē drošību lietā ar pagaidu aizsardzību, kā vardarbība ietekmē sarunas mediācijas gadījumā (mediācija nedrīkst notikt, ja veikta fiziska vai seksuāla vardarbība). Šī soļa ietvaros speciālistiem jāpēta, ko piedzīvotā vardarbība nozīmē iesaistītajām pusēm un bērniem – gan visplašākajā, gan šaurākā nozīmē. Visplašākajā nozīmē tas nozīmē atklāšanu, kāda ir bijusi vardarbīgās ģimenes vide, kā ir audzināt bērnus un ko viņiem ir nozīmējis tikt audzinātiem vardarbības atmosfērā. Šis solis vedina sociālos darbiniekus domāt par to, kā vardarbība ģimenē ietekmē ikdienas dzīvi un saziņu, ikdienas pienākumus un noteicēja lomu mājās, kā arī vispārējus ar audzināšanu saistītus uzskatus, attieksmes un prakses. Tas aicina sociālos darbiniekus atklāt bērnu un vecāku relatīvās vajadzības un intereses; noteikt, kura vajadzības ir apmierinātas un kura intereses ir aizsargātas. Šaurākajā izpratnē trešā *SAFeR* pieejas elementa ietvaros sociālajiem darbiniekiem jānosaka, kāpēc vardarbībai ir nozīme – kā tā saistīta ar pieņemamo lēmumu vai veicamo darbību, un kā tā ir saistīta ar standartiem, atbilstoši kuriem jāpieņem šis lēmums vai jāveic darbība. Tādējādi trešajam *SAFeR* pieejas elementam nepieciešama diferenciāla analīze, kuras mērķis ir dažādos veidos novērtēt vardarbības ģimenē ietekmi atkarībā no tā, ko speciālists cenšas paveikt. Piemēram, ja speciālists cenšas izlemt, kāda veida saskarsme ar bērniem ir piemērota, svarīgākā vardarbības ģimenē ietekme ir saistīta ar tādām lietām, kā bērna fiziskā un emocionālā drošība, vecāka-vardarbības veicēja spēja atpazīt un reaģēt uz bērna konkrētajām vajadzībām, mērs, kādā vecāks-vardarbības veicējs uzņemas atbildību par iepriekšējo vardarbību vai turpina izmantot bērnu kā vardarbības līdzekli, pakāpe, kādā bērns un vecāks-no vardarbības cietušais uzticas vecāka-vardarbības veicēja audzināšanas prasmēm, un citas lietas. Taču, ja speciālists cenšas noteikt vecāku spēju pieņemt kopīgus lēmumus par audzināšanu,

attiecināmā vardarbības ģimenē ietekme ir saistīta ar nedaudz atšķirīgiem apsvērumiem: vecāku spēju sazināties tiešā, pieklājīgā, konstruktīvā un uz bērnu vērsta veidā, vecāka-var darbības veicēja gribu atbalstīt vecāka-no vardarbības cietušā autoritāti bērna audzināšanas kontekstā un vecāka-var darbības veicēja spēju nošķirt savu vecāka lomu no savas partnera lomas, kā arī citiem. Vardarbības ģimenē ietekmes noteikšanas uzdevums, gluži kā lēmumu pieņemšanas standarti, atšķiras atkarībā no lemjamajiem jautājumiem.

3. REAĢĒŠANA UZ VARDARBĪBU ĢIMENĒ

Ceturtais solis koncentrējas uz vardarbības radīto problēmu risināšanu un novēršanu, ja tas iespējams. Mērķis ir pienācīgi reaģēt uz pušu piedzīvoto vardarbību. *SAFeR* pieeja šķiet intuitīva, tomēr, lai to īstenotu, jāpievērš uzmanība informācijai, kas bieži tiek ignorēta, jo speciālisti nereti meklē ātrus risinājumus un bieži izlaiž *SAFeR* pieejas vidējos soļus (pievēršanos vardarbības ģimenē raksturam, kontekstam un ietekmei) un gūst ātrus, šķietami vienkāršus secinājumus. Patiesībā vidējie soļi ir svarīgākie *SAFeR* analīzes elementi, kuriem bieži netiek pievērsta pienācīga uzmanība. Tas ir īpaši svarīgi, jo pat gadījumos, kad vardarbība ģimenē konstatēta, lietas bieži tiek atrisinātas, neņemot vērā drošību, varas nevienlīdzību un citus vardarbības rezultātus. Šī pēdējā elementa mērķis ir tieši reaģēt uz – un, ja iespējams, novērst – vardarbības ģimenē radīto kaitējumu, lai kāds tas būtu, un mazināt turpmākas vardarbības, un negribētas iejaukšanās no vardarbības cietušu vecāku un bērnu dzīvēs iespējamību nākotnē. Lai ilustrētu domu, iedomājieties, ka sociālais darbinieks veic sākotnējo vardarbības ģimenē pārbaudi atbilstoši *SAFeR* pieejas pirmajam elementam un uzzina, ka viens no vecākiem ir cietis no otra vecāka emocionālās vardarbības. Tas sociālajam darbiniekam dara zināmu, ka jāpievērš ciešāka uzmanība atbilstoši *SAFeR* pieejas otrajam elementam, lai noskaidrotu, kāda tieši ir situācija. Sociālais darbinieks turpina izpēti un atklāj, ka emocionāli vardarbīgais vecāks tieši liedz nepieciešamu un pieejamu finansiālo atbalstu, lai sodītu vecāku-upuri par attiecību pamešanu. Sociālais darbinieks uzzina arī, ka bērns negrib pavadīt laiku ar emocionāli vardarbīgo vecāku. Sociālais darbinieks pāriet pie trešā *SAFeR* pieejas elementa, lai noteiktu, kādēļ un kādā veidā tam ir nozīme. Pēc izpētes sociālais darbinieks uzzina, ka bērna pamatvajadzības nav apmierinātas, vecāks-no vardarbības cietušais izjūt trauksmi un depresiju finansiālās situācijas dēļ, bērns izjūt aizvainojumu pret vecāku-var darbības veicēju par atteikšanos viņu atbalstīt, un bērns jūtas vecāka-no vardarbības cietušā nodots, jo vecāks ir izjaucis ģimeni. Ņemot vērā šīs zināšanas, jāsaprot, kā izveidot tādu audzināšanas rekomendāciju, kas ņem vērā vardarbības ģimenē raksturu, kontekstu un ietekmi saskaņā ar *SAFeR* pieejas ceturto elementu. Var apsvērt tādu noteikumu iekļaušanu audzināšanas rekomendācijā, kas nosaka skaidras un izpildāmas finansiālās saistības vecākam-var darbības veicējam, nosaka kaut kāda veida finansiālu pārraudzību, lai nodrošinātu konsekventu šo saistību izpildi, atbalsta vecāka-no vardarbības cietušā veselību un ekonomisko pašpietiekamību, un atjauno bērna uzticību abiem vecākiem.

Piedāvātās *SAFeR* anketas stiprā puse ir tas, ka tā speciālistiem palīdz neizdarīt nepamatotus pieņēmumus par vardarbību ģimenē un to, kā cilvēki to izjūt:

- speciālisti nedrīkst pieņemt, ka vardarbība ģimenē pastāv visos gadījumos. Tā vietā viņiem jānoskaidro, vai tā ir;
- speciālisti nedrīkst pieņemt, ka katrā vardarbības ģimenē gadījumā pastāv nopietni miesas bojājumi vai ilga kontrolējošas, ietekmējošas vardarbības vēsture. Tā vietā viņiem jāizpēta, kāda ir patiesā situācija;
- speciālisti nedrīkst pieņemt, ka vardarbībai ģimenē vienmēr ir negatīva ietekme uz bērniem vai audzināšanu. Tā vietā viņiem jānoskaidro, vai tā ir;
- speciālisti nedrīkst pieņemt, ka katrai vardarbības ģimenē lietai jābeidzas ar kādu iepriekš noteiktu iznākumu. Tā vietā viņiem jāveido iznākumi, kas atbilst vardarbības ģimenē pilnajam raksturam, kontekstam un sekām, lai kādas tās būtu.

5.5.3. Mediācija vardarbības ģimenē gadījumos

Tas, vai mediācija ir efektīva un piemērota, ir atkarīgs no tā, kāda veida vardarbību ģimenē sociālais darbinieks risina un kāds ir iepriekš minētais *SAFeR* novērtējums par vardarbības ģimenē raksturu un kontekstu. Austrijas pieredze, kas, iedvesmojoties no Dulūtas modeļa, norāda, ka neviens no institūcijām kontrolējošas vardarbības gadījumos vienlaicīgi ar vardarbībā cietušu personu un vardarbību veikušu personu nestrādā. Ja lietā pastāv vardarbīga kontrole vai pretošanās vardarbība, tad pārsvarā mediācija netiek pielietota. Mediācija pielietojama vislabāk, ja lietā nav bijusi no vardarbības cietušās personas ļaunprātīga izmantošana un no vardarbības cietusī persona nedzīvo bailēs.

Lai saprastu, vai mediācija ir adekvāts līdzeklis vardarbības ģimenē gadījumā, Dulūtas modelis piedāvā tālākminētos principus un vadlīnijas.

MEDIĀCIJAS VADLĪNIJAS

Droša iejaukšanās ir:

- bez faktiskas vai uztveramas vardarbības, vardarbības draudiem un/vai piespiedu kontroles;
- pielietota tikai skaidri definētās problēmsituācijās un/vai strīdos;
- atbilst iepriekš noteiktiem, izpildāmiem noteikumiem un gaidām;
- tāda iejaukšanās, kura, pēc jebkuras puses jebkāda iebilduma tūlīt tiek samazināta, pārtraukta vai izbeigta.

Apzinātai un brīvprātīgai iesaistei nepieciešama informēta piekrišana, tostarp:

- izpratne par mediācijas procesu;
- izpratne par mediācijas stilu, pieeju mediācijai un rīcībspējas ierobežojumiem;
- izskatāmo jautājumu rakstura, seku izpratne un to novērtēšanas spēja;
- atteikšanās no tiesībām piedāvāt pierādījumus, pārbaudīt lieciniekus un veikt ierakstus;
- atteikšanās no tiesībām saņemt lēmumu pēc būtības vai iesniegt sūdzību;
- brīvība piedalīties, nepiedalīties vai atteikties no dalības bez spiediena, bailēm vai otras puses, mediācijas vai tiesas sistēmas ietekmes.

Labas Ticības un Godīgas Prakses principiem nepieciešama:

- iepriekš noteiktu mediācijas noteikumu pieņemšana un ievērošana;
- otra vecāka un bērnu likumīgo vajadzību un interešu ievērošana;
- pilnīga, precīza un savlaicīga nepieciešamās informācijas izpaušana;
- vēlēšanās un spēja izpētīt iespējas un priekšlikumus;
- vēlēšanās un spēja dalīties lēmumu pieņemšanā;
- nodoms un apņemšanās ievērot solījumus un vienošanās.

Autonoma lēmumu pieņemšana, raugoties no katras puses perspektīvas, ir:

- brīvprātīga rakstura (bez spiediena, spaidiem, piespiešanas, draudiem, manipulācijām vai iebiedēšanas);
- pietiekami informēta;
- paša pārdomu un spriestspējas rezultāts.

MEDIĀCIJAS NOVĒRTĒŠANA

Tālākminētie kritēriji lietojami, lai novērtētu pušu gatavību mediācijai. Ja visi kritēriji ir izpildīti, tad iespējams uzsākt mediācijas procesu, abām pusēm vienojoties par starpnieku. Ja kritēriji netiek izpildīti, tad, iespējams, puses nav gatavas mediācijai. Mediācija jāveic tikai tad, ja konkrētās problēmas, kas ir identificētas, var uzlabot pušu attiecības saskaņā ar pušu vēlmēm (skatīt nākamo sadaļu par sagaidāmajiem aizsargpasākumiem).

- Attiecības ir brīvas no vardarbības, vardarbības draudiem un piespiedu kontroles.
- Vecāki necieš no vardarbības traumatiskām sekām.
- Abu vecāku intereses ir aptuveni salīdzināmas.
- Abi vecāki var brīvi piedalīties, nepiedalīties vai atteikties no dalības, nebaidoties no kaitējuma vai represiju draudiem.
- Abi vecāki ir gatavi, gribīgi un spējīgi piedalīties labā ticībā, izturoties godīgi viens pret otru, ievērojot noteikumus.
- Abi vecāki var brīvi vest sarunas un pieņemt autonomus lēmumus un to darīs, nebaidoties no kaitējuma vai represiju draudiem.

MEDIĀCIJAS AIZSARGPASĀKUMI

Mediācijas procesa mainīšana: ja kāds no starpniecības kritērijiem netiek ievērots, starpniekam jānosaka, vai iespējams mainīt mediācijas procesu, lai efektīvi veiktu drošu iesaistīšanos, brīvprātīgu līdzdalību, labticību, godīgu praksi un autonomu lēmumu pieņemšanu visām iesaistītajām pusēm. Nosakot augstākminēto, starpniekiem būtu jāapsver:

- **droša iekļaušanās.** Vai ir iespējams izstrādāt un ieviest drošības protokolu, lai garantētu abu pušu drošību gan mediācijas sesijās, gan ārpus tām; un, ja jā, tad kādiem jābūt šī drošības protokola noteikumiem;
- **apzināta un brīvprātīga iesaistīšanās.** Vai iespējams darīt vēl kaut ko, lai nodrošinātu, ka puses saprot mediācijas procesu un izlemjamo jautājumu sekas; un, ja jā, tad kādi ir šie pasākumi. Vai var risināt un pārvarēt pušu nevēlēšanos vai nespēju piedalīties mediācijā, skaidrāk definējot, ierobežojot vai sašaurinot izlemjamos jautājumus; un, ja jā, kādi precizējumi būtu nepieciešami – ar nosacījumu, ka tie ir godīgi un pietiekami.
Vai ir iespējams izstrādāt un īstenot mediācijas izbeigšanas protokolu, lai nodrošinātu to, ka puses var droši izbeigt vai pārtraukt mediāciju, nebaidoties no kaitējuma, represiju vai citu negatīvu seku draudiem; un, ja jā, tad kādiem jābūt šāda izbeigšanas protokola noteikumiem;
- **labticība un godīga prakse.** Vai iespējams liegt pusēm manipulēt šo procesu, liegt kādai pusei mediācijas sesiju laikā vai starp tām izdarīt spiedienu uz otru pusi; un, ja jā, tad kādi drošības pasākumi būtu nepieciešami, ar nosacījumu, ka tie ir godīgi un pietiekami.
Vai ir iespējams nodrošināt mediācijas procesa un mediācijas sesiju ietvaros veikto vienošanos ievērošanu un izpildi; un, ja tā, tad, kā šī atbilstība tiks uzraudzīta un nodrošināta.
Vai ir iespējams vērst par labu jebkādu kaitējumu, kas izriet no vienošanās neievērošanas; un, ja jā, kādas kompensācijas būtu nepieciešamas – ar nosacījumu, ka tās ir godīgas un pietiekamas;
- **autonomu lēmumu pieņemšana.** Vai, sniedzot pienācīgu atbalstu, ir iespējams nodrošināt, ka abas puses spēs veikt brīvus un apzinātus lēmumus; un, ja tā, tad kādi atbalsta pasākumi būtu nepieciešami – ar nosacījumu, ka tie ir godīgi un pietiekami;
- **mediācijas aizkavēšana.** Ja kāds no mediācijas kritērijiem nav izpildīts, un, ja mediācijas procesu nav iespējams mainīt, lai efektīvi nodrošinātu drošu iesaistīšanos, apzinātu un brīvprātīgu līdzdalību, labu ticību, godīgu praksi un autonomu lēmumu pieņemšanu visām pusēm, starpniekam

ir jānosaka vai mediācijas aizkavēšana dotu pusēm pietiekamu laiku un iespēju izpildīt vajadzīgos kritērijus. Nosakot augstākminēto, starpniekiem būtu jāapsver:

- Kādi jautājumi būtu jārisina pirms dalības mediācijā?
- Kādas iejaukšanās potenciāli varētu uzlabot identificētās problēmas?
- Kā tiks noskaidrots, vai intervence ir bijusi efektīva?
- Vai aizkavēšana saasinātu problēmu, nevajadzīgi aizkavētu problēmas atrisināšanu, radītu papildu nenoteiktību, nestabilitāti bērniem, vai radītu nepamatotas grūtības vienai vai vairākām pusēm, vai bērniem.

Citu strīdu izšķiršanas procesu izmantošana: ja kāds no mediācijas kritērijiem nav izpildīts, un mediācijas procesu nav iespējams efektīvi mainīt vai kavēt mediācijas, starpniekam būtu jāapsver iespēja izmantot citu strīdu izšķiršanas procesu.

N.B. Ja no vardarbības cietusī persona nevēlas attiecības pārtraukt, norādiet, ka atbalsts nepieciešams gan cietušajai personai, gan vardarbīgajam partnerim. Atcerieties, ka cilvēks izvēlas rīkoties vardarbīgi un bieži vien vaino tajā citus, tāpēc cietušajai personai jāapzinās, ka vardarbīgajam partnerim jāsaprot – tikai uzņemoties personisku atbildību par notikušo, viņš var iemācīties rīkoties nevardarbīgi.

Kopā ar vardarbību veikušo personu jūs varat pārrunāt palīdzības iespējas, piemēram, iespēju vardarbības veicējam apmeklēt valsts apmaksātas nodarbības vardarbīgas uzvedības mazināšanai. Tas, ka vardarbību veikusī persona izsaka vēlmi mainīties, ne vienmēr nozīmē, ka tā uzreiz pārstās būt vardarbīga.

Lai ieviestu izmaiņas pāra attiecībās, svarīgi, ka ABI partneri atzīst problēmas esamību un ABI vēlas attiecības saglabāt.

Runājot ar personu, kas cietusi no vardarbības, aiciniet apdomāt šādus jautājumus:

- Ja tu tiec pazemots, kā tu vari par sevi parūpēties?
- Kuram cilvēkam tu varētu uzticēties?
- Vai ir kāda droša vieta, kur vari patverties, ja situācija kļūst pārāk bīstama un tev ir vajadzīgs laiks pārdomām?

Pārrunājiet ar klientu arī drošības plānu vardarbīgā situācijā un aiciniet apdomāt šādus soļus:

- ja vardarbības akts šķiet nenovēršams, mēģināt atrasties telpās, kurām ir izeja;
- pārbaudīt izkļūšanas plānu – pārlicināties, kuras durvis, kāpnes, logi, lifti ir visdrošākie izkļūšanai no mājas;
- identificēt tos kaimiņus, kuriem var pastāstīt par vardarbību un lūgt arī viņiem izsaukt policiju gadījumos, kad dzirdama vardarbībai raksturīgā trokšņošana;
- iemācīt bērniem izsaukt palīdzību, zvanot policijai (110);
- situācijās, kad cietusī persona jūtas pārbijusies un briesmās, rosiniet uzticēties sev un darīt visu, lai pasargātu sevi un savus bērnus.

Izskaidrojiet cietušajai personai, ka aiziešana no vardarbīgām attiecībām var būt ļoti sarežģīta, taču ilgtermiņā bieži tas ir vienīgais veids, kā pasargāt sevi, savus bērnus un dzīvot kvalitatīvu un drošu dzīvi, kā arī to, ka personai jābūt gatavai izstrādāt savu drošības plānu.

ATCERIETIES! Arī tad, ja cietusī persona izlemj palikt attiecībās, viņai ir tiesības meklēt atbalstu un drošību.

6

Sociālais darbs ar vardarbību veikušu personu

6.1 VARDARBĪBAS VEIKŠANAS RISKĀ FAKTORI UN VARDARBĪBAS VEIKŠANAS RISKAM PAKĻAUTU PERSONU RAKSTUROJUMS

Vardarbības veikšanu ietekmē gan individuālie, gan ģimenes, gan institucionālie, gan arī sociālie un kultūras faktori.

6.1.1. Individuālie faktori

Šie faktori norāda uz personas individuālajām iezīmēm.

Fiziskā un garīgā attīstība. Fiziskās veselības un garīgās attīstības traucējumi varētu būt kā vardarbības riska faktori vien gadījumos, ja vecāks ir viens un fiziski nespēj pietiekami nodrošināt bērna aprūpi. Tādējādi bērns tiek pakļauts novārtā pamešanas riskam.

Psihes traucējumi var izraisīt ļoti nopietnas vardarbīgas epizodes. Izmaiņas loģiskajā domāšanā, traucēta spēja izprast citu cilvēku motivāciju, mērķus un rīcību, sociālā konteksta neizpratne, nepareizas interpretācijas, cēloņsakarību saredzēšana caur savu subjektīvo kontekstu, paaugstināts jutīgums, vāja emocionālā paš aizsardzība, apdraudējuma izjūta, trauksme, spontanitāte – tas viss var padarīt reaģēšanu neprognozējamu, afektīvu. Vardarbīgas rīcības iespēju var paaugstināt somatiskas sūdzības, sāpes. Tāpat tās var izraisīt autoagresiju, paaugstinot arī pašnāvību risku. Jāņem vērā, ka ne vienmēr cilvēks ar psihes traucējumiem rada apdraudējuma risku sev un apkārtējiem. Visbiežāk viņš labi iekļaujas sabiedrībā, adaptējas savā dzīves situācijā un piepilda savu ikdienas ritmu. Šo cilvēku uzvedība lielā mērā ir atkarīga no vairāku komponentu kopsakarībām – vides, tuvinieku atbalsta, organisko smadzeņu bojājumu veida un izpausmēm, medikamentu lietošanas u.c. Salīdzinot vardarbības veicējus ar cilvēkiem, kuriem nav bijuši likuma pārkāpumi, ir atklāts, ka tiem, kuri veikuši agresīvu fizisku vardarbību, parādās augstāki rādītāji šādos parametros: augsta situatīvā trauksme, apdraudējuma izjūta, viegla aizkaitināmība, augsta nosliece riskēt, vispārējs naidīgums, zema impulsu kontrole, psihoze, zems komunikatīvais elastīgums, zemāka intelektuālā plasticitāte. Kopumā tās ir neiropsihiskas un neirobioloģiskas reakcijas, kuras nosaka smadzeņu darbība. Tas norāda uz psiholoģiskās palīdzības nepieciešamību un virzieniem: psiholoģiskā atbalsta nepieciešamību, komunikatīvo spēju (saskarsmes) pilnveidošanu, cēloņu un seku apzināšanās veicināšanu, dusmu un impulsu kontroles metožu apgūšanu, relaksāciju, domāšanas stila pārmaiņām sociāli adaptīvā veidā⁵⁵.

⁵⁵ Lisenko, N.E. (2017(7)). *Individual and psychological predictors of the offence severity*. [Psychology and Law], no. 3., p. 27–43

Vardarbības veicēju uzskati. Lielākoties tieši vardarbības veicēju uzskati par sievieti kā pakārtotu vīrietim un bērniem kā pakārtotiem pieaugušajiem veicina vardarbīgu rīcību un tās attaisnošanu. Piemēram, seksa pircēji skaidri apzinās, ka prostituētas personas ir ievainojamā situācijā. Seksa pircējiem ir lielāka nosliece veidot bezpersoniskus dzimumaktus, gatavība izvarot un nav empātijas pret prostituēto personu ievainojamo situāciju un ir bail no atteikuma⁵⁶. Vairākos pētījumos⁵⁷ apkopoti seksa pircēju uzskati, piemēram, “Tev ir iespēja izturēties pret mauku kā pret mauku”, “Vari atrast mauku jebkurai vajadzībai – pļaukāšanai, žņaugšanai, agresīvam seksam, kas pārsniedz jebko, ko tava draudzene būtu gatava darīt”, “Tu nenodarītu savai draudzenei ko tādu, kas liktu viņai zaudēt pašcieņu”, “Laikam jau galvenais tajā visā ir kontrole. Kad esi ar prostitūtu, vari kontrolēt to, kas notiek. Vari kontrolēt, ko tu dari, kad, kā, kādā secībā un kas patīk”, “Būt ar prostitūtu ir kā nopirkt kafiju – kad esi beidzis, izmet”, “Tā bija tāda pieredze, kāda tev ir ar draudzeni, kad viņa īsti negrib seksu, bet tu viņu piespied”⁵⁸, “Zinu, kam viņas iet cauri kā prostitūtas. Zinu, kas viņām jādara – tas mani uztrauc, bet es tāpat viņas pārku seksam”⁵⁹. Seksa pircēji bieži pauž agresiju pret sievietēm un apmēram 8 reizes biežāk min, ka izvarotu sievieti, ja zinātu, ka neviens viņus nepieķers un nesodīs. Jautāts, kāpēc pērk seksu, viens vīrietis teica, ka viņam patīk “piekaut sievietes”. Pētījuma subjekti, kas pērk seksu, biežāk veica visu veidu noziedzīgus nodarījumus nekā subjekti, kas nepērk seksu, un visus noziegumus, kas saistīti ar vardarbību pret sievietēm, veikuši vīrieši, kas pērk seksu⁶⁰. Personas, kas vervē un prostituē bērnus un sievietes, viņus dehumanizē un uzskata par objektiem, kurus var pirkt un pārdot, un tai pašā laikā arī uzskata atbildīgus par pieņemto lēmumu. Piemēram paši vervētāji apraksta gadījumu, kurā persona pārdota Latvijā vairākas reizes, līdz nonākusi ārzemēs. Vārdi, kā vervētāji apraksta sievieti, izslēdz ideju par brīvu, pašnoteikties spējīgu personu; viņa ir tikai un vienīgi prece: “Atveda man viņu kaimiņš, saka, nu nevaru es viņu mājās pie sievas vest. No mašīnas ārā arī nemetīs. Nu, es viņu izguldināju, otrā rītā tirgū sapirkām štātes, nu, un tad viņi ņēma viņu un tirgoja. Braukāja un tirgoja. Pa 15 eiro, 20 eiro... atlaides arī bija... gaterī visi strādnieki pēc kārtas... nauda visa viņai, jo paši viņi [vedēji] tikai izklaidējās. Trīs dienas viņi šitā braukāja pa mūsu pagastu apkārt un piedāvāja, pēc tam viņa aizbrauca uz Šveici.” Kad vervētājam jautāja, kādēļ šādā gadījumā atteicies no naudas, vervētājs teicis, ka viņš saņēmis naudu par meitenes aizsūtīšanu uz Šveici. Viņš arī sarunā apliecina, ka šajā biznesā iesaistīta ļoti liela nauda, ja viņam kā zemākajam ķēdes posmam maksāti 800 eiro⁶¹.

6.1.2. Ģimenes faktori

Par ģimenes faktoriem tiek uzskatīti:

- vecāku bezdarbs;
- zemi ienākumi;
- vardarbība starp partneriem vai pret bērniem;
- smagas slimības, nāve;
- nepilngadīgi vai vecāku lomai nesagatavoti vecāki;
- skaitliski lielas ģimenes;
- savstarpēja emocionālā atbalsta trūkums;
- ģimenes zemais sociālais statuss;

⁵⁶ Farley, M., Jacqueline, M., Golding, E., Schuckman, M., Neil, M. (2015). *Comparing Sex buyers with Men that do no buy sex*. New Data on prostitution and Trafficking, Journal of Interpersonal Violence. Iegūts no: https://www.collectiveshout.org/in_their_own_words (sk. 23.01.2019.)

⁵⁷ turpat

⁵⁸ turpat

⁵⁹ Farley, M. (2007). *“Renting an Organ for Ten Minutes: What Tricks Tell us about Prostitution, Pornography, and Trafficking.”* Iegūts no: <http://www.prostitutionresearch.com/FarleyRentinganOrgan11-06.pdf> (sk. 23.03.2019.)

⁶⁰ turpat

⁶¹ Bite, D., Zitmane, M., Krolavs, R., Prīsta, S. (2014). Rekrutēšana Cilvēku tirdzniecībai un sieviešu tēls interneta vidē Latvijā, Igaunijā un Lielbritānijā gadījumā

- trūkst kāda no vecākiem, ir patēvs vai pamāte;
- ģimenes locekļiem ir atkarības;
- kāds no vecākiem atrodas ieslodzījumā.

Nepilngadīgo pusaudžu, kuri veikuši likuma pārkāpumus, pirmās bērnības atmiņas (3–5 g.v.) saistās ar viņu mājām un vecākiem, ģimeni. Tas nav atšķirīgi salīdzinājumā ar kontrolgrupu. Nepilngadīgo likumpārkāpēju atmiņās, salīdzinājumā ar vienaudžiem, kuriem nav šādu grūtību, bērnībā dominējošās emocijas ir skumjas, bēdas, vilšanās, tukšums, liels un sāpīgs personīgs pārdzīvojums par ģimenes situāciju, sevis kā neveiksmīga un bojāta redzējums. Svarīga ir tieši smagā emocionālā nokrāsa un sevis kā nelaimīga redzējums, prieka un drošības trūkums. Jo emocionāli izteiktāka šī nolemtības izjūta ir bērnībā, jo smagāks ir vēlāk izdarītā nozieguma raksturs.

Salīdzinoši bērnības atmiņās, kur ģimenēs atceras vienaldzību, neitralitāti vai emocionāli suverēnas attiecības (dzīvo, kā pats gribi, un netraucē citus), pusaudžu vecumposmā raksturīga asociāla uzvedība ar vieglāku pārkāpumu smagumu. Šajās ģimenēs ir bijušas kādas kopīgas aktivitātes, ceļojumi, gatavošanās svētkiem un to svinēšana, bet bērns nav pamanīts, nav uzslavēts, nav novērtēts. Šī nenovērtēšana likusi justies bezjēdzīgam un bērnus dziļi ievainojusi. Vēlāk, pusaudžu vecumposmā, asociālā uzvedība un likuma pārkāpumi ir ļāvuši pašapliecināties vienaudžu vidū – tapt pamanītam kaut vai caur nosodāmu rīcību⁶².

Ģimenēs, kurās notiek vardarbība, vērojamas kopīgas sociodemogrāfiskās un psiholoģiskās iezīmes, kas to veicina: vecāki ar augstu savstarpēju konfliktētānu, zemu pedagoģisko kompetenci; vardarbīgu metožu izmantošana bērnu audzināšanā. Bieži vecāki-var darbības veicēji ģimenē, ir impulsīvi, slimo ar dažādiem psihiskiem traucējumiem, kā arī paši bērnībā ir pārdzīvojuši vardarbību un uzskata, ka izmantot vardarbību, lai panāktu bērnu vai dzīvesbiedru paklausību, ir pamatoti.

6.1.3. Institucionālie riska faktori

Izvērtējot institūciju attieksmi pret vardarbīgajām personām, dažkārt nākas saskarties ar nepamatotu toleranci un vardarbīgā pāridarījuma minimizēšanu. Tā, piemēram, tāda ir nevēlēšanās iekļauties un sniegt palīdzību ģimenes konfliktos, jo īpaši, ja tie notiek atkārtoti, uzskatot to par ģimenes iekšējo lietu, ko atrisinās paši iesaistītie, tādējādi atstājot cietušos apstākļos, kas apdraud viņu veselību un dzīvību. Līdzīgi pielaidīga attieksme vērojama pret bērnu iepēršanu, un tas nav pieņemami un atbalstāmi.

Ar institucionāliem riska faktoriem nākas sastapties arī veco ļaužu pansionātos vai aprūpes centros pacientiem ar funkcionāliem traucējumiem. Darbinieku grūtie darba apstākļi izraisa nogurumu, neiecietību, arī agresiju, kamēr viņu klienti ir samērā bezpalīdzīgi un ar zemām paš aizstāvības spējām. Līdzīgi arī bērnu aprūpes centros un centros, kas piedāvā diennakts aprūpi personām ar noteiktu invaliditāti, vērojama personāla neiecietība un vardarbīga uzvedība pret aprūpējamām personām, kas nereti saistīta ar personāla trūkumu, pārslodzi un līdzjūtības nogurumu.

6.1.4. Sociālie un kultūras faktori

Runājot par sociālo un kultūras tēmu, iespējams minēt šādus faktoros:

- nodarbinātības un adekvāta atalgojuma iespējas noteiktā reģionā;
- transporta iespējas;

⁶² Levin, L.M., Bokova, N.V. (2017). *A comparative analysis of the early memories of juvenile offenders who have committed crimes of varying severity*. Psychology and law psyanlaw, Vol. 7. no. 3., p. 1–16

- sociālo pakalpojumu pieejamība;
- skolas, medicīnas iestāžu pieejamības grūtības;
- nepietiekama dzīves platība;
- vardarbīgas uzvedības veicinoši objekti tuvu dzīvesvietai (spēļu zāles, bāri u.c.);
- stereotipi un sabiedrības tolerance attiecībā uz vardarbību;
- upura vainošana notikušajā;
- bērnu iepēršanas kā normas pieņemšana;
- emocionālas vardarbības pieļaušana.

Vērojams, ka trūkst izpratnes par vardarbības bīstamību visai ģimenes sistēmai. Zināšanu līmenis sabiedrībā par vardarbību ir nepietiekams un izmainīts. Tā, piemēram, vardarbība ģimenē nereti tiek attaisnota, jo tai piemīt it kā kontrolējoša un saglabājoša funkcija (ja vienam no partneriem ir vēlme pamest ģimeni), vai arī tai tiek piedēvēta stabilizējoša funkcija (uzkrātās spriedzes izlādei, notikumu vadīšanai).

Sabiedrības izglītošanai par vardarbības postošajām sekām joprojām ir augsta aktualitāte, un tam būtu veltāmi daudzi preventīvi pasākumi.

Vardarbības novēršanā jārikojas pēc principa, ka par vardarbību atbildīgs ir varmāka un ka vardarbībai nav attaisnojuma. Tam būtu jābūt pašsaprotamam, tomēr realitātē ir citādi – upuru vainošana jeb tā sauktais *victim blaming* fenomens vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē kontekstā vēl aizvien ir plaši izplatīts ne tikai no vardarbības veicēju puses (“Es viņu tikai pagrūdu, viņai viegli metas zilumi”), bet arī no mediju, tiesu, policijas un sociālo iestāžu (“Kāpēc sieviete ļauj sevi sist un nešķiras?”) un pat pašu cietušo puses, kuras ir internalizējušas vainas sajūtu (“Ja vien es nebūtu gājusi viņam līdzī, viņš nebūtu man uzbrucis”)⁶³.

6.1.5. Vardarbību veikušas personas uzvedības raksturojums

Strādājot ar vardarbību veikušu personu, jāapzinās, ka par izdarīto vardarbību atbildīga vienmēr ir tikai pati vardarbīgā persona. Ņemot vērā vardarbības izplatību un šī jautājuma aktualitāti, būtiski ir izprast, kas raksturo vardarbīgās personas.

Vardarbību veikušas personas tipoloģija:

- **vardarbība ģimenē** – vardarbība pārsvarā tikai mājās, vardarbība drīzāk ir situatīva, kad ir stress, konflikti; kopumā vardarbības veicējiem nav augsti psihopatoloģijas rādītāji, un šis varmāku tips neuzskata sevi pārāku par sievieti. Cietušajai nav bailes no vardarbības veicēja;
- **disforiskais robežstāvoklis** – vardarbība var būt smaga un reizēm izpaužas ārpus mājām, varmāka baidās no atraidījuma, tam ir raksturīgas pēkšņas garastāvokļa svārstības, var būt depresija, trauksme, līdz ar to kļūst nestabili attiecībās, reizēm iziet cauri mīlestības un naida pret partneri cikliem. Var izmantot vardarbīgu kontroli;
- **vispārīgi vardarbīgais antisociālais** – bieži iesaistās nopietnās vardarbības formās gan mājās, gan darbā, gan citur sociālajā dzīvē; nereti jau bijušas problēmas ar likumu, var būt konservatīvi uzskati par sievietēm, kas padara viņus greizsirdīgus, izmanto vardarbīgu kontroli.

Vardarbību veikušas personas uzvedības raksturojums, kas atspoguļo varas un kontroles attiecības, kuras pamatā ir uzskatu sistēma par sievietēm un bērniem kā pakārtotiem vīrietim un viņa vajadzībām:

- **piespiešana un draudi** – draud pamest, izdarīt pašnāvību, piespiež pastrādāt noziegumu,

⁶³ Logar, R. Krauss, H. (3/2014). “Opferschutzorientierte Interventionen für Täter als wichtige Maßnahmen der Gewaltprävention”. Juridikum, p. 26–29

nelikumīgas lietas, īsteno draudus ar mērķi sagādāt ciešanas, nodarīt pāri;

- **ekonomiska ietekmēšana** – noklusē par ienākumiem un patur tos sev, attur un/vai ierobežo vardarbībā cietušo personu meklēt darbu, ja strādā, var likt atteikties no darba, liek vardarbībā cietušai personai lūgt naudu, ņemt aizņēmumu, atņemt nopelnīto, liek atskaitīties par tēriņiem, liedz pieeju ģimenes budžetam, bankas kontam;
- **izmanto savas privilēģijas (pārākuma uzsvēršana)** – izturas pret partneri kā pret mājkalpotāju, pieņem visus atbildīgos lēmumus pats, izturas kā “ķēniņš savā pilī”, stereotipiski sadala, kādas ir sievietes un vīrieša lomas, pienākumi sabiedrībā;
- **izmanto bērnus** – liek vardarbībā cietušai personai justies vainīgai, izmanto bērnus, lai nodotu informāciju, izmanto tikšanās ar bērniem, lai sāpinātu otru, draud atņemt bērnus, manipulē;
- **noliedz, noniecina, vaino** – nepievērš uzmanību vardarbības gadījumiem, neuztver nopietni vardarbībā cietušas personas bažas, attaisnojas, ka tā mēdz gadīties, pārliet atbildību, apgalvojot, ka vardarbībā cietusi persona pati ir vainīga un pati to ir izraisījusi;
- **izmanto izolēšanu** – kontrolē, ar ko vardarbībā cietusi persona tiek, ko dara, runā, ko lasa; ierobežo sociālās aktivitātes – izrāda greizsirdību, lai to attaisnotu;
- **izmanto emocionālu teroru** – noniecina, liek justies nepilnvērtīgi, apsūk nepieņemamos vārdos, liek justies kā jukušam, manipulē, pazemo publiski, liek justies vainīgam.

6.2. INTERVENCES PLĀNA ĪSTENOŠANA UN MONITORINGS

Gadījumos, kad nepieciešams strādāt ar vardarbību veikušām personām, sociālie darbinieki saskaras ar izaicinājumiem. Personiskā attieksme nereti liedz paskatīties uz notikušo un pieņemt, ka ne visus vardarbības gadījumus iespējams nodot kriminālvajāšanai, un atbildības uzņemšanās personai, kas bijusi vardarbīga, paliek sociālo darbinieku atbildība. Ņemot vērā veiktās vardarbības veidu, svarīgi izvēlēties atbilstošas turpmākās intervences.

Situācijās, kad sociālajam darbiniekam ir ienākusi informācija par iespējamo vardarbību, pirms tikšanās ar vardarbīgo klientu ieteicams ievākt pēc iespējas patiesāku un plašāku sākotnējo informāciju:

- Kas ir vardarbības veicējs?
- Kāda veida vardarbība un pret ko ir notikusi?
- Kas ir cietušie? Vai šāds gadījums ir noticis jau atkārtoti?

Ja iespējams, nedaudz noskaidrot klienta vēsturi, nodarbinātību, vai viņam nav bijusi krimināla pagātne, kas ir zināms par viņa psihisko veselību un atkarībām, kā arī uzskatiem. Šāda informācija speciālistam ļaus labāk sagatavoties sarunai un paredzēt klienta attieksmi un uzvedību.

Sarunā ar vardarbīgo personu būtu jāuzmanās no liekām simpātijām, jo nereti vardarbību veikusi persona svešiem cilvēkiem spēj veidot pozitīvu priekšstatu par sevi. Pārliecība, ka agresīvu, vardarbīgu personu var pazīt pēc ārējām pazīmēm, ir kļūdaina. Vardarbība ir iemācīta uzvedība. Tās pamatā lielākoties nav ne prāta novirze, ne psihiska saslimšana, neizslēdzot arī šādu variantu, bet pamatā – varmākas ir cilvēki, kuri tiek smagi uzspiest savu gribu iemācījušies no mazotnē redzētā, piedzīvotā. Bieži viņu uzskatu sistēma attaisno viņu vardarbīgo uzvedību. Pēc izskata vien varmāku atpazīt varētu būt neiespējami.

Pasaulē un Latvijā vardarbības veicēji pret tuvākajiem ģimenes locekļiem lielākoties ir vīrieši – fiziskā pārspēka un sabiedrībā ilgstoši pieņemto normu dēļ.

Sarunā varmāka, piemēram, var norādīt, ka tā ir tikai viņu ģimenes lieta, kurā citiem nebūtu jāiejaucas. Viņš var ierasties kopā ar upuri, piemēram, sievu, kura tobrīd pat aizstāv vardarbīgo vīru, kas var norādīt uz Stokholmas sindromu. Tāpēc svarīgi, lai saruna notiek atsevišķi gan ar cietušo, gan vardarbības veicēju. Vardarbības veicējs var sevi attaisnot ar nogurumu vai problēmām darbā, ar alkohola ietekmi tajā brīdī vai

rast citus attaisnojošus iemeslus. Iespējams, ka vardarbības veicējs var atzīt, ka ir vardarbīgs, un ka tā ir viņa vaina. Pati vardarbību veikusi persona parasti reti kad spēj pārtraukt vardarbīgo rīcību. Vardarbīgā uzvedība tiek atkārtota aizvien biežāk un pieaugošā intensitātē. Turklāt vardarbībai piemīt ciklisks raksturs, tā nav vienreizēja parādība, bet gan atkārtojas, intensitātei visbiežāk pieaugot. Tāpēc tik būtiska ir motivēšana palīdzības saņemšanai, kas ir valsts apmaksātie sociālās rehabilitācijas pakalpojumi vardarbīgas uzvedības mazināšanai – psihologa individuālās konsultācijas vai grupu nodarbības. Sarunā ar vardarbību veikušām personām ir svarīgi noteikt viņu rīcību:

- tieši kāda vardarbība tika veikta;
- kāds bija vardarbīgā akta nolūks, proti, ko vardarbību veikusi persona ar to centās panākt;
- kā vardarbību veikusi persona pamatoja savu rīcību (kādi personīgie uzskati, attaisnojumi, domāšana bija visam pamatā – piemēram, vīriešu, sieviešu un bērnu lomām, seksuālo orientāciju, etnisko piederību, rasi, reliģisko pārliecību atbilstoši konkrētam gadījumam), kādu ietekmi ir radījusi viņa rīcība uz pašu vardarbību veikušo personu un no vardarbības cietušajām personām.

Sociālajam darbiniekam ir nepieciešams klientam izskaidrot sociālās rehabilitācijas pakalpojumu mērķus, pieejamību, iespējamus rezultātus un ierobežojumus.

Sociālais darbinieks, nosakot vardarbīgas uzvedības mazināšanas pakalpojuma veidu (individuālas konsultācijas vai grupu nodarbības), ņem vērā, ka grupa tiek komplektēta no cilvēkiem ar līdzīga rakstura problēmām un vardarbības veidu (piemēram, vardarbība pieaugušo, tuvinieku, partneru starpā, vardarbība pret bērniem), kā arī:

- cilvēka dzimumu;
- cilvēka intelekta līmeni, fiziska vai garīga rakstura traucējumu veidu;
- vai cilvēkam ir nosliece uz atkarības vielu lietošanu, kas varētu traucēt grupas darbu;
- vai cilvēkam piemīt pārmērīga agresivitāte, kas varētu apdraudēt citu grupas dalībnieku un iesaistīto speciālistu drošību.

Vardarbību veikuši cilvēki savās izpausmēs var būt ļoti atšķirīgi. Bieži vien vardarbības veicējs jūtas vainīgs un izjūt kaunu par veikto vardarbību, tāpēc ir svarīga cieņpilna attieksme un nevainojoša situācijas izpratne no sociālo darbinieku puses. Klientam ir nepieciešams izskaidrot sociālās rehabilitācijas pakalpojumu mērķus, pieejamību, iespējamus rezultātus un ierobežojumus. Negatīva emocionālā pieredze pēc veiktās vardarbības var tikt piedzīvota arī izmeklēšanas procesā, kad dažādās institūcijās jāsniedz liecības, iespējams, jāveic medicīniskā ekspertīze, jāpiedalās tiesā.

Taču jāatceras, ka vardarbības veicējs var būt tāds, kurš prot kontrolēt savas emocijas, atbilstoši pareizi izteikties un radīt sliktu iespaidu par cietušo citu cilvēku klātbūtnē, tāpēc ir ļoti viegli neadekvāti novērtēt situāciju un kļūt par vardarbības veicēju manipulācijas upuriem. Domājot par vardarbībā cietušu personu, kas ir depresīva, patstāvīgā trauksmes stāvoklī, nereti atrodoties uz psiholoģiskā sabrukuma robežas, ne tik patīkama saskarsmē un ar zemu uzticēšanās līmeni, jāsaprot, ka tas ir “adekvāti būt neadekvātai vardarbības situācijā”.

Tāpat jāmeklē vispiemērotākais resurss ģimenēm, kurās notikusi vardarbība pret bērnu. Vecākiem, kuri sava bērna audzināšanā izvēlējušies emocionāli vardarbīgus paņēmienus, jāļauj apzināties sava rīcība, jāmotivē iesaistīties pasākumos, kas mainītu pārliecību par to, kas ir labs un kas darbojas, kā arī iedvesmotu apgūt jaunas un nevardarbīgas pieejas bērnu audzināšanā. Pieņemt un ļaut noticēt, ka vecāks, kurš atkārtoti nonācis sociālā darbinieka redzeslokā par emocionāli nesavaldīgu izturēšanos pret savu partneri un bērniem, ir gatavs apmeklēt grupu vai individuālās nodarbības, lai gan iepriekšējās reizes piedāvātie pakalpojumi nav tikuši izmantoti. Pacietīgi, ar cieņu un piedāvājot atbalstu, atkārtoti runāt ar vecāku, kurš savus pirmsskolas vecuma bērnus atstāj pieskatīšanai nepiemērotiem un nedrošiem cilvēkiem – tādiem, kas nespēj adekvāti parūpēties par bērnu, apmierinot viņu fiziskās un emocionālās vajadzības. Sociālajam darbiniekam jā saglabā iekšēja savaldīšanās un cieņa pret klientu, kurš audzināšanas nolūkos izmanto

fizisku sodu pret bērniem un pats ar to lepojas, lai veiksmīgāk varētu veidot saskarsmi ar vardarbības veicēju un klientā veicināt izpratni par vardarbību.

Pieredze rāda, ka pēc vardarbību veikušu personu sociālās rehabilitācijas (grupu nodarbībām vai individuālām konsultācijām) mainās klientu izpratne par to, kas ir vardarbība. Klienti spēj atpazīt savu vardarbību, kā arī mainīt uzvedību saskarsmē ar citiem cilvēkiem, galvenais – klientam veidojas izpratne, ka vardarbība nav pieļaujama attiecībās, kas var mazināt vardarbīgas uzvedības izpausmes nākotnē. Sociālās rehabilitācijas laikā klienti apgūst arī pozitīvas mijiedarbības formas, kas izpaužas kā attiecību uzlabošanās.

Mediācija:

- nav pieļaujama mediācija cietušajai personai un varmākam, kamēr varmāka nav apmeklējis noteiktās konsultācijas un gadījumos, ja cietusī persona un bērni to nevēlas pat tad, kad varmāka ir izpildījis noteiktos sociālās rehabilitācijas uzdevumus;
- ir pieļaujama mediācija, ja vardarbības veicējs ir izpildījis noteiktos sociālās rehabilitācijas uzdevumus un cietusī persona un bērni (ja piedalās mediācijā) piekrīt mediācijas pakalpojumam.

6.3. GADĪJUMA VADĪŠANA

6.3.1. Gadījums – no vardarbības cietis viendzimuma partneris

SOCIĀLĀ GADĪJUMA APRAKSTS

Sieviete, Rasma, 34 gadus veca, psihoterapeita konsultācijās uzzina, ka ir iespēja saņemt 10 bezmaksas psihologa konsultācijas – kā persona, kas baidās, ka varētu būt vardarbīga. Rasma dodas uz sociālo dienestu un izsaka vēlmi saņemt konsultācijas, noformējot iesniegumu.

Sieviete jau vairākus gadus dzīvo homoseksuālās attiecībās ar nedaudz vecāku partneri – sievieti Zitu, kura ir šķirusies no vīra un audzina divus bērnus: meitu, kas ir devusies mācīties ārpus valsts un drīzumā sasniegs pilngadību, un dēlu, kas ir pusaudžu vecumā. Rasma attiecībās ieņem dominējošu lomu.

Lai gan iesniegumā Rasma raksta, ka viņa baidās kļūt vardarbīga, ģimenē fiziska un emocionāla vardarbība ir regulāra izpausme, par ko Rasma ir noraižējusies, jo viņai ir grūtības apvaldīt savus dusmu uzplūdus (kas, pēc Rasma teiktā, saistīti ar viņas pret sevi vērstās vardarbības pieredzi bērnībā). Vardarbības liecinieks bijis arī pusaudzis Edgars, Zitas dēls.

IETEIKUMI

DARBA GAITA

Vardarbīgās situācijas atpazīšana. Rasma pati vērsas sociālajā dienestā pēc pakalpojuma – vardarbības mazināšanas pakalpojums – 10 x individuālās konsultācijas. Sociālais dienests, rakstot atzinumu, iepazīstas ar Rasma ģimeni – tuviniekiem, partneri Zitu un viņas pusaudzi

dēlu, kurš šobrīd dzīvo ģimenē. Faktiski sociālais darbinieks konstatē, ka abu sieviešu kopdzīve un attiecības, konflikti ir tie, kas „varmāko” pusaudzi.

Problēmas definēšana. Ilgstoši konflikti un nesaskaņas ģimenē, kurā traucēta pusaudzim nepieciešamā veselīgā augšanas vide, lai turpmāk dzīvē veidotu veselīgas savstarpējās attiecības.

Individualizēta sociālā rehabilitācijas plāna izveide. Sociālās rehabilitācijas mērķis ir mazināt konfliktus ģimenē, kas negatīvi varētu ietekmēt zēna nākotni. Lai šo mērķi sasniegtu, ieteicams apmeklēt grupas terapiju vardarbīgas uzvedības mazināšanai un atbilstošu programmu CAP (Ceļvedis, audzinot pusaudzi), lai izprastu pusaudža vajadzības un rīcības, lai zēns augtu par veselīgu personību. Ģimenē tiek slēgta vienošanās uz 4 mēnešiem par konkrētu uzdevumu veikšanu problēmas mazināšanai. Pēc vecāku atļaujas saņemšanas noteikti jāveic saruna ar pusaudzi, nepieciešamības gadījumā jānodrošina psihologa piesaiste zēnam, kas arī varētu būt Valsts apmaksātā sociālā rehabilitācija vardarbībā cietušam bērnam. Noteikti jāievāc informācija no skolas – sekmes, zēna raksturojums. Jāved pārrunas ar Rasmu un Zitu, ar abām jāpanāk rakstiska vienošanās, Zitas plānā ietverot atbildību par abiem vēl nepilngadīgajiem bērniem. Plāns varētu tikt realizēts 4 mēnešu laikā. Ja ģimenē pastāv riski, jāveic atkārtota gadījuma izvērtēšana reizi gadā.

Starpdisciplinārā un starpinstitucionālā sadarbība. Šajā situācijā starpinstitucionālā sadarbība notiek starp sociālo dienestu un skolu, jo ģimenē no emocionālas vardarbības ir cietis Zitas dēls Edgars. Nepieciešams pieprasīt no skolas informāciju par vecāku (šajā gadījumā Zitas un Rasma) sadarbību ar skolu, kā arī informāciju par Zitas dēla Edgara sekmēm un skolas apmeklējumu.

Novērtēšana. Ir cerīgi, ka abas sievietes, izejot apmācības, sociālo pakalpojumu nodrošināšanu, lai ģimenē neciestu bērni (līdz 18 g.v.), izmainīs savu uzvedību, izpratīs pusaudža vajadzības, lai zēns turpmākajā dzīvē nebūtu vardarbīgi vērsts pret partneri kā Rasma gadījumā, kad Rasma bija cietusi no vardarbības bērnībā. Ja sievietes izprot uzvedības maiņas pakalpojuma būtību, tad sapratīs, ka abas ir atbildīgas par to, lai katra iemācās kontrolēt savas dusmas, mazināt tās. Bez konfliktiem ģimenē pusaudzis jutīsies drošāk, kā arī spēs būt veselīgs savās attiecībās ar turpmāko dzīves partneri. Neskatoties uz to, ka ģimene ir viena dzimuma, bērniem ir jānodrošina veselīga viņa paša vide – bez konfliktiem, izprotot viņa vecuma īpatnības. Ja ģimene izmantos CAP apmācības un apgūs vardarbīgas uzvedības maiņas modeli, tad situācija un klimats var ļoti krasi uzlaboties un saglabāties ilgtermiņā.

6.3.2. Gadījums: no vardarbības cietušais ir cits mājsaimniecībā dzīvojošs cilvēks

SOCIĀLĀ GADĪJUMA APRAKSTS

Vīrietis Sandis, 45 gadi, pirms 3 gadiem atbrīvots no ieslodzījuma vietas, kur saņēmis sodu par laupīšanu. Cietumā sācis sarakstīties un iepazīties ar sievieti, ar kuru šobrīd uztur ģimeniskas attiecības un audzina divus bērnus – vienu 7 gadus vecu, kas ir no sievietes iepriekšējām attiecībām un otru 2,5 gadus vecu kopējo bērnu. Ģimene mitinās mājā, kas tika iedota dzīvošanai, un ir jāapmaksā tikai komunālie maksājumi. Tā kā mājā ir brīvas istabas, vīrietis izpalīdzot piedāvājis arī savai māsai ar vīru dzīvot turpat, lai tuvāk Rīgai varētu meklēt darbu.

Kādu vakaru kopīgas svētku svinēšanas laikā, kurā ticis lietots arī alkohols, izraisījās nesaprašanās starp Sandi un viņa māsas vīru, jo māsas vīrs vārdiski aizskāra ciemos atnākušo Sanda brāli. Sandis piegājis pie māsas vīra un, sagrābjot aiz drēbēm, triecis pret sienu, pacēlis un kliezot izteicis draudus. Māsa nobijusies un izsaukusi policiju. 7 gadus vecais bērns todien mājās nebija, jo ciemojās pie bioloģiskā tēva. Savukārt 2,5 gadus vecais bērns bija strīda liecinieks. Gadījums nonāk sociālā dienesta redzeslokā.

IETEIKUMI

DARBA GAITA

Vardarbīgās situācijas atpazīšana. Sociālajā dienestā ir saņemts ziņojums par konfliktu ģimeņu dzīvesvietā, jo konfliktā ir iesaistīts 2,5 gadus vecs bērns. Notiek saziņa ar ģimeni, kurā aug mazais bērns, norunāta apsekošana dzīves vietā. Apsekošanā konstatēti ģimenes sociālie apstākļi, izvērtēti riski ģimenei, kurā ir bērni.

Problēmas definēšana. Iespējamās alkohola atkarības rezultātā tiek apdraudēta bērnu drošība mājvietā un pamatvajadzību nodrošināšana, traucējot tiem saņemt stabilu emocionālo audzināšanu un drošu pamatu turpmākajai attīstībai.

Individualizēta sociālā rehabilitācijas plāna izveide. Tā kā iepriekš konflikti nav fiksēti, tad tiek veiktas pārrunas ar abām ģimenēm dzīvesvietās, lai izvērtētu iespējamos riskus un neciestu abi mazgadīgie bērni. Sociālais dienests lūdz abas ģimenes un Sanda brāli ierasties dienestā, lai slēgtu vienošanos par turpmāko darbību, kas konfliktus ģimenēs mazinātu.

Ja tas ir pirmais konflikta gadījums ģimenē, noteikti ir jāveic katra konfliktā iesaistītā pieaugušā novērtēšana, izmantojot dažādas metodikas (resursu skalu, eko karti, ģimenes stiprās, vājās puses). Vēlams rakstiska vienošanās ar katru pieaugušo, tātad 3 dažādas vienošanās (Sanda ģimenei, māsas ģimenei un Sanda brālim). Pēc izvērtēšanas skaidri un saprotami jādefinē veicamie uzdevumi. Ģimenēm, kurās nav bērni, tā var būt arī viena mēneša vienošanās. Ģimenei ar bērniem – 6 mēnešu vienošanās.

Plānošanā vēlams izvirzīt skaidrus uzdevumus, plānot sadarbību ne retāk kā reizi divās nedēļās. Sociālā darbinieka konsultācijas, individuālās psihologa konsultācijas reizi nedēļā, ģimenei ar bērniem vēlams psihologa konsultācijas pāru terapijā, bērniem – smilšu terapijā, kas precizētu to emocionālo drošību vai nedrošību atkārtotu konfliktu gadījumā. Nepieciešamo atkarības speciālistu piesaiste un ārstēšanās nodrošināšana atkarību programmās (Minesota, kodēšanās). Ja šis ir bijis

pirmais konflikts, tad iespējams vienoties, ka alkohola lietošana bērnu klātbūtnē ir aizliegta ar likumu, kā rezultātā ģimenei, kurā aug bērni, ir tiesības noteikt pārējo ģimenes locekļu ciemošanās paradumus (vēlams, bez alkohola), kas varētu neizbēgami atkal izraisīt konfliktus, kuru rezultātā cieš bērni.

Plāna realizēšana varētu būt veiksmīga, ja ģimenes pilda vienošanās uzdevumus, apmeklē nepieciešamos speciālistus un sadarbojas ar tiem.

Starpdisciplinārā un starpinstitucionālā sadarbība. Šajā situācijā starpinstitucionālā sadarbība notiek ar sociālo dienestu, policiju (Valsts un pašvaldības), ģimenes ārstu un skolu. Noteikti ir jāveic informācijas pieprasīšana no vecākā bērna skolas un pirmsskolas izglītības iestādes, kur mācās jaunākais bērns, par vecāku sadarbību ar izglītības iestādēm, par bērna sekmēm un par skolas un bērnudārza apmeklējumu, kā arī par to, vai bērniem ir viss nepieciešamais skolai. Papildus ir jāveic informācijas pieprasīšana no ģimenes ārsta par bērnu veselības stāvokli un aprūpi (vai ir savlaicīgi veiktas vakcinācijas, apmeklēts zobārsts u.c.). Gan Valsts, gan pašvaldības policijai ir jāpieprasa informācija par izsaukumiem uz konkrēto adresi, kur dzīvo ģimene.

Novērtēšana. Pēc intervences katrai ģimenei tiek veikta novērtēšana, risku izvērtēšana pēc konkrēti realizētiem uzdevumiem, atkārtota apsekošana dzīves vietā. Konflikta atrisinājums varētu būt pozitīvs, jo ģimenes ir gatavas sadarboties, apmeklējušas speciālistu, mācījušās uzvedības maiņas programmā, kā arī ģimene ar bērniem ir apmeklējusi bērnu emocionālās audzināšanas kursus – tie palīdz ģimenei izprast, kā jūtas viņu bērni, kad pieaugušie konfliktē.

Literatūras saraksts

Адлер Индивидуальная (1993) психология: теория и практика. СПб: Ленинградский Государственный университет

ASV Valsts departamenta ziņojums, 2018. "Par cilvēku tirdzniecības novēršanu"
Iegūts no: https://lv.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/58/TIP2018_lv.pdf [sk.13.04.2019.]

Beļskis, I., Blūma, D. (2000). Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca, Zvaigzne ABC, 248. lpp.

Bentovin, A., Bingley Miller, L. (2001). *The Family Assessment. Assessment of family competence, strengths and difficulties*, p. 60–66

Bite, D., et al. (2014). Rekrutēšana cilvēku tirdzniecībai un sievietes tēls interneta vidē. Latvijas, Igaunijas un Lielbritānijas gadījums

Bolgzda, I. (2009). Morāli ētiskie aspekti sociālā darba praksē. Rīga: RSU

Boyd, B. (2002). *Examining the Relationship Between Stress and Lack of Social Support in Mothers of Children With Autism. Focus on Autism and Other Developmental Disabilities. Vol. 17, N. 4, p. 208–215*

Broka, A., Kūle, L., Kūla, E. (2014). Sociālā cilvēkdrosība: bērni un ģimenes ar bērniem Latvijā: rokasgrāmata sociālajā jomā strādājošiem [tiešsaiste]. LU Akadēmiskais apgāds. Iegūts no: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/sociala-drosiba_gimene.pdf, 66. lpp. [sk. 13.04.2019.]

Cordero, A. (2014). *Understanding Experiences of Female Survivors of Domestic Violence: Stories of Strength, Resilience, and Mechanisms that Assist in Leaving Violent Relationships. Utah State University.*
Iegūts no: <https://digitalcommons.usu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=3185&context=etd> [sk.13.04.2019.]

Crandall, et al., 2004; Heise & Garcia-Moreno, (2002). *Risk Factors for Victimization Multiple factors influence the risk of victimization.* Iegūts no: <https://www.accesscontinuingeducation.com/ACE4000LP-11/c5/index.htm> [sk.13.04.2019.]

Dictionary of Social Work. Iegūts no: http://health.umt.edu/socialwork/Master%20of%20Social%20Work/Curriculum/SocialWorkDictionary_booklet_updated_2012_Oct23.pdf [sk. 03.01.2019.]

Diķe, I. (2014). Sociālā darbinieka drošības apdraudējuma riski sociālajā darbā ar klientu. Rīga: RSU, 91. lpp.

Downes, C., Fealy, G., Phelan, A., Donnelly, N.A., Lafferty, A. (2013). *Abuse of Older People with Dementia: A Review. NCPOP, University College Dublin*

Educational Policy and Accreditation Standards for Baccalaureate and Master's Social Work Programs (2015). Council on Social Work Education, Alexandria, USA

Farley, M., Jacqueline, M., Golding, Emily Schuckman Matthews, Neil, M., Malamuth and Laura Jarrett (8/2015). *Comparing Sex Buyers With Men Who Do Not Buy Sex: New Data on Prostitution and Trafficking: Journal of Interpersonal violence*

Farley, M. (2007). *Renting an Organ for Ten Minutes: What Tricks Tell us about Prostitution, Pornography, and Trafficking.* Iegūts no: <http://www.prostitutionresearch.com/FarleyRentinganOrgan11-06.pdf> [sk.13.04.2019.]

Glasgow, K, Fanslow, J.L. (2006). *Family Violence Intervention Guidelines: Elder abuse and neglect*. Wellington: Ministry of Health

Hagan, J. (1989). *Micro- and Macro-Structures of Delinquency Causation and a Power-Control Theory of Delinquency*, Albany: State University of New York Press, p. 213–227

Heise, L., Garcia-Moreno C. *Violence by intimate partners*. In: Krug, E., Dahlberg, L.L., Mercy, J.A., et al., editors. *World report on violence and health*. Geneva (Switzerland): World Health Organization; 2002, p. 9–25

Hyland, D.L. (2014). *Constructing safer lives: Women who display resilience in responding to intimate-partner violence*. The College at Brockport. Iegūts no: https://digitalcommons.brockport.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.lv/&httpsredir=1&article=1163&context=edc_theses

Kachaeva, M.A., Dozortseva, E.G., Nuckova, E.V. (2017). *The long-term effects of domestic violence against women and girls*. *Psychology and law psyandlaw*

Kārtība, kādā sniedz palīdzību bērnam, kas cietis no prettiesiskām darbībām. Iegūts no: <https://likumi.lv/doc.php?id=202912>

Kärkäinen, R., Rätty, K. & Kasanen, K. (2009), *Parents' perceptions of their child's resilience and competencies*, *European Journal of Psychology of Education*, Volume 24, Issue 3, p. 405–419

Kraus, H., Logar, R. (3/2014). "Opferschutzorientierte Interventionen für Täter als wichtige Maßnahmen der Gewaltprävention", *juridikum*

Landmane, D., Rinkevics, A., Eināts, K. (2015). *Policista rokasgrāmata darbā ar cietušajiem*. Rīga: Valsts policija

Lee, M.-Y. (2007). *Discovering Strengths and Competencies in Female Domestic Violence Survivors: An Application of Roberts' Continuum of the Duration and Severity of Woman Battering*. Oxford University Press. I

Levin, L.M., Bokova, N.V (2017). *A comparative analysis of the early memories of juvenile offenders who have committed crimes of varying severity*. *Psychology and law psyandlaw*

Liepa, B. (2000). *Sociālo gadījumu vadīšanas problemātika sociālo pakalpojumu sniegšanā ģimenēm*. Rīga: Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola "Attīstība"

Lisenko, N.E. (2017). *Individual and psychological predictors of the offence severity*. [*Psychology and Law*]

Malik, N. *Forbes "The role of Domestic Violence in Terrorism"* 11.09.2018.

Iegūts no: <https://www.forbes.com/sites/nikitamalik/2018/09/11/the-role-of-domestic-violence-in-terrorism/#27e93d6ea287> [sk.13.04.2019.]

Milnes, K., et al. (2013). *Research Report Addressing Sexual Bullying in Europe*.

Iegūts no: http://www.marta.lv/docs/1283/2015/Research-Report-Sexual_bullying.pdf [sk. 13.04.2019.]

Myth: Punters respect the women they buy. <https://nordicmodelnow.org/myths-about-prostitution/myth-punters-care-about-the-women-they-buy/> [sk.13.03.2019.]

Oshevsky, D.S., Afonina, Yu.S. (2017). *Risk factors for aggressive behavior in juvenile offenders suffering from schizophrenic spectrum disorders*. *Psychology and law psyandlaw*, Vol. 7

Pasaules veselības organizācijas ziņojums.

Iegūts no: <https://www.who.int/violenceprevention/approach/definition/en/> [sk.13.04.2019.]

Pirsko, L. (2015). Seksuālā vardarbība pret vīrieti. Iegūts no: http://marta.lv/docs/1283/2019/10_Petijuma_zinojums_Marta_web_page.pdf [sk.11.04.2019.]

Poulin, J., Matis, S. (2015). *Perspectives Social Work Competencies and Multidimensional Assessment. Journal of Baccalaureate Social Work: Vol. 20, No. 1, p. 117–135*

Riger, S., Raja, S. un Camacho, J. (2002). *Radiating Impact of Intimate Partner Violence. Journal of Interpersonal Violence: 17(2): p. 184–205*

Second report on the progress made in the fight against trafficking in human beings (2018) as required under Article 20 of Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. Brussels, 3.12.2018 COM(2018) 777 final

Stephen Smallbone, William L. Marshall and Richard Wortley. "Preventing Child Sexual Abuse. Evidence, policy and practice". First Publishing 2008, Edition published by Routledge 2011, p. 197–214

Wong, Stephen E., Vakharia, Sheila P. (2012). *Research on Social Work Practice: Sage 22(6), p. 714–718*

Šiļņeva, L. (2000). Sociālā darba terminoloģijas vārdnīca. Rīga: SDSPA "Attīstība", 249. lpp.

The Metlife Study of Elder Financial Abuse (2011). Crimes of Desperation, Occasion, and Predation Against America's Elders.

Iegūts no: <https://ltcombudsman.org/uploads/files/issues/mmi-elder-financial-abuse.pdf> [sk.13.04.2019.]

Thomas, A., Chess, S. (1984). *Origins and evolution of behavior disorders: From infancy to early adult life. Cambridge, MA, US: Harvard University Press*

Wagnild, G. M., & Young, H. M. (1990). *Resilience among alder women. Image: Journal of Nursing Scholarship, 22, p. 252–255*

Violence against older persons in residential care facilities.

Iegūts no: https://www.respectaging.ca/training/Participant_Manual_-_Module_03.pdf [sk.13.04.2019.]

Walby, S., P. Olive European Institute for Gender Equality (2014). "Estimating costs of gender based violence in the European Union". Luxembourg: Publications Office of the European Union

Wolfe, D.A. *Child abuse. Implicatio for child development and psychopathology (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage, 1999*

Metodiskais materiāls izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda finansiālu atbalstu Labklājības ministrijas īstenotā projekta Nr. 9.2.1.1/15/I/001 “Profesionāla sociālā darba attīstība pašvaldībās” aktivitātes “Metodiku izstrāde pašvaldību sociālo dienestu sociālajiem darbiniekiem darbam ar klientu mērķgrupām, kā arī sociālo darbinieku apmācība šo metodiku ieviešanai darbā un pilotprojektu īstenošana”(iepirkums Nr. LM2018/28-3-03/04ESF) ietvaros. Par metodiskā materiāla saturu atbild Labklājības ministrija, un tajā nav atspoguļots Eiropas Komisijas viedoklis.

Labklājības ministrija

NACIONĀLAIS
ATTĪSTĪBAS
PLĀNS 2020

EIROPAS SAVIENĪBA
Eiropas Sociālais
fonds

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē